Brieven. Deel 9. Te Wiesbaden 1870-1875

Multatuli

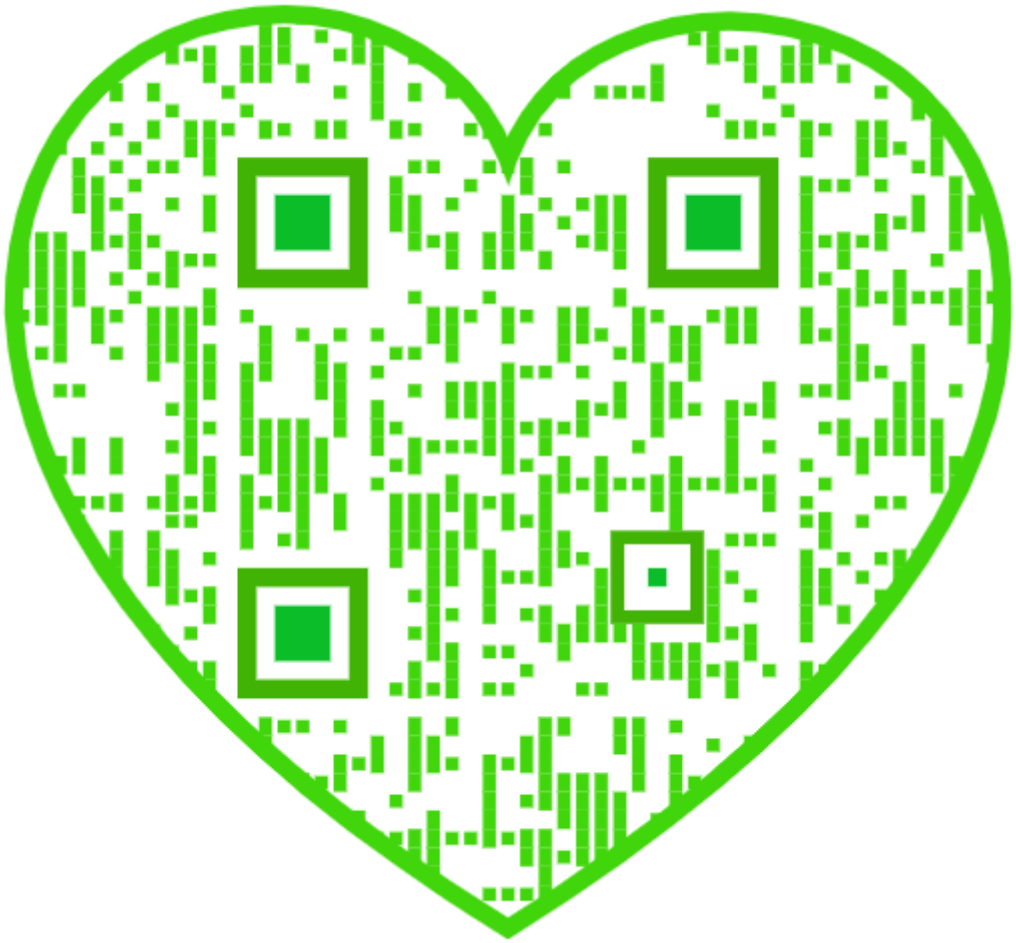
Editie Mimi Douwes Dekker

bron
Multatuli, *Brieven. Deel 9. Te Wiesbaden 1870-1875* (ed. Mimi Douwes Dekker). W. Versluys, Amsterdam 1895

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/mult001mdou11_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Te Wiesbaden.

[In de laatste aanteekening by het voorgaand deel dezer uitgaaf werd gezegd dat MULTATULI in februari van het jaar 1869 zyn gezin in den Haag tot zich zag wederkeeren.
Het was gedurende dit samenzyn dat hy, in antwoord op een ontvangen circulaire, den brief aan de haagsche afdeeling der maatschappy ‘tot nut van den Javaan’ schreef, die nu is opgenomen in Idee 942.
Ook was het in dien tyd dat de breuk ontstond met de Haarlemmer Courant, (zie Brieven, deel 1867 blz. 141) maar daartegenover werd MULTATULI nu door het intermediair van den heer Mr. H. des Amorie van der Hoeven aangezocht om artikelen te schryven voor de Samarangsche Locomotief. Elken donderdag om de veertien dagen verzond Dek voortaan aan dat blad zyne Causeries, zooals hy ze noemde, en ontving daarvoor per driemaandelyksche vooruitbetaling fl. 1000 per jaar. Hy was zeer verheugd over dit ‘vaste inkomen’

dat althans iets was by de vele behoeften van zyn gezin. Een jaar lang misschien ging alles goed, maar toen gebeurde het eens dat hy, meegesleept in een maalstroom van zorgen, zyn kopy verzuimde te zenden, met het verdrietig gevolg dat de zaak hokte. Dekker stelde zich telkens voor aan den heer van Kesteren, de hoofdredacteur van het blad, te schryven om zyn verzuim goed te maken, maar hy kwam er niet toe, tot hy eindelyk in de bladen las dat die heer op weg was naar Europa en dat een ander zyn plaats vervulde. Dit speet hem en van nu aan beschouwde hy de zaak als geëindigd.
Het is ook uit dezen tyd in den Haag dat de volgende brief dateert:]

Aan den heer Max Rooses.

Den Haag, 12 Nov. '69.

Beste Rooses! Ik dank zeer hartelyk voor uwen vriendelyken brief die my des te aangenamer was wyl ik in den laatsten tyd veel onvriendelyks had ‘genoten.’ (Germanisme.)

Ik spreek byna niemand, en voel me in Holland eenzaam als in eene steppe of prairie. In den huiselyken kring tracht men my te vergoeden wat de wereld my onthoudt, en myn gezin zoude daarin ruimschoots slagen, indien ik niet gedurig - als de vlinder uit Idee.... - naar buiten werd gedreven om honig.

Myn gezin is allerliefst, en ik hoop dat ge dit

eenmaal zien moogt. Zoodra ik my wat beter bewegen kan, zal ik u uitnoodigen de vacantiedagen met uwe echtgenoote, by ons door te brengen.

Dit wacht op eene zeer prozaische zaak. Ik zoek middelen om myne Ideën voor eigen rekening uittegeven. Als ik daarin slaag, zal ik allerlei lusten kunnen involgen, en daaronder behooren de invitatien aan de vrienden in Gent en Antwerpen die my hartelykheid betoonden. Eigenbelang! Ja, want ik stel er prys op van zeer naby gezien te worden.

Wat uwe vraag aangaat, antwoord ik: zeer gaarne. Het zal me een waar genoegen zyn in Gent te komen.

En ook te Antwerpen wilde ik zeer gaarne spreken, maar ... ik weet niet hoe ik daar aangeschreven sta. Ik vrees dat de goede gulle de Geyter soms uit hartelykheid meer doet, dan ik van hem vergen mag.

De gewone loop eener lezing in die stad is, dat het fransch-gezind bestuur van den Cercle art. & litt. allerlei bezwaren in den weg legt. De Geyter moet zich dan veel moeite getroosten om die tegenwerking te overwinnen, en dit gelukt niet altyd. Daar hy doorzettend en welmeenend is, volgt er dan op zoodanige mislukking

eene convocatie van ‘vrienden’ en daaronder zyn er die ik verdenk van - hoe zal ik 't uitdrukken om wáár te zyn zonder onregtvaardig te wezen - van: vertoonzucht. Ik weet niet of de firma de Vries en te Winkel dit woord gebruiken kan, maar 't drukt vry wel uit wat ik meen.

Die opmerking had ik reeds lang gemaakt, doch geen lucht gegeven aan myn indruk, tot ik op zekeren morgen, in een onbewaakt oogenblik, één der vrienden ronduit zeide, hoe ik over zekere sympathien dacht. Dit werd euvel opgenomen, en ik weet niet hoe wyd de kringen zyn die myn in 't gemoed van dien man geworpen steen heeft veroorzaakt.

Ik vrees zelfs dat ze zich hebben uitgebreid tot de Geyter zelf, en dat zou me leed doen.

Hy weet niet op welken grond ik zekere al te sympathieke praatjes met wrevel terug wees. Om myne redenen te kunnen beoordeelen, zoude men tevens de ondervinding moeten kennen, die ik op dit terrein, ook elders, opdeed.

In Friesland deed men my, juist een jaar geleden, beloften die my bewogen myne familie uit Italie te laten komen. Toen ik my later op de gemaakte afspraken beriep, ontving ik eerst, dagen lang, geen antwoord, en eindelyk na verdrietig wachten... twee hazen, met de mede-

deeling dat men geen woord houden kon: ‘omdat de menschen zoo lauw waren.’ Zy, die lauwe menschen, waren: de man zelf die er over klaagde, want hy had my verzekerd, my te zullen steunen, en door zyne oneerlykheid ben ik in zeer moeielyke omstandigheden geraakt.

Zulke ervaring maakt bitter, en 't verdrietigst is dat de uiting myner klagt soms hen kwetst, die aan de zaak geheel onschuldig zyn.

Ik vrees dat dit ook te Antwerpen heeft plaats gehad, en daarom zeide ik: ik weet niet hoe ik daar sta.

Maar juist uw vriendelyk aanbod om my ook dáár eene lezing te verschaffen, zoude my licht in de zaak kunnen geven. Ik stel u voor, dezen brief aan onzen de Geyter te zenden. Ik hoop dat hy er geen jota van begrype. Dit zou my een bewys zyn voor de bescheiden lengte van den radius der kringen die myn steenworp te voorschyn riep.

Als ik weer op de wereld kom maak ik eerst werk van geld. Ik zie dat er weinig goeds te verrigten valt, zonder de onafhankelykheid die alleen daarvoor schynt te koop te zyn. Hoe Jezus, Plato, Socrates (sans comparaison) 't gemaakt hebben, hun woorden ingang te doen vinden, zonder koetsier met bont op de kraag, is me een

raadsel. 't Zal aan 't klimaat liggen. En zelfs de ton van Diogenes doet denken aan zekere noodzakelykheid om zich te onderscheiden door eene in 't oog vallende livrei. 't Is de vraag of Jezus en Socrates zoo ongelukkig aan hun eind zouden gekomen zyn, als ze hunne huishouding - by gebrek aan paleizen en hoofsche omgeving, dat ook probaat is! - op Diogénische wyze hadden ingerigt. Wie wysgeer zyn wil moet boven of beneden burgerlyke bekrompenheid staan.

Nog eens dank voor uwen hartelyken brief. Ik zal te Gent komen, zoodra gy eenen dag bepaalt.

Ik ben belangstellend kennis met uwe echtgenoote te maken. Wees zoo goed haar van my te groeten en geloof my

Uwen vriend

Douwes Dekker.

Over 't Leuvensche congres heb ik een en ander in de dagbladen gelezen. Ik vrees dat dergelyke vereenigingen den gewonen loop zullen volgen, d.i.: dalen, dalen, als de 18e eeuwsche letterkundige genootschappen. Dit is trouwens, 't geval by alle vergaderingen. Ze blyven al tyd beneden 't gemiddelde der individuen.

Ge zult zien dat de ambachtelyke letterkunde zich hoe langer hoe meer op den voorgrond dringt.

En ik ontwaarde dat ook de boekverkoopers en uitgevers beginnen mee te spreken! Dat wordt bas-empire, geloof me! Neen geloof me niet, maar let op.

[MULTATULI was tydelyk in Mainz toen zyn vrouw en kinderen in het laatst van Mei 1870, voor de tweede maal buiten zyn weten naar Italie reisden. Per stoomboot gingen zy den Ryn op en overnachtten zelfs in Mainz terwyl hy daar was, zonder hem te bezoeken. Toen hy kort daarop hun vertrek vernam trof die slag hem zwaar.
De huishouding in den Haag stortte nu in elkaer en MULTATULI bleef in Mainz omdat hy er eenmaal was, ofschoon hy zich ook daar alleen met de grootste moeite kon staande houden, in een hotel waar hy door oude schuldeischers werd vervolgd. De geheele toestand was zoo ellendig mogelyk. Toch was er één lichtpunt, namelyk dit, dat hy in de laatste maanden, door nood geperst, met overwinning van zyn gevoel, het besluit had gevat om in godsnaam schryver te worden, schryver om den broode. Niet makkelyk was het hem gevallen thans te willen wat hy zoolang met hoogheid had versmaad, maar als een schipbreukeling had hy gegrepen naar de laatste reddingsplank, en hield hy er aan vast, en putte kracht uit eigen volharding.
Hy was zyn Millioenen-Studiën begonnen te schryven, en wel als feuilleton in het dagblad ‘Het Noorden’,

dat in dien tyd onder hoofdredactie van den heer Straatman verscheen. Voor elk feuilleton zou hem fl. 20 worden betaald, en het was aanvankelyk zoo geregeld dat zyn vrouw in den Haag die ontvangen zou.
Bovendien had hy aan van Helden geschreven, by wien hy een derden bundel Ideën wilde uitgeven, halt tegen betaling, half tegen afdoening van schuld, en had de heer Tersteeg, toenmaals hoofdredacteur van het maandschrift ‘Nederland’ MULTATULI'S medewerking aan dat tydschrift verzocht. Hy had daarvoor zyn ‘Divagatien over zeker soort van Liberalismus’ opgezet, welk geschrift nu in de ‘Verzamelde Werken’ is opgenomen.
Ik heb nog eenige brieven uit dien tyd. In hun geheel kan ik die niet geven, daar er te veel commentaar zou noodig wezen om alles te doen begrypen; ook zyn ze daarvoor niet merkwaardig genoeg. Maar alles wat MULTATULI'S stemming over zyn werk betreft, de voornaamste inhoud, moge hier volgen.]

Aan mejuffrouw Hamminck Schepel.

I.

Mainz, 2 Juni, donderdag avend.

Lieve mies, Ik veronderstel dat je myn telegram hebt dat ik zooeven bezorgde. Ja, 't is erg! Is 't niet of er een hel tegen my samenspant?

Ik schreef je gister tweemaal. Heb je die? Met die van Tine in den laatsten?

Ik had van morgen redelyk gewerkt. Redelyk

zeg ik omdat ik zeer veel moeite had om dat vertrek uit m'n hoofd te zetten. 't Idee dat ze hier in Mainz waren geweest was me vreeselyk.

Met bovenmenschelyke inspanning had ik my vermand, en al ging 't niet vlug het ging toch, en ik was bly omdat ik zoo voortgaande hoopte eindelyk een heel vel per dag te schryven.

Toen ik naar beneden ging, 5 uur...

> [Hier volgt het relaas van een onaangename ontmoeting met den hotelhouder, dat niet te begrypen is zonder alle kleinigheden van den toestand te kennen. Daarom gesupprimeerd.]

Ik dacht aan wegloopen, en dat was eerst myn plan. Maar het zou niet goed zyn, want misschien ben ik hier, in Hessen, juist veiliger voor dien man te Frankfort dan waar ik ook ga. Bovendien waar zal ik dan een plekje vinden om te werken, want als ik aan het dwalen kom is 't erg.

En de brieven die ik hier wacht? Je begrypt dat ik geen adres aan de post zou kunnen opgeven!

Kortom het best is dat ik tracht hem te betalen. Maar hoe?

Als ik kàn blyven doorwerken is 't gauw in orde, en juist daarom wou ik niet gaan dwalen. Maar 't heeft veel in, in zulke omstandigheden, dat begryp je. Als ik weer aan 't zwerven kom voer ik zeker niets uit. En daar ik vandaag het

vertrek van Tine en de kinderen heb overmand, en toch wat heb uitgevoerd, zal ik dan ook probeeren hier binnen myn kamertje te doen of my niets deert.

wat later.

Ik heb zoo even kopy aan Tersteeg gezonden. My dunkt dat hy nu met het vorige wel drie vel heeft.

Maar de zaak is dat ik niet weet of m'n kopy hem voor z'n tydschrift convenieert. Dat is nu zeer noodlottig. Ik zond hem wat af is en schreef: als je 't kunt gebruiken zend dan omgaande geld, zoo neen, geef dan alles aan van Helden die je je fl. 40 zal teruggeven.

In dit laatste geval heb ik niets te wachten.

Hoe 't zy, als ik elken dag werk, en dat zal ik probeeren, komt alles teregt.

't Is nu acht uur, ik moet absoluut wat in de lucht. Als ik gewandeld heb zal ik probeeren nog wat te werken.

II.

Mainz, 5 Juni zondagmiddag drie uur.

G o e d e t y d i n g !

Lieve beste dappere mies. Goddank je brief. Ik begryp nog niet alles, maar nu is alles goed. Ja, heerlyk!

Ik ben in lang zoo opgeruimd niet geweest.

Ik hoop van nacht, na de post, een uurtje met je te praten, dan zal ik je myn vreugd verklaren.

‘Ja, dass sehe ich wohl, zegt Fritz [de kellner die hem bediende] dass Sie seelenvergnügt sind!’

Hoofdzaak van dit schryven is: Stoor je aan niets. Slechte kleeren, weinig eten, quasi schande, angst, deurwaarders, schelden, proces... ik zeg je dat het eind een triumf is.

Zend my wat je met schik zult kunnen, maar al zond je niets, dan zal ik me toch redden.

Ik lach om hotelhouders en frankfort.

Ons aller lyden heeft weldra uit! En jy krygt ook satisfactie van je trouwe liefde. Binnen weinig tyds kun je F.... royaal helpen.

Waarvan?

Ik werk! Ik werk!! En met 'n pleizier, en een gang dat het verbazend is. Het geld zal stroomen.

Wees maar kalm en rustig. Ze zullen allen verbaasd staan.

Ik gun me den tyd niet je te schryven.

Bygaanden brief schreef ik gister, (maar niet verzonden omdat ik geen zegeltje had.) Maar nu ga ik m'n parapluie verkoopen, dan kan ik frankeeren.

Zóó arm? Nu, ik ben zeer tevreden!

Van Helden heeft kopy, en ik wacht dus geld

van hem, schoon 't niet veel is, maar zoodra ik recommandeeren kan, gaat er meer kopy, die klaar ligt.

Tersteeg telegrafeert vandaag dat er *f* 100 onderweg is. Dus ‘Nederland’ accepteert, en dan zal ik ze dienen!

Ik heb van Helden en Tersteeg geschreven dat ze duizenden moeten gereed maken.

Ik corrigeer (en schryf) Ideën, Liberalismus, Noorden, alles door elkaer, en alles als een bliksem.

Houd je nog even goed, nog slechts kort!

Schryf jy aan Tine. Alleen van dien slag ben ik nog niet bekomen. Alle andere dingen zullen me voortaan ligt zyn. Ik wil eerst aan haar schryven als ik iets geavanceerd ben.

't Idee dat ze me hier met de kinderen is kunnen voorby reizen is me vreesselyk. Ik moet daaraan niet denken. Dat zou me breken, en ik heb kracht noodig.

Nu, houd je nog goed. Denk dat alle moeielykheid voor zeer korten tyd is. Zóó heb ik me hier goed gehouden.

't Is of ik 'n verschyning myner fancy heb gehad. Ze doet me werken, werken... ik ben er verbaasd over, ik kan de hand niet gauw genoeg bewegen.

Nazien en corrigeeren is afmattender.

Maar al sliep je op een bank in 't park 's nachts, denk dat het 't laatste bedryf is van zulke ellende. Daar zal myn fancy voor zorgen. Ze is veel ryker nog dan ik wist.

[En in een volgenden brief van dien avond]

III.

Myn hoofd is zoo helder, en ik werk zoo, dat het een lust is. Nu ben ik een beetje moe, en ga tevreden te bed. Ik hoop morgen goed te werken. 't Noorden, v. Helden en Tersteeg hebben meer dan ze noodig hebben, en ik wou er graag een vierde débouché by! Dat zal ik dan ook later zoeken.

Blad I Ideën is gecorrigeerd.

Ook van van Helden wacht ik geld voor kopy nà Vrye Studie. Verbeelje, dat zyn aanteekeningen. Nu, de eerste aanteekening op den eersten regel: ‘Over publieke voordrachten’ is langer dan de heele Vrye Studie zelf. Wat zeg je daarvan?

Ik denk dat de heele III^{de} bundel gevuld zal zyn met die commentaar. Herinner je goed als je later dàt, en Liberalismus en Noorden leest, dat dat hier geschreven is in al die spanningen. Maar ik moet zeggen dat ik zeer wel ben! Uitermate! Alles vlot me dadelyk en ik schryf zoo vreesselyk spoedig als ik om de duidelykheid der

kopy maar mag. Telkens ben ik getroffen door myn eigen werk. De ideën stroomen.

Het loopen denken en peinzen helpt me zoo. Als ik dan zit schryf ik maar op.... neen zoo is 't toch niet. Ik weet by geen enkel blaadje wat er komen zal, wel de hoofdstrekking van 't geheel, maar niet de episodes. Ik recommandeer je in de ‘Nederland’ een episode van baas Franssen met z'n dooie kat. O komiek. En in de Ideën: de ontvangst van een publiekspreker. En ik ben zoo vol dat ik niet gauw genoeg schryven kan.

Maar nazien, persklaar maken is afmattend!

M'n oogen zyn goed!

Kortöm ik ben puur klaar om wonderen te doen, en dat zullen we nu eens probeeren.

.....

Frankeer niet. Ik heb m'n parapluie verpand voor één thaler in het Sommertheater. Morgen hoop ik hem te lossen.

Wees volstrekt niet neergeslagen en stoor je aan niets.

IV.

Mainz, 8 Juni 70.

Lieve beste Mies, Je brief van.... (begonnen Rotterdam, einde potlood na ontvangst van myn eersten: seelenvergnügt.)

Dat ben ik nòg. Dus: alles goed!

Ik werk, en alzoo: beschouw je maar nu reeds in al je ellende als Peabody.

Dat idee zal je helpen om je toestand te dragen.

Ik ben in jaren niet zoo fier geweest en kalm. Niets verschrikt me. Als Humberts aanklopt of zyn advocaat, zal ik glimlachen. Er is geen nood. We zyn ryker dan ooit. O Fancy is heerlyk!

Wees niet neergeslagen. Voel je voortaan als bemiddeld en later ryk. Zoo zal 't zyn. In Carpe begint men my zonderling aantezien, als verkleedde prins geloof ik, die eens geen geld heeft uit luim.

Ik win!

Zorg goed dat je m'n brieven krygt.

Ik gaf order myne brieven aan jou af te geven. Lees, maak korte inhoud, en zend me dàt.

Feuilleton Noorden wordt mooi. Jammer maar eens in de week. 't Is zeer interessant *voor wie lezen kan*. 't Is koddig en diep tegelykertyd.

Liberalismus en Ideen is ook goed.

Alles vlot me. Je zult er van hooren.

Vrye Studie al gecorrigeerd. Nu volgt de commentaar. Het eerste nummer is langer dan 't heele stuk.

Ja, schryf aan Tine. Niet te kras. Ik ben woedend, maar.... ik durf de kinderen niet vervreemden, daarom kan *ik* niet schryven.

Zeg maar hoofdzakelyk.... och, ik weet niet! Zeg wel dat ik raad weet, en reeds wist voor 10, 12 dagen, maar dat haar vertrek de taak allermoeielykst heeft gemaakt.

(Zonderling dat juist dat ALLERmoeielykst me zoo helder en flink heeft gemaakt! Ik vrees niets, niets!)

Myn PLIGT is net te doen of ik er niet om geef dat jy nu daar ellendig zit. Zoo kan ik verzekeren dat die ellende gauw ophoudt. Alles wat ik nu doen kan is je dat te zeggen. Cyfer je pleizier of displeizier voor 't oogenblik weg. Stoor je aan niets. Dan zal alles goed komen. Beschouw 't maar of je uit bent en je portemonnaie hebt vergeten. Dat is vervelend maar je voelt er je niet arm om. Over weinig tyds kryg je 'm weerom, en dan is 't voor 't laatst geweest.

Woensdag, 8 Juni, na ½ 3.

Je brief van maandag en dinsdag. Zeer goed!

Drukte, corr., kopy, drukpr. v. Helden, Loman, Tersteeg. Noorden marcheert goed! Ik geef wel 'n gulden daags aan briefport. Jy kon daarvan eten. Maar dat komt later.

Ik heb me niet kunnen weerhouden een bitteren brief aan Tine te schryven.

Ik moet werken. Ik verlang dat je 't leest wat ik dezer dagen schreef, alles nogal.... fancy-like, 't feuilleton wordt pétillant.

V.

donderdag.

Werken is hoofdzaak. Maar ook dat kan tydelyk tegenloopen. Gister deed ik weinig en spande me toch erg in. Ik was moe van overwerken en kwam niet vooruit. Ik had 'n verwarring met Liberalismus. Om spoed te maken zond ik voor zes dagen kopy weg die ik niet goed in m'n hoofd had. Tersteeg zond fl. 100, en vroeg meer kopy voor z'n geld. En zie, willende voortgaan was ik den draad kwyt. Ik moest blaadjes terug vragen, die kreeg ik, en nu weet ik het nog niet. Bedenk dat ik na 't wegzenden der kopy aan Vrye Studie commentaar en Mill. St. werkte. Dus tobben! En nu moet ik vóór half twee probeeren weer op de rails te komen.

donderdag middag na half drie.

Ik heb met veel moeite overgewerkt wat niet goed was en hoop van avend goed te kunnen voortgaan voor ‘Nederland’. Jammer dat ze geen geld hebben voor vast en veel.

Neen, hoofdartikel Noorden niet. Ik wou graag maar ik voel dat er by Straatman kou heerscht. Geen schyn van voorkomendheid. 't Is jammer van m'n Mill. Studie dat ze in dat blad komt.

Ik ben niet erg wel, koud, zenuwachtig etc.

Later als ik compleet rustig zit en goed aan den gang ben, kan ik zeker een vel per dag maken. Als de schuld van van H. by is, bedraagt dat *f* 40. Nog later, voor eigen rekening *f* 140, 160 of 180 daags!

Maar nu is 't nog tobben.

VI.

Saterdagavend.

Lieve Mies, Nu begryp ik waarom ik een paar dagen zoo slecht werkte, ik had de koorts onder de leden, die is vandaag gekomen en nu (9 uur denk ik) zoowat afgeloopen. Ik heb vreesselyk gezweet, en ben moe.

Ik wacht morgen wat geld, en zal dat weer aan Carpe [het hotel] geven. Dan zal ik meteen vragen hoe nu de rekening staat. Als ik gister en vandaag wel geweest was, zou ik verder zyn. Ik wist al niet hoe 't kwam. Ik begreep niets en moest telkens overwerken. Nu zal ik morgen helder zyn.

Toch heb ik vandaag nog verzonden, maar ik weet niet hoe Tersteeg rekent. Hy schreef dat het budget niet toeliet my op den duur aan z'n tydschrift te verbinden. - Ei, als 't winst oplevert dat ik er in schryf? - Voor het Noorden heb

ik nog liggen. Hun drukken (eens in de week) gaat zoo langzaam. Ik schryf niet meer aan Straatman, en ook van hem hoor ik niets. Aan Tersteeg (ook by 't Noorden) laat ik echter voelen dat ik niets inschik. Myn werk is zoo goed als hun geld, ja beter. Want ik kan anderen vinden die me betalen, en myn kopy levert niemand.

Van Tine een brief uit Padua ‘met open armen ontvangen’ ‘verrukt van de reis’ 't doet me zeer. Ze schynt geen flauw besef te hebben van wat ze gedaan heeft.

Ik ben nog moe van de koorts.

't Zal me benieuwen wat jy zegt van de schryvery. Gut zoo gek al die dingen door elkaer te schryven. Ik vind Noorden heel goed.... maar ze drukken zoo langzaam. Myn oogen doen me nog zeer. Ik heb een bord soep gegeten en ga weer naar bed.

Zondagmorgen.

Ik ben wel, en hoop te werken.

Ik verzeker je dat alles teregt komt, en royaal is geen vrees.

[Kort daarop ging ik naar Mainz, en verder bleven wy by elkaer.
Van nu af aan hield MULTATULI aan het denkbeeld vast zich door letterkundigen arbeid staande te houden,

ofschoon hem dit plan voorloopig niet makkelyk werd gemaakt. De heer Tersteeg schreef zeer spoedig dat ‘Nederland’ geen fondsen had voor meerder kopy. Daarby zond hy zoo zelden drukproeven, en zorgde zelf zoo slecht voor de correctie dat by Dekker alle genoegen er af was, en wat van zyne ‘Divagatiën’ verscheen hem telkens ergernis berokkende.

Ook van zyn feuilletons in ‘het Noorden’ had hy weinig pleizier. De heer hoofdredacteur van dat blad schreef hem dat de lezers er niets van begrepen, en nadat er een tiental feuilletons verschenen waren, werden ze gestaakt.
Maar aan den derden bundel Ideën bleef hy voortwerken.
Zooals men weet, brak in dien zomer de oorlog tusschen Duitschland en Frankryk uit. Voor het begin der krygsverrichtingen, en toen de oorlogskans dus nog onzeker was, waren de burgers van Mainz, als bewoners van een aanzienlyke, dicht aan de vyandelyke grens gelegen vesting, in groote spanning. En niet zonder grond. De militaire commandant maakte reeds toebereidselen om al de boomen binnen zeker rayon van de stad te vellen. Maar de burgemeester en burgery, die niet weinig trotsch op hun ‘Neue Anlage’ en verdere plantsoenen waren, kregen na veel moeite gedaan dat dit vonnis voorloopig werd opgeschort, onder verband evenwel dat zoodra de commandant het noodig zou oordeelen, de burgery zelf, met vereende krachten, binnen 24 uur, de boomen zoude omhouwen en effen grond maken van de plantsoenen.

Zoo werd er ook weldra een bevel uitgevaardigd, dat wie kon de stad moest ontruimen, maar dat alle burgers die er verkozen te blyven de bewyzen moesten leveren voor drie maanden proviand in huis te hebben.

Onder die omstandigheden moesten wy Mainz wel verlaten. Maar Dek wilde zoo weinig mogelyk gestoord worden in zyn werk en zoo huurden wy een paar kamers in het 'Wirtshaus zum Gustavsburg', een klein uur gaans buiten Mainz gelegen, en betrokken die in de laatste dagen van juni.

Aanvankelyk ging alles goed met den III^{den} bundel Ideën. Van Helden, de uitgever, was een goed mensch en MULTATULI mocht hem graag lyden. Maar het drukken ging traag, met horten en stooten, en weldra kwam er ook stoornis in de toezending van het honorarium, dat toch reeds zoo gering was.

Half augustus zond van Helden twintig gulden voor één vel kopy. Dit was het 12de vel, en hy schreef daarby: 'zoo ge toekomende week geld noodig hebt, schryf my dan, want ik moet uit de stad. En bedenk daarby dat de post slecht loopt.' (Namelyk ten gevolge van den oorlog).

Nog dienzelfden avond, 19 augustus, ging Dek, in regen en wind naar Mainz om daar zyn brief op de post te doen waarin hy schreef: 'Ja, zend my geld!' en thuis komende zeide hy vergenoegd: dat is nu zeker vroeg genoeg, nu kunnen wy daar althans op rekenen!'

Maar dag aan dag verliep zonder dat we iets van van Helden hoorden. Deks brieven bleven onbeantwoord, tot

dat eindelyk den 10^{den} September 25 gulden ontvangen werden. Dat waren moeielyke dagen geweest en die volgden waren niet beter.
Maar hoe somber alles zyn mocht, ik kan me geen tyd met MULTATULI doorleefd voorstellen, zoo arm of er was iets dat ze kleurde. In hemzelf was een licht dat speelde als een zonnestraal en waaraan zyn omgeving zich verblyden kon.
Het beste is niet te noemen... maar ziehier een klein tafreeltje zooals ik er veel uit dien tyd in de herinnering heb.
Het was tegen zonsondergang, en wy zaten op een bank voor het Wirthshaus, toen er een paar poolsche joden aankwamen met hun lange jassen en de karakteristieke styve krulletjes in de lange haren, zoodat een ieder hen aanstonds herkent, voor wat ze zyn. Ze droegen een bundeltje in de hand en stapten het huis binnen. Weldra hoorden wy de vrouw spreken op luiden toon. Dek sprong op en liep naar binnen: Wat is hier te doen, wat willen die menschen? Nu, ze verlangden een nachtverblyf, maar het werd hun geweigerd.
- Waarom? vroeg Dek. Waarom kunnen die menschen hier niet slapen?

- Er is geen gelegenheid, dat kan niet.
- Alleen een matras in het lokaal neergelegd, dat is ons genoeg, we zyn moe, zei een der menschen.
Nu was de geheele familie van den Wirth er by gekomen.
- Kom, zie dat te doen, zei Dek. Ze zyn moe, en

als jelui bang zyn voor de betaling, dat neem ik voor myn rekening.
Maar er was niets aan te doen. Wy begrepen niet wat er achter stak, daar er plaats genoeg was.
Dek bood de menschen aan iets te gebruiken, maar matig als ze waren dankten ze. Ze hadden brood in hun bundeltje, en wilden liever verder; het begon al donker te worden, en zoo haastten ze zich naar het naaste dorp, Bisschofsheim.
Toen ze een goed eind verder waren lachten de herbergier en de zynen, en de Wirth zei: ook in Bisschofsheim vinden ze geen nachtkwartier!
- Waarom niet? Hoe weet je dat? vroeg Dek.
- Wel, omdat het joden zyn. Die nemen ze daar niet op, zoomin als hier of in Kostheim.
- En het volgende dorp?
- Ook daar niet!
- Wat moeten die menschen dàn? En Dek werd driftig over zulke domme wreedheid en sprak dat uit in krachtige woorden. De Wirth erkende dat Dek gelyk had, en dat het hem speet zich te moeten voegen naar de zeden.
Intusschen wandelde een jonge vrouw met haar mooi meisje aan de hand daar op en neer. Zooals ons later bleek bewoonde zy een klein huisje naast de schuren van het Wirthshaus. Ze had Dek hooren spreken en daar ze in nood verkeerde wendde zy zich den volgenden dag tot hem met verzen, onbeholpen maar met waar gevoel. Ik heb nog brieven en verzen van haar, maar

ze zyn niet mooi genoeg om ze aftedrukken. Eigenlyk zyn ze in 't geheel niet mooi, de vrouw had weinig geleerd, maar ze had een anflug van poëzie, en dweepte met gedachten en uitingen die ze niet vatten kon, met wat haar schoon scheen buiten haar sfeer. Babete Scherber heette ze. Haar man was opgeroepen voor het leger, en zy was alleen achtergebleven met haar kindje dat in die warme zomerdagen byna ongekleed in zyn hemdje speelde onder de wilgen. Dek gaf haar Schillers gedichten die we hadden en later hielp hy haar aan reisgeld om terug te keeren tot haar familie in Nürnberg.
En juist zulke dingen hielden hem staande, en maakten zyn arm leven ryker.
De armzalige twintig guldens van van Helden lieten zich telkens wachten, geen zuinigheid baatte, we geraakten in zorg en nood. En onder smadelyk gebrek lyden schreef hy vel 13 en 14 (eerste uitgaaf) later gesplitst in Idee 759-790.
Zoo naderde de tyd waarin de Multatuli-commissie ontstond.

Den 25sten Januari 1871 ben ik zelf begonnen alles op deze zaak betrekking hebbende met de bewysstukken er by, naar tyd en volgorde te noteeren, daar, zooals ik er toen by schreef ‘zonder deze stiptheid myzelf later wellicht ongelooflyk zou schynen wat toch waarheid is.’
Eenigszins verkort laat ik dat relaas hier volgen, en verzoek den lezer te bedenken dat het in '71 werd op-

gesteld als een memorandum voor onszelf. De laatste bladzyden zyn er later aan toegevoegd.

Den 22sten September 1870 ontving MULTATULI, waarschynlyk in antwoord op een schryven van hemzelf, een zeer deelnemenden brief van den heer Herman des Amorie van der Hoeven, van wien ook in deel 1859 blz. 12 reeds gesproken is.

Hy schreef o.a. ‘Het is ellendig dat men u geen post van bibliothecaris of zoo iets geven kan, een inkomen genoeg om van te leven en vryheid om te werken zooveel gy wilt. In Frankryk bestaan zulke posten voor letterkundigen die het noodig hebben’ en op een andere plaats: ‘zorg dat ik uw adres heb; ik zal dan trachten iets gedaan te krygen.’

Daarop volgde een brief van 5 Okt. '70:

‘Waardste D. Na eenige vruchtelooze pogingen by anderen, wendde ik my tot myn voortreffelyken vriend Mr. J. van Gennep, advokaat te Batavia, thans te Rotterdam. Ik zend u hierby zyn antwoord en zyn stuk in de N.R.C. Ik verzocht hem het zelf aan u te zenden en maakte hem tevens opmerkzaam dat indien de zaak goede uitkomst geeft spoedige bystand in de tegenwoordige omstandigheden noodzakelyk is. Wees dus welgemoed. Spoedig zult ge wel iets van myn vriend vernemen. Ik vind zyn stuk voortreffelyk en gy?’

Te gelyk zond hy Dekker de N. Rotterdammer Courant van 2 of 3 Oktober waarin de oproeping van den heer J. van Gennep aan zyn Medeburgers was opgenomen.

(Zie Idee 1034. Verzamelde Werken deel VI blz. 298).
Dek las het stuk en zeide dat het zeer mooi was en bekwaam gesteld.
Hy schreef er ook in dien geest over aan den heer van der Hoeven, maar tevens hield hy zich overtuigd dat de oproeping geen of althans slechts een zeer nietig gevolg zou hebben.
Hy was die dagen zeer gepreoccupeerd door de vraag of hy dat stuk moest désavoueeren. Eenige der redenen die hem daartoe noopten waren:
dat het hem liever ware geweest zoo de oproeping ten doel had gehad recht voor hem te eischen van het gouvernement;
dat hy vreesde door het aannemen van de oproeping iets van zyn onafhankelykheid tegenover het publiek te verliezen;
dat dit laatste bezwaar vervallen zou indien de uitkomst schitterend was, maar dat hoe nietiger het resultaat, des te drukkender ook het gevoel van beweldadigd te zyn wezen zou;
dat hy geen behoefte aan hulp had indien hy een middel vond om voor eigen rekening uit te geven; en dat hy ook schryvende voor een uitgever wel zou kunnen leven; de eenige voorwaarde hierby was een uitgever te vinden die hem stipt en zonder stoornis betaalde.
Van de andere zyde was het désavoueeren moeielyk, daar hy niet kon beschikken over publiciteit, geen geld voor annonces had en met niemand, letterlyk niemand in relatie stond.
Ook zag hy er tegen op den heer van Gennep voor

het hoofd te stooten, die het stuk klaarblykelyk met de beste bedoelingen en een edel élan geschreven had.
Daarby was Dek zeer uitgeput. Hy had veel moeten overwinnen voor hy er toe besluiten kon om door het leveren van kopy in zyn behoeften te voorzien. Maar eenmaal dat besluit genomen, hield hy met taaiheid aan het denkbeeld vast, en de teleurstelling tot dusver ondervonden had hem geknakt. Daarby kwam nog een ongesteldheid tengevolge van onze armoedige levenswyze... hy peinsde, stelde uit, deed niets, en antwoordde alleen aan zyn vriend van der Hoeven dat hy den heer van Gennep erkentelyk was, maar dat hy door vroegere ondervinding geleerd zich van de zaak weinig of niets voorstelde.
Twee dagen na ontvangst der oproeping, ontving Dek opnieuw een brief van van der Hoeven, die hem tegelyk eene kleine geldelyke steun van van Gennep overmaakte. Hy kon niet anders dan deze hulp aannemen, en dit maakte het afkeuren van de oproeping nog bezwaarlyker.
In een volgend schryven van 18 Okt. van den heer v.d.H. was een brief van den heer van Gennep aan dezen ingesloten van 14 Oktober van den volgenden inhoud:
Amice!
Dank voor het toegezonden briefje van Dekker. Het was my een waar genoegen te zien dat myne kleine bydrage zoo van pas kwam. De hoop om een fonds te zynen behoeve te vormen behoeft nog niet geheel te

worden opgegeven. Speciaal van daag hebben zich zeer bemoedigende verschynselen opgedaan. Een ingenieur te Tilburg, Roessingh van Iterson, die reeds nadere inlichtingen gevraagd had, schryft my dat te Tilburg reeds eene plaatselyke kommissie werkzaam is, terwyl aan tallooze vrienden en kennissen brieven zyn afgegaan tot medewerking van anderen. Hy schynt my een man van een warm gemoed en veel geestkracht. Op zyn raad heb ik aan Stieltjes geschreven met verzoek zich aan het hoofd van een comité te plaatsen. Te meer word ik daartoe genoopt omdat reeds professor Kern by een schryven van heden morgen zyn naam en penninkske had beschikbaar gesteld. Met hem, Stieltjes en zoo mogelyk nog een financier, zouden wy m.i. eene prachtige kommissie hebben. Nog ontving ik een sympathisch schryven van Dr. Spruyt, leeraar aan de H.B. School te Utrecht, terwyl my ook uit vele gesprekken zoo hier als elders gebleken is dat er wel goedwil bestaat, indien er maar eerst een handvatsel aan de zaak is. Myn eenige vrees is nu dat de terugkomst van Multatuli storend ingrypt. Hoe stiller hy zich houdt, hoe meer de zaak buiten hem omgaat, hoe meer kans van slagen geloof ik dat er is. Er ligt in het zwygend lyden iets dat meer tot de menschen spreekt dan alle teekenen van leven ia welke richting dan ook geuit. Trouwens het is mogelyk dat ik te sanguinisch ben en ten onregte eenig electrisch schynsel voor morgenstond begroet. In allen geval is er eenig leven, en waar leven is, is hoop. Overtuigd dat u die hoop te doen deelen

voor u eene aangename gewaarwording is, stel ik u met het bovenstaande in wetenschap. Wellicht kan het u ook dienen om er Dekker mede op te beuren.'

Na het lezen van dezen brief van den heer van Gennep hoopte ik. Maar Dek zelf niet. Hy geloofde niet aan eenig resultaat, en antwoordde op myn vreugd dat hy veel opgebeurder zou zyn door het vinden van een uitgever, aanvankelyk voor zyn: *Nog Eens Vryen Arbeid*. Daaraan hechtte hy veel meer waarde.

Wy woonden toen nog in het Wirthshaus zum Gustavsburg. De hoek land tusschen den linker Main- en den Rynoever waar deze rivieren zich vereenigen, wordt naar Gustaf Adolf die aldaar gekampeerd moet hebben, aldus genoemd. Het wirthshaus ligt aan den darmstadterweg tegenover de gierbrug die naar het dorp Kostheim over de Main zet, en is een kwartier gaans van de juist duizend meters lange mainzer rynbrug verwyderd. Wy hadden daar in het laatst van juni 1870 een paar kamers gehuurd. Vrees voor geldgebrek had Dek, vervuld als hy was van werkplannen, toen niet, zoodat hy tegen de kosten die het buiten-wonen meebrengt als transport etc. etc. niet opzag. Het was daar toen zeer kalm, en hy meende dat het sans gêne van uitgaan enz. hem goed zou doen. Maar door een samenloop van omstandigheden zaten wy reeds in 't begin van augustus zonder geld. De kalmte die wy gezocht en gedeeltelyk gevonden hadden, in een wirthshuis waar zoo goed als niets, alleen des zondags zeer weinig te doen was, maakte, na de uitbarsting van den oorlog, plaats voor

rumoer en drukte. Want behalve dat, doordien de spoortreinen gedurende geruimen tyd uitsluitend troepen vervoerden, en later het verkeer voor partikulieren zeer ongeregeld en hokkend bleef, de darmstadterweg veel meer dan vroeger gefrequenteerd werd, en dus ook onze herberg het reeds daardoor druk had, werden de fortjes aan de rynbrug van garnizoen voorzien, en waren voortdurend eenige honderd man in Kostheim ingekwartierd die allen den ganschen dag vry wel niets te doen hadden en al zingend 'Lieb Vaterland' etc. etc. in ons Wirthshaus kwamen drinken. Toen later de bezetting uit de fortjes verdwenen was, werden daar groote slachteryen voor het leger in frankryk opgericht. Dagelyks werden eenige honderden ossen geslacht en de joden die den afval van die slachtery opkochten troffen een schikking met onzen wirth en brachten al dat vuil: koppen, harten, darmen, in onzen hof. De lucht was ver- pest, en het was walgelyk de oogen uit het venster te slaan. Daarby werd het najaar en regenweer, men moest door de modder baggeren om naar Mainz te komen, een wandeling van een uur. Kortom het was voor dek niet uittehouden op den Gustavsburg. Na de kleine hulp die hy van Van Gennep ontvangen had, zoodat er althans weer eten was, bedacht hy, nu hy op van Helden niet meer rekenen durfde, wat er gedaan zou kunnen worden om aan geld te komen om te verhuizen. Zoo was hy op zekeren morgen aan zyn tafeltje gaan zitten dat dienst deed als schryftafel en had zyn Nog-Eens-Vrye-Arbeid opgevat, die zooals hy daarin ook zegt voor een groot deel reeds

geschreven was. (Zie ‘Brieven’ deel 1867 blz. 184).
En nu interesseerde hem bovenal het vinden van een uitgever voor dat werk. Hoe dien te vinden? Van der Hoeven had zich zoo deelnemend betoond, hy besloot dezen om raad te vragen en zond hem tevens een of twee vel kopy.

Van der Hoeven antwoordde den 21sten Oktober, dat hy zich met deze zaak niet belasten kon, maar zegt: ‘misschien zou het goed zyn ook hierin van Gennep te raadplegen.’
Tevens sloot hy weder een nu zeer opgewekt schryven van van Gennep in: het begint met de woorden: ‘Ça marche, ça marche!’ Stieltjes had aangenomen, ook de heer Wertheim te Amsterdam, ook had v.G. zich tot den heer Quack gewend, om het litterarisch element interoepen. De heer van Gennep zelf moest in december naar Indie vertrekken. Hy beschouwde nu de commissie als gekonstitueerd, en droeg aan den heer van der Hoeven op aan MULTATULI te vragen of hy bereid was zich lydelyk te houden: ‘*indien op eene wyze zynet waardig en* DUS OOK ZONDER DIEN GEWRAAKTEN WALM*aan den inhoud van myn schryven door een daartoe opgeworpen comité wordt gevolg gegeven*.’
Uit deze zinsnede waarvan ook de enkele en dubbele onderstreeping letterlyk zyn gecopieerd, blykt dat Dekker in een brief aan den heer van der Hoeven zich gekrenkt had getoond door die passage in de oproeping, waarin van ‘walm’ sprake is.
Dek antwoordde op de vraag van den heer van Gennep

direct aan hemzelf. Ik bezit geen afschrift van dien brief doch de hoofdinhoud was: dat hy de heeren dankbaar was voor hun bemoeiingen die hy aannam al vreesde hy voor de resultaten.

Dienzelfden dag, den 23sten Oktober schreef hy ook aan den heer Bokma, uitgever te Sneek, om hem de uitgave van zyn Nog-Eens-Vrye-Arbeid aan te bieden. Dek meende zeker te zyn dat Bokma het gaarne zou doen, en er was haast by daar wy den 1sten November moesten verhuizen.

Welnu den 25sten ontving hy het telegrafisch bericht dat de uitgave den heer B. onmogelyk was, hoe gaarne hy het ook doen zoude.

Den 27sten Oktober ontving D. gelyktydig een brief uit den Haag van van der Hoeven en een uit Rotterdam van den heer van Gennep. Dit was de eerste brief van v.G. aan Dekker. Hy zeide daarin dat de Commissie geconstitueerd was, en dat hy een voorstel zou doen voor een samenkomst ter bespreking van de noodige maatregelen. ‘Veel tegenwerking moge er zyn, doch er is my ook gebleken van veel sympathie’ zegt hy. Voorts: ‘By eventueele samenkomst zal ik ook de uitgave uwer lettervruchten ter sprake brengen.’

De heer van der Hoeven had namelyk op verzoek van Dekker het begin der kopy van N.E. Vrye-Arbeid aan van Gennep gezonden. Ook de in het ‘Noorden’ verschenen feuilletons en de vellen Ideen van den IIIden Bundel, voor zoover die gedrukt waren, had Dek hem doen toekomen. Hy was er verlegen mee dat men hem in zulk een toestand van gebrek had gevonden, en wilde

in zyn naïveteit het bewys leveren dat hy werken kon en wilde.
De gelyktydig ontvangen brief van van der Hoeven was van 25 Oktober, en luidde:
‘Waarde Dekker! Hierby weder een brief van v. Gennep en 100 fl. in zyn brief bedoeld. Niettegenstaande het slot daarvan meende ik in de omstandigheden van 't oogenblik beter te doen u *nu* de geheele som te doen toekomen. Meld my s.v.p. de ontvangst. Haastig, enz.
En daarin was gesloten een brief van den heer van Gennep, waarin hy o.a. zegt: ‘Dat Dekker schryven en uitgeven kan wat hy wil spreekt vanzelf. Wy wenschten slechts te weten of hy geen démenti zou geven aan onze pogingen.’ Verder betoogt de heer v.G. dan dat het met 't oog op den uitslag beter zou zyn zoo D. zweeg daar ‘wat hy gelezen had (hiermee moeten de eerste vellen van den derden Bundel Ideën en de kopy van N.E.V.A. bedoeld zyn) ‘niet zou bydragen om de sympathie optewekken.’
Aan het slot van zyn brief zegt hy nog: ‘Myn schryven aan Wertheim o.a. om reeds uit de eerst binnenkomende gelden eene wekelyksche uitkeering te doen werd beantwoord met de dadelyke toezending van fl. 100, en verzoek die naar goedvinden uittekeeren. My dunkt eene uitkeering in eens strydt tegen het doel. Met 20 of 25 gulden in de week zal het in Gustavsburg vooreerst wel te stellen zyn. Wy zouden dan alweer een maand verder zyn. Zoudt gy u nogmaals met die uitkeering willen belasten?’
D. was zeer verheugd dat v.d. Hoeven door de fl. 100

ineens te zenden ons het verhuizen (dat volstrekt noodig was) had mogelyk gemaakt. ‘Dat mag ik zoo van van der Hoeven, zei hy, hy heeft geen begrip van talmen of van kleinheid!’
Dienzelfden dag schreef hy aan den heer v.G. om de ontvangst van het geld te melden en te danken. Deze brief viel hem zwaar. Uit het schryven van van Gennep toch bleek eenige verkoeling. Bovendien was het een stuitend thema dat Dek aan fl. 20 of 25 's weeks wel genoeg zou hebben.

Wat de allereerste levensbehoeften aangaat kan een zoo matig mensch als hy was zeer zeker van zulk een sommetje leven. Maar er waren ook andere eischen, daargelaten nog het pynlyke voor hem, zich verwezen te zien naar de lagere sporten van de maatschappelyke ladder en dat door *vrienden*, door menschen die blykens hun optreden vóór hem, bewys hadden gegeven van sympathie, en die hem nader schenen te staan dan alle anderen.
Het viel hem zwaar dezen brief te schryven, doch hy onthield zich van beschouwingen. Alleen wees hy er op dat veel verplichtingen op hem rustten; dat zyn gezin, nu in Italië, veel behoeften had, maar dat hy kans zag aan alles te voldoen zoo hy geregeld kon werken. Ook meen ik dat hy in dezen brief er op doelde hoe voordeelig en nuttig het zyn zou, indien hy in staat werd gesteld zyn geschriften voor eigen rekening uittegeven.

We konden dus verhuizen en overlegden dat het best was naar Wiesbaden te gaan. Mainz was in staat van

beleg, dat bracht allerlei bezwaren mee, maar Wiesbaden was een voor vreemdelingen aangename stad, en bovendien makkelyk te bereiken, wat by de door den oorlog gestremde vervoermiddelen geen kleinigheid was.

Den 1sten November verhuisden we, en Dek begon nu opnieuw op middelen te peinzen om zyn Nog-Eens-Vrye-Arbeid geplaatst te krygen.

Tydens MULTATULI'S verblyf in den Haag hadden eens eenige jongelui van de Delftsche polytechnische school hun verwondering te kennen gegeven dat hy zoo sukkelde in het vinden van uitgevers voor zyn werk, en één hunner, de heer A., had zelfs gezegd dat hy zich sterk maakte een uitgever voor Dekker te vinden, en wel tegen een hooger honorarium dan hy gewoon was te ontvangen. We spraken hierover, en het gevolg was dat Dek aan den heer A. over deze zaak schreef. Hy verzocht nu ook den heer van Gennep de by hem berustende kopy wel aan den heer A. te willen zenden.

Daags na de verhuizing was Dek zeer onwel.

Ik herinner me dit nog levendig. We hadden kamers gehuurd op de Schillerplatz, een ruime flinke benedenvoorkamer, zoogenaamd salon, en daarachter een klein vertrek waar de bedden stonden, en ik ook op een omgekeerde boekenkist met petroleumtoestel enz. een soort keukentje had geïmproviseerd.

Nog zie ik hem op dien 2den November liggen op de met groen rips bekleede sofa in de voorkamer. Het was November en hy was kouwelyk. Maar hy verbood my vuur te laten aanleggen om by onze geringe middelen

niet reeds dadelyk het weekboekje van de huisjuffrouw, Madame Manceau, eene française, te doen oploopen. Wel drong de kou ons spoedig aan die zuinigheid een eind te maken, maar dien dag was het zoo! Middageten werd in dit huis niet verstrekt, het van een kok te laten komen was te kostbaar, vooral ook daar Dek zich nooit naar de duitsche levenswyze heeft kunnen voegen, maar altyd heeft vastgehouden aan de hollandsche manier van om vyf uur het middagmaal te gebruiken. Ik moest dus uitgaan om het een en ander intekoopen en weet nog hoe ik door de straten liep met myn mandje aan den arm en 't hart vol angst: ‘Als hy eens erger ziek werd, byna zonder middelen, in een vreemde omgeving, zonder vrienden, noch daar, noch elders, wat dan?’ En toen ik terug kwam glimlachte hy me te gemoet en was bly dat ik weer thuis was.

‘Wat treft dat nu verdrietig dat ik zoo onwel ben, juist nu ik zoo graag zou willen werken... en nu kan ik niet, wat treft dat slecht!’ zoo klaagde hy! en dan smolt myn hart weg van weedom.

De eerstvolgende brief van den heer van Gennep was van den volgenden dag 3 November. Hy zegt daarin kennis genomen te hebben van de kopy van N.E.V.A. en weerlegt dat stuk op zyn manier. Aan het slot van zyn brief schryft hy over de Commissie en zegt:

‘Il. Zondag heeft te mynen huize de kommissie vergaderd om nader het doel en de middelen onzer bemoeyenissen te bespreken. Algemeen kan men zich met

uw gevoelen vereenigen dat de kunstenaar zichzelf moet helpen en zouden onze bemoeyenissen zich dan ook in de eerste plaats bepalen u de noodige relaties te vergemakkelyken en beter in de gelegenheid te stellen de vruchten van uwen arbeid te genieten. Een onbezorgd bestaan voor uwe vrouw en eene geacheveerde opvoeding voor uwe kinderen zouden zich dan, naar gelang der middelen daarby kunnen aansluiten en medewerken om u die kalmte en vryheid van beweging te geven, waaraan gy behoefte hebt.'

De indruk die dit schryven op Dek maakte was zeer pynlyk. Het eerste wat de Commissie van zich deed hooren was de betuiging dat ze MULTATULI'S meening deelde, dat een kunstenaar zich zelf moet helpen. Dit gevoelen had hy geuit in het zesde vel van den III Bundel Ideën, en dat vel was toen nog niet verschenen! Maar D. had den heer v.G. de reeds afgedrukte vellen van de 2de aflevering en ook proefvellen gezonden, en de geheele Commissie scheen zich van zyn daarin geuitte beschouwingen geëmpareerd te hebben om het met hem eens te zyn. (Hier is natuurlyk sprake van de eerste uitgaaf. Zie in latere drukken Idee 645 en volg. waar men o.a. leest: 'Doch ook de maatschappy zelve behoort den artist wat het geldelyke aangaat, geheel aan zich zelf over te laten, eene verplichting trouwens waarvan zelden wordt afgeweken. Juist het dryven op eigen wieken, op 't gevaar af van lamgeschoten neertezinken maakt een der hoofdbestanddeelen van 't kunstenaarsleven uit.' Elders: 'Neen, geen hulp! Ook hier gelde de wet der liberaal

opgevatte industrie: de verhouding tusschen vraag en aanbod regele - zonder de minste bybeschouwing - den prys. Bezit de artist de bekwaamheid niet, om zyne “*Leistungen*” geldswaardig te maken - om 't even, of dit voortvloeie uit het gebrekkige van zynen arbeid, of uit mangel aan schattingsvermogen der menigte - welnu, dat hy bezwyke! Wie niet sterven kan, verstaat het leven niet’ enz.)
En zeker, hy hield het daar geuitte gevoelen staande! Maar was de Multatuli-Commissie byeengekomen om dàt te bespreken?
En ‘de bemoeienissen der Commissie zouden zich in de eerste plaats bepalen de noodige relaties open te stellen om hem de vruchten van zyn arbeid te doen genieten’? Dit klinkt anders dan ‘zyn tot broodschryven gedoemd talent’ zooals in de oproeping staat. En, let wel, de Commissie kon toen nog niet spreken naar gelang van de uitkomst... de zaak was nog niet geëntameerd. In de verschenen oproeping is spraak van het verzekeren van een onbezorgde toekomst aan den betrokkene; het ‘onbezorgd bestaan’ waarvoor volgens dezen brief gezorgd moest worden was dat van de vrouw.
Ik was geheel uit het veld geslagen. Waar is het élan gebleven, de edele aandrift waarmee van Gennep de Oproeping schreef? vroeg ik. Maar Dek zeide: ‘ik wist het wel! Ik had beter gedaan met de zaak bar aftewyzen. Er zyn praatjes gekomen van rechts en van links... och, zoo gaat het altyd!...’
Doch hy nam zich voor te zorgen dat hy met den

heer van Gennep, die bovendien spoedig naar Indië zou vertrekken, geen onaangenaamheden kreeg, en antwoordde in een kort briefje, op de vraag van dien heer of hy de feuilletons van de Millioenen Studiën die hy hem gezonden had terug wilde hebben, dat hy den heer van Gennep verzocht hem die te zenden. Voegde er ook by dat hy de wederleggingen van dien heer tegen zyn N.E.V.A. niet wilde beantwoorden, daar hy wel begreep dat v.G.'s oordeel in zyn schryven vervat slechts oppervlakkig kon zyn, te meer daar de brochure nog niet voltooid was.
Ik weet zeker dat D. den heer van Gennep meermalen geschreven heeft, dat hy voor zich en zyn gezin geheel geholpen zou zyn, wanneer hy in staat werd gesteld voor eigen rekening uittegeven, en veronderstel dat hy dit onderwerp ook in zyn antwoord op v.G.'s brief van 3 November aangeroerd heeft.
Ondertusschen werkte Dek aan zyn Nog-Eens-Vryen-Arbeid. In de eerste dagen van November, den 6^{den} of 7^{den} denk ik, berichtte de heer A. dat hy een uitgever voor dat werk gevonden had, en wel den heer Waltman te Delft, die bereid was voor een eerste uitgave veertig gulden per vel te betalen zoodra hy de kopy voor de brochure ontvangen had.
Dek zette zich aan den arbeid om de kopy persklaar te maken.
By een uitdrager hadden wy voor de som van twee gulden een tafeltje gekocht, dat nu voor schryftafel dienst moest doen. Er was een lade in, waarin Dek zyn papier bergde, hy legde er een groot vel wit karton op,

dat hem tot onderlegger diende, en waarop hy aan de bovenhoeken veelal kleine nota's maakte. Daaraan zat hy met den rug naar den wand gekeerd, en daaraan voltooide hy eerst zyn N.E.V.A. en schreef hy daarna zooveel meer.
Den 9^{den} November was zyn brochure gereed en den 14^{den} ontving hy door bemiddeling van den heer A. het daarvoor bedongen honorarium.
De heer A. diende nu by de correctie van de proefbladen als intermédiair. Hy deed dit flink en zeer tot genoegen van Dek, die hem dan ook dankbaar was en hartelyk schreef. De brochure verscheen in 't eind van December.

In de N. Rotterdammer Courant van 13 of 14 November, die in de leeszaal van het Wiesbadener Kurhaus ter lezing ligt, lazen wy de oproeping van de Multatuli-Commissie. ‘'t Is heel hartelyk, zei Dek, dat moet ik zeggen!’ Met deze laatste woorden bedoelde hy: in weerwil van van Gennep's brief van drie november.
Toch was er verschil in toon tusschen deze oproeping en de eerste van van Gennep.
(Zie idee 1034, waarin ze beiden zyn afgedrukt.)
Den dag na het lezen van de oproeping ontving D. een brief van van Gennep van 14 November, die hem ook de oproeping zond.
D. antwoordde vyf of zes dagen daarna dat hy de oproeping gelezen had, dat die hartelyk was en dat hy de heeren dankbaar was voor hun pogingen.
Hy schreef tevens dat hy op het oogenblik niet om

geld verlegen was en voegde er by: ‘ik beken dat zoo dit wel het geval was ik zoo vry zou zyn het u te zeggen.’ Bovendien uitte hy de hoop zich ook voor het vervolg te kunnen redden, en voegde er by dat hy het zyn plicht achtte den heer van Gennep kennis te geven van zyn onderhandelingen met de erven van Lennep, die hem de gegronde hoop hadden gegeven dat de helft van den verkoopprys van den Max Havelaar hem zou worden uitbetaald.
MULTATULI achtte zyn bezwaren niet als ze hem op het oogenblik zelf niet drukten. Want wat was dat niet verlegen zyn om geld? Van de paar honderd gulden die hy voor zyn ‘Nog-Eens-Vrye-Arbeid’ ontvangen had, was een groot gedeelte naar Italie gegaan, ook naar elders nog kleinigheden, dat ‘niet om geld verlegen zyn’ was dus wel zeer oogenblikkelyk. En ook zyn mededeeling over de zaak met de erven van Lennep was niet strikt noodig geweest. Zyn naïveteit bracht hem in beide gevallen zooals byna altyd wrange vruchten.
Hier volgt in myn memorandum een vry lang relaas over het eigendomsrecht van den Havelaar. De lezer kan dat alles uitvoerig weten uit het Deel ‘Brieven’ van 1860, waarin dat onderwerp is behandeld. Zooals ik daar zeide keerde Jakob van Lennep aan MULTATULI jaarlyks zyn deel in de opbrengst van den Havelaar uit, en na zyn dood gingen zyn erfgenamen daarmee voort. Toen nu in Juni 1870 Dek door bemiddeling van den heer W. van Lennep deze opbrengst over 1869 ontving, werd hem tevens medegedeeld dat het kopy-recht in het najaar

van datzelfde jaar zou worden geveild. In het begin van November lazen we in de dagbladen dat het met de aanwezige twee en twintig exemplaren voor fl. 2200 aan den uitgever Schadd verkocht was. Dekker schreef aan den jongen van Lennep en ontving den volgenden brief ten antwoord:

Amsterdam, 19 Nov. 1870.

WelEdelgeboren Heer!
Ik heb het genoegen u hierby den brief van myn vader terug te zenden. Reeds eer had ik u geantwoord, doch ik had u niets nieuws te zeggen.

1°. Is de afrekening nog niet opgemaakt en is het my dus onbekend wat de zuivere opbrengst zyn zal.

2°. Kan ik u nog niet mededeelen hoe de mede-erfgenamen over de kwestie denken, nu myn broeder in Indie is.
Myn eigen gevoelen kan ik u zeggen. Na den dood myns vaders was ik met de bereddering der papieren belast. Onder meer dat door myn handen ging doorlas ik de processtukken die ik niet juist kende, daar ik in Indie was toen de zaak diende. Ik hoef u niet te zeggen hoe alles op my een pynlyken indruk maakte; kort daarna verzocht gy het provenu van de jaarlyksche verkoop. Ik gaf de raad aan uw verzoek te voldoen, en myn voornemen is u myn portie in de opbrengst van den verkoop aftestaan omdat myn vader het ook zou gedaan hebben, zooals my uit zyne handelwyze jegens u gebleken is. Hierby kan ik nog voegen dat, zoo ik my niet bedrieg, myn broeder Maurits myne meening deelt.

Ik heb de eer enz.'
Ik herinner my niet meer of Dek dezen brief van Willem van Lennep reeds ontvangen had toen hy aan van Gennep schreef. Zoo niet dan kwam deze brief kort daarna zyn hoop bevestigen. 'Zie, zeide hy, als ik dat geld kryg, dan kan ik de Commissie haar gang laten gaan en zien wat dat uitwerkt. Ik zend dan geld aan Everdine, we kunnen een en ander dat zeer noodig is koopen en toch voldoende op zy leggen om 't eenige maanden uittehouden. Ik kan dan myn Millioenen Studien afmaken, en daarna kunnen we verder zien.'
Hierop volgde een brief van van Gennep van 25 November. O.a. zeide hy daarin: 'Met genoegen zag ik dat het u voorloopig niet aan middelen ontbrak en dat ge u sterk voeldet ook voor den vervolge uwen eigen weg door het doornig levenspad heen te slaan.' en verder: 'over de kwestie met de erven van Lennep ontving ik juist heden morgen een schryven van den heer Wertheim. Naar hy meldt hebben de erven verzocht zich in aanraking te stellen met het comité voor de aanwending dier gelden, die zy niet voor zich willen behouden. My dunkt dat de toevoeging aan het fonds voor u en hen de meest kiesche wyze van afdoening ware.'
'Kiesch'! Dat woord was hoogst irritant voor Dek, en voor ieder die de toedracht der zaak kende! Maar de heer van Gennep kende ze zeker niet, en de erven van Jacob van Lennep beschouwden ze waarschynlyk uit een geheel ander oogpunt.

Intusschen bleef het waar dat de Multatuli-Commissie met beide handen MULTATULI'S mededeelingen aangreep om hem aan zichzelf overtelaten, terwyl zy bezig was te bewerken dat de opbrengst van den Havelaar zou vloeien in haar ‘fonds’.
Ook schreef van Gennep dat Rotterdam een 50O à 600 gulden had opgebracht en voorts dat hy den 2den december naar Indie dacht te vertrekken.
Dek antwoordde den 28sten November nog in een kort beleefd briefje dat die tyding omtrent de verkoopsom van den Havelaar hem niet aangenaam was geweest, daar zyn goede uitzichten juist op de onderhandelingen met de erven van Lennep gegrond waren.
En hiermede was de aanraking met den heer van Gennep geëindigd.
Intusschen moest MULTATULI bedacht zyn op middelen om in leven te blyven. Ofschoon hy by voortduring aan den IIIden bundel Ideen werkte durfde hy op de beloften van van Helden die geregelde betaling had toegezegd niet rekenen. Om ook een andere kans te hebben, schreef hy in 't laatst van november weder aan den heer A te Delft met verzoek Waltman of een anderen uitgever te spreken over nieuwe uitgaven.
Ten gevolge daarvan heeft de heer Waltman na de Nog-Eens-Vrye-Arbeid, eerst de ‘Duizend en eenige hoofdstukken over Specialiteiten’ en daarna de ‘Millioenen Studien’ uitgegeven.
De Specialiteiten heeft MULTATULI met vol entrain geschreven. 's Avonds terwyl we theedronken ging hy zitten.

aan zyn tafeltje, en schreef door tot den volgenden morgen vyf uur. De geschiedenis van Fritsje, de blatende schapen en al wat daaraan vooraf gaat in den eersten druk - in den tweeden is tusschen gevoegd, b.v. het heele hoofdstuk MVII - stond op het papier. Aanvankelyk werden de ‘Specialiteiten’ opgezet om te verschynen in een tydschrift ‘Onze Eeuw’ dat in Januari 1872 voor het eerst het licht zou zien. Zekere heer Tiedeman, redacteur van dat maandschrift of weekblad had MULTATULI'S medewerking verzocht, maar het scheen dat de kopy hem niet geschikt voorkwam althans hy zond ze terug. Kort daarop heeft Waltman ze toen uitgegeven.
De Multatuli-Commissie deed intusschen niets van zich hooren; daarentegen lazen wy in het Algemeen Handelsbl. van 15 december: ‘De heer v. Vloten deelt in de Arnh. Ct. mede dat hy met twee drie anderen reeds voor eenige jaren circulaires heeft uitgevaardigd waarin tot het geven van kleiner of grooter jaarlyksche bydragen werd uitgenoodigd, om in de behoeften der echtgenoote en kinderen van MULTATULI te voorzien. Dat heeft toen niet veel maar toch iets ingebracht en den heer van Vloten c.s. instaatgesteld, maandelyks een klein sommetje over te maken, dat haar in haar levensonderhoud wat te gemoet komt. De kinderen worden echter steeds grooter en hun behoefte daardoor meerder. Allerwenschelykst ware het zoo die maandelyksche kleine bydragen wat grooter konden worden. Met de verzending belast zich de heer E.J. Potgieter te Amsterdam; tot

verdere inlichting is de heer van Vloten volgaarne bereid.
De echtgenoote van MULTATULI is met haar kinderen te Padua waar zy door onderwys geven in de noodzakelykste behoeften van zich en de haren tracht te voorzien, maar daartoe natuurlyk niet komen zou, genoot zy niet de gunstige ondersteuning van een daar gehuwde vriendin, wier man er als professor werkzaam is, en die haar even belangloos als voorbeeldig ter zyde staat.'
Dit artikel kwetste MULTATULI zeer. Het niet noemen van zyn naam dan alleen om zyn vrouw en kinderen aanteduiden had op zich zelf reeds iets vyandigs; daarby kwam het onkiesche dat er in gelegen was dat derden zyn zaken zóó behandelden en blootlegden, en dan bovenal hy wist niet dat zyn vrouw ondersteuning van Potgieter of van wien ook, genoot.
Haar tweede reis naar Italie had hem bitter ontstemd en waarschynlyk had zy om die ontstemming niet te doen toenemen verzwegen dat zy de hulp van den heer Potgieter weder had ingeroepen.
MULTATULI drong haar nu om opening van zaken te doen en vernam thans dat ze sedert drie maanden weer de maandelyksche bydrage zooals vroeger ontvangen had.
Aan van Gennep had hy geschreven gelden te behoeven voor de zynen in Italie en waarlyk niet ten onrechte! Tine's brieven getuigden voortdurend van den grootsten geldnood. Zou van Gennep hem gelooven, nu bleek dat Tine van elders geld ontving?
Maar dit was nog niet alles. Dekker ontving een brief

van Huisman, den ouden dageraadsman die hem o.a. schreef:
‘Wat zyn die Hollanders toch braaf!
In de Zaanlandsche Courant bericht o.a. de heer Kern *dat het* NIET *in het plan der commissie ligt om zelfs in het* GUNSTIGSTE *geval, aan den heer Dekker een* WERKELOOZE *toekomst te verzekeren*. Ik heb hier onderstreept.

Een werkelooze toekomst.... foei! Dat zou luiheid bevorderen en aankweeken.... Neen, tot zoo iets leenen zy de hand niet. Zy zullen denk ik hun best doen, dat Havelaar den kost verdiene.’
MULTATULI was het niet terstond met dezen briefschryver eens.
‘Neen, zeide hy, ik moet dat zelf lezen vóór ik kan oordeelen. Het is mogelyk dat hier een goede bedoeling ten grondslag ligt. Wie weet op welke vraag dit een antwoord is, en hoe het uittreksel een anderen geest ademt dan het stuk waaruit het genomen is?’ Hy schortte dus zyn oordeel op, maar schreef aan de redactie van de Zaanl. Courant met verzoek hem die nummers van haar blad toe te zenden, waarin over hem sprake was.
Maar toen hy die bladen van 19 en 26 november ontving waarin artikelen van de heeren van Gennep en Kern voorkwamen, kon hy daarin niets vinden wat de aangehaalde uitdrukkingen verschoonde. En hy was pynlyk aangedaan door het verschil van den toon die de heeren nu aansloegen by die van de oproeping.

Het stuk van Mr. van Gennep is te lang om het overtenemen en ook minder bar, maar het artikel van professor Kern is kort. Ik veroorloof me daarom het hier af te drukken; het komt voor in de Zaanlandsche courant van Saterdag 26 November 1870.
Mynheer de Redacteur!
Onder dankbetuiging voor het my toegezonden No. uwer courant, neem ik, naar aanleiding eener opmerking in uw blad omtrent het beoogde Multatuli-fonds, de vryheid u mede te deelen, dat de leden der commissie zich vooraf vergewist hadden van de goedkeuring van hun plan door den heer D. Dekker. In zyn schryven, thans berustende by Mr. I. van Gennep, verklaart hy hetgeen voor hem thans gedaan wordt '*met dankbaarheid* aan te nemen.' Veroorloof my er by te voegen, dat het niet in het plan der commissie ligt om, zelfs in 't gunstigste geval, aan den heer Dekker eene werkelooze toekomst te verzekeren; wat we wenschen, is hem van de kwellendste, neerdrukkende broodzorgen te bevryden, en vooral ten behoeve zyner vrouw en kinderen werkzaam te wezen.
Na verzekering myner gepaste hoogachting, heb ik de eer te zyn
Mynheer de Redacteur
Uw dw. Dienaar,
H. Kern.'
MULTATULI was bitter ontstemd. Was 't niet of de heer Kern hier sprak van een ambachtsman die met werken voor een 'baas' de kost verdienen kon, en zelfs

voor zulk een zou het immers hard zyn ‘in het gunstigste geval’ alleen van een superlatif van kwellende broodzorgen bevryd te worden? De heer Kern vergat dat MULTATULI zyn gelyke was in stand, en in een en ander allicht zyn meerdere, voor wien een ‘baas’ of ‘patroon’ niet zoo makkelyk te vinden was.
‘En vooral ten behoeve zyner vrouw wilden de heeren werkzaam zyn.’ Voor haar meer dan voor hem? Waarom toch? Aan MULTATULI immers wilde men een ‘hulde der dankbaarheid’ brengen, zóó stond er in de oproeping. En vanzyn vrouw behoorde dus alleen sprake te zyn om zynentwil. Hy was hoofdpersoon, zy een accessoire. Er was iets vyandigs in het verdraaien dezer stelling.
MULTATULI legde zyn grieven aan den heer Stieltjes bloot, met verzoek zyn brief rond te zenden aan de andere leden.
Ook schreef hy een stukje van den volgenden inhoud:
‘De redactie van het Algemeen Handelsblad wordt beleefd verzocht aan de ondervolgende regelen een plaatsje te willen verleenen.
Nadat het my niet zonder moeite gelukt was, inzage te bekomen van eenige my betreffende publicatiën, op welker verschyning ik slechts zydelings en zeer toevallig werd opmerkzaam gemaakt, voel ik my verpligt tot de verklaring dat ik geen genoegen mag nemen met de wyze waarop dezer dagen myne zaak hier en daar is behandeld geworden.
Ik wensch my op deze plaats te bepalen binnen de grenzen eener myns ondanks noodzakelyk gemaakte

verdediging en onthoud my dus van alle ander verwyt dan er welligt kan gevonden worden in de klagt dat ik gerekend had op eene waardige met den aard der zaak overeenstemmende behandeling, die my bovendien - ik meende ten overvloede - uitdrukkelyk was toegezegd.
MULTATULI.'

Dekker wenschte deze regels in het Handelsblad geplaatst te hebben. Maar de mogelykheid voorziende dat de redactie zyn stukje als 'Ingezonden' weigeren zou, zond hy het aan zyn jongen vriend, den heer A., met verzoek voor de plaatsing te zorgen, 't zy als 'Ingezonden,' 't zy als advertentie.

Intusschen ontving MULTATULI een schryven van den heer Stieltjes die betoogde dat de heer Kern het niet kwaad gemeend had, en verder schreef:

'In de brieven die ik geschreven heb, sprak ik van het regulariseeren der betaling van uw arbeid om U te ontslaan van de tydroovende vervelende neerslaande geldelyke onderhandelingen met boekverkoopers, ook om u den werkelyken prys van uw arbeid te bezorgen. Hier kan natuurlyk slechts spraak zyn van wat een boekverkooper in redelykheid betalen kan. De moreele waarde van een boek dat nieuwe denkbeelden opent ontsnapt natuurlyk aan geldelyke schatting. Door nu (met behulp van eenig fonds) u de waarde van uwen arbeid te verzekeren blyft dat fonds (door de minder regelmatig inkomende betalingen der boekwurmen) onaangetast en dus altyd beschikbaar
of voor u, by ziekte

of voor uw vrouw en kinderen by overlyden.'
Tot onze verwondering verscheen het aan den heer A. gezonden stukje nog altyd niet in het Handelsblad. Wel werd MULTATULI in dat zelfde blad van den 20sten december verrast door het volgend entrefilet:
'Met belangstelling zullen onze lezers zeker vernemen dat de erven van wylen mr. Jacob van Lennep hun aandeel in de opbrengst van het kopierecht op Max Havelaar ter beschikking hebben gesteld van de Multatuli-commissie, meenende aldus in den geest van hun ontslapen vader te handelen.'
Daar MULTATULI na het artikeltje van professor Kern, en na kennismaking met de inzichten van den heer Stieltjes alle hoop op eenige hulp van de Multatuli-Commissie had opgegeven, was het sommetje waarop hy door den verkoop van den Havelaar aanspraak had, des te meer voor hem waard.
Op bovenstaand berichtje zich beroepende, wendde hy zich tot den heer Wertheim met vriendelyk verzoek hem de gelden terhand te stellen afkomstig van den verkoop van den Havelaar. Hy legde daarby brieven van den heer Jacob van Lennep over, waaruit zyn aanspraken op die gelden bleken. En hy betuigde ze noodig te hebben.
In antwoord hierop ontving MULTATULI van den heer Wertheim eerst een telegram: 'Brief und Documente erhalten. Publicire nichts in fraglicher Angelegenheit. Werde solche baldigst zu ordnen suchen,' en daarna den volgenden brief:

‘Amsterdam 29 Dec. 1870.

WelGeb. Heer.
Ten einde uwe geachte letteren van 24 en 25 dezer niet onbeantwoord te laten heb ik u onmiddelyk geseind na ontvangst dat ik my met het regelen der zaak bezig hield en u verzocht niets te publiceeren.
Dit verzoek had tot grondslag myne wetenschap dat door of namens u by het Handelsblad een ingezonden stuk was ingekomen waarin u tegen onze bemoeiingen opkomt om redenen die ik my thans uit uw schryven aan den heer Stieltjes verklaar, doch die u ons niet had opgegeven. Ik geloof dat dit uiverzyds overyld gehandeld was. Want ware het stuk opgenomen dan ware onze commissie verpligt geweest haar mandaat dat zy als eene daad van hoogachting en vereering ten uwen opzigte had op zich genomen neer te leggen, omdat zy om welke reden dan ook, werd gedésavoueerd. Hopentlyk is u van dat voornemen terug gekomen, om hetgeen de heer Stieltjes u omtrent den heer Kern heeft geschreven. Geen zweem van miskenning tegenover u lag ten grondslag van zyn welligt onhandig pleidooi. Evenmin heeft de heer van Gennep (thans op reis naar Indie) ander voornemen gehad dan u tegenover hatelyk geschryf te verdedigen. Neem deze verzekering aan voor hetgeen ze werkelyk is, de waarheid en stel vooral niet de commissie aansprakelyk voor hetgeen enkele harer leden zonder kwade bedoeling maar zonder gemeen overleg met de overigen hebben gedaan.
Vergeef dat ik reeds dadelyk zoo openhartig met u

spreek, maar ik geloof dat tegenover mannen als Multatuli zekere conventioneele vormen waarachter de menschen gewoon zyn hunne gedachten te verbergen behooren wegtevallen.
Wat de zaak met uw uitgever betreft deze wordt of is vermoedelyk reeds tot uw genoegen door de heeren Stieltjes en de heer A geregeld. Wy stellen den uitgever in staat u tydig te remitteeren voor uw werk en worden door hem gerembourseerd zoodra zyn verkoopen het hem veroorloven. Er is dus geen kwestie van ondersteuning of hulp, 't is eenvoudig eene regeling van finantieele krachten.
Zóó alleen mogen wy u van dienst zyn, zoo alleen kunt gy het aannemen.

Wat de zaak “v. Lennep erven” betreft, hebben de couranten alweder in hunne onbescheiden en ongevraagde mededeelingen verkeerde dingen verteld.
Onze commissie heeft niets anders ontvangen van die heeren dan de verzekering dat zy na regeling met u bereid waren ons, die zy door u gemagtigd achten, de gelden terhand te stellen.
Indien u echter tegenover de kwyting die zy u zullen voorstellen de eisch stelt dat die gelden u worden ter hand gesteld *als de eenige geregtigde om die te ontvangen*, dan vervalt onze tusschenkomst.
Het voorstel der heeren dat my na lezing uwer correspondentie voorkomt een billyke maar overigens gewone comptabiliteits afrekening te zyn is volstrekt niet af hankelyk van onze medewerking. Ik geloof dat hier juist

by u het bezwaar bestond en ten einde het van onzen kant onmiddelyk uit den weg te ruimen is onze commissie bereid de erven van Lennep te verklaren dat zy de gelden niet kan ontvangen en zy zich dus aan u hebben te wenden. Eenmaal besloten hebbende u de gelden uittekeeren, zyn zy niet gerechtigd daarin wegens eene vormvraag eene verandering te brengen.
Meld my s.v.p. met een enkel woord of u myne zienswyze deelt en of u wenscht dat ik u de documenten toezend dan wel ze voor mogelyke onderhandelingen met de erven v.L. hier behoud.
Aan u, wien volharding quand même ten levensrigting is geworden behoef ik geene banale woorden van moedhouden toetevoegen. Het is nu eenmaal zoo dat hoe hooger men staat, hoe feller de stormwind om ons heen giert, maar wie zou daarom willen nederdalen?
Met gevoelens van hoogachting noem ik my
UEd. dr.
A.C. Wertheim.'
Een paar dagen later toen Dek op zyn verzoek de zoogenaamde van Lennep-documenten terug ontving vond hy een daarin verdwaald papiertje van den volgenden inhoud.

'Memorandum.

von	
WERTHEIM & GOMPERTZ	Herr
Amsterdam 27 Dec. 1870.	Hooggel. Heer Mr. Quack

Amice!
Ik heb nevensgaande brief en documenten van D.D.

ontvangen. Om hem te beletten verdere dwaasheden te doen en hem en ons te compromitteeren heb ik hem geseind:
Brief u. Document erhalten, publiciret nichts in fraglicher angelegenheit. Werde solche baldigst zu ordnen suchen.
Ik geloof dat wy Stieltjes kunnen verzoeken met den uitgever via (A.) doortegaan. Hy (D.D.) verlangt het zelf als de meest honorabele wyze van ondersteuning en wy moeten hem aan zyn woord houden. Kunt gy welligt morgen na 12 uur een oogenblikje komen of waar kan ik u spreken?
Ondanks myzelve heb ik weder medelyden met hem.
Hartelyk groetend
t.a.v.
A.C.W.'
Nu had Dek inzage in de ware stemming der leden van de Multatuli-Commissie.
Dat hy wenschte dat men den een of anderen uitgever met voorschotten uit een zoogenaamd Multatuli-fonds zou bevoordeelen was natuurlyk uit de lucht gegrepen en het 'ondanks hemzelf heb ik weer medelyden met hem' grof kwetsend.
Dek was bitter en schreef zonder op het verdwaald briefje Wertheim - Quack te doelen en alleen in antwoord op den brief van den heer Wertheim.

Wiesbaden 2 Januari 1871.

WelEdelgeboren Heer!

Ter zeer gedeeltelyke beantwoording uwer geeerde letteren van 29 Decr. a^{o} p^{o}, waarin my

eenige inzichten der dusgenaamde ‘Multatuli-Commissie’ worden medegedeeld, bevind ik my in de onaangename noodzakelykheid te verklaren dat ik my met de daarin vervatte beschouwingen niet kan vereenigen.

Die beschouwingen komen my voor nogal in stryd te zyn met de letter en den geest der door UWEdgeb. en de andere heeren geteekende oproeping, waarin de grondslag uwer welwillende bemoeienis ten mynen aanzien werd vastgesteld, en waarop ik alzoo de vryheid neem my, ter vergelyking, te beroepen.

Al ware het echter dat de welwillende commissie, waarvan UWEdgeb. een geacht lid is, deze myne zienswyze niet deelde - ook in de helderste zaak is verschil van opvatting mogelyk - dan moet *ik* toch kunnen beoordeelen in hoever de inhoud uwer zeer geëerde missive overeenstemt met het standpunt waarop ik gewoon en gerechtigd ben my te bewegen, en ter kwalificeering waarvan ik naar myne handelingen, streven en werken meen te mogen verwyzen.

Dat dit standpunt in geenen deele verandert door de byzonderheid dat ik ten gevolge van zekere invloeden nu en dan gebrek lyd, behoef ik immers den fyngevoelenden leden van de Multatuli-commissie niet te herinneren?

Wanneer die commissie de goedheid had gehad met my in overleg te treden over zaken die my betreffen, en ter welker toelichting ik dus kon geoordeeld worden eenigermate bevoegd te wezen, zoude er velerlei misverstand voorkomen zyn, waarvan - ten mynen prejudice - het herstel hoe langer hoe moeielyker wordt.

Reeds zonder de bittere gevolgen van misvattingen als de thans door my bedoelde, is myn toestand moeielyk genoeg, en na lang toeven wordt het alzoo myn pligt, eindelyk my te waarborgen tegen het aangroeien der nadeelen van moreelen, maatschappelyken en geldelyken aard, welke my door de instelling der Multatuli-Commissie - natuurlyk geheel en al tegen de bedoeling der leden - worden veroorzaakt.

Het blykt uit uwen brief dat myne poging om reeds den 22sten December l.l. met eenige woorden in het Alg. Handelsblad te protesteeren tegen zekere my betreffende publicatiën, UWEdgeb. bekend was, en ik meen te mogen veronderstellen dat UWEdgeb. tevens - beter dan ik waarschynlyk - zal ingelicht zyn over de wyze waarop die poging werd verydeld.

In dat stukje veroorloofde ik my - gelyk UWEdgeb. almede bekend is, want hoewel niet gepubliceerd blykt het door UWEdgeb. gelezen te

zyn - de bescheidene opmerking, dat my eene ‘waardige behandeling’ was toegezegd, en nog heden wensch ik my tot die klagt te bepalen, al zy het dat de oorzaken die daartoe aanleiding gaven, gaandeweg toenamen.

My alzoo voor ditmaal onthoudende van het analyseren uwer geachte letteren, mag ik my evenwel - afgemat door zwaren stryd tegen de ellendigste omstandigheden des levens, ziekelyk en half-blind - niet langer blootstellen aan de gevolgen eener welwillendheid als die welke ik sedert eenigen tyd op zoo treurige wyze ondervond.

Ik ben dus zoo vry, onder beleefde dankbetuiging voor de zoo vaak herhaalde verzekeringen van goede bedoeling, UWEdgeb. in overweging te geven en te verzoeken, gezamenlyk met de andere Heeren der Multatuli-Commissie, uwe bemoeienis met myne aangelegenheden wel te willen staken, en daarvan te doen blyken op eene wyze die UWEdgeb. zoo mogelyk in 't geheel niet compromitteert, en my - indien dit niet te veel gevergd is - iets minder benadeelt, dan in deze verdrietige zaak herhaaldelyk het geval was.

Ik mag dezen niet sluiten, zonder UWEdgeb. mynen welgemeenden dank te betuigen voor de gunstige opinie omtrent de sterkte van myn karak-

ter. '*Het is nu eenmaal zoo*' - aldus luiden uwe schoone woorden - '*dat hoe hooger men staat, hoe feller de storm om ons heen giert. Maar wie zou daarom willen nederdalen?*'

Juist! Nederdalen màg- niet! En hierin ligt dan ook de regtvaardigende aanleiding tot het schryven van dezen brief.

Ik heb de eer met de meeste hoogachting te zyn.
UWEdgeb. dienstwillige dienaar,
Douwes Dekker.

[Toen hierop niet zooals MULTATULI verwacht had een bekendmaking van ontbinding der Commissie volgde, moet hy daarover aan den heer A. te Delft geschreven hebben, ten gevolge waarvan hy eindelyk het volgend schryven ontving:
'Aan den Heer E. Douwes Dekker.
Amsterdam 29 January 1871.
Door bemiddeling van den heer van Gennep is u indertyd de kennisgeving geworden van het tot stand komen onzer Commissie.
Wy achten het nu onze plicht - na den brief door u onder dagteekening van 13 January 1871 aan den Heer A. geschreven - u mede te deelen dat wy ons mandaat nederleggen.
Wy betuigen ons leedwezen dat onze pogingen - uit de beste bedoelingen voortgekomen - geen beter resultaat hebben mogen bereiken.

Wy hebben de eer ons met de meeste hoogachting te noemen.
Uw dw. dienaren,
H. KERN.
A.C. WERTHEIM.
H.P.G. QUACK.
F.I. STIELTJES.'
En daaraan was toegevoegd het afschrift der advertentie waarby aan het publiek het ontslag-nemen der commissie werd medegedeeld:
'De commissie die naar aanleiding der oproeping van den heer van Gennep zich heeft samengesteld om een fonds ten voordeele van MULTATULI byeentebrengen, geeft by dezen aan haar Landgenooten kennis dat zy haar mandaat nederlegt. De gelden, door haar in dank ontvangen, zullen door de commissie overeenkomstig het doel, omschreven in de oproeping van... besteed worden.'
En daaronder de namen der vier heeren.
De laatste zinsnede dezer bekendmaking begreep Dekker niet, en bevredigde hem allerminst. Van welk doel was daar sprake? Wat meenden ze daarmee? Hy was bevreesd of misschien Tine in de zaak betrokken kon zyn, en wilde dit van haar weten voor hy die heeren naar de beteekenis hunner woorden vroeg. Na lang wachten en herhaaldelyk aandringen op een nauwkeurig stipt antwoord heeft zyn vrouw hem evenwel beslist verzekerd dat ze nooit iets van de Multatuli-Commissie had gehoord, noch ontvangen.
Maar er waren intusschen weken verloopen, het was

een verdrietige geschiedenis; elke gedachte er aan bedierf zyn stemming, en hy had die stemming zoo noodig voor zyn werk! Zoo werd van uitstel afstel en we beschouwden de zaak als doodgebloed en uit.
Maar kort daarop kwam MULTATULI in aanraking met den heer G.L. Funke, die van nu af aan de uitgever werd van zyn werken, en wiens brieven van MULTATULI thans in dezen bundel gedeeltelyk zullen volgen. In den zomer van 1872 kwam Funke naar Wiesbaden om Dek te bezoeken, en een der redenen van zyn bezoek was dat hy met hem over de Multatuli-Commissie wilde spreken, die by monde van den heer Wertheim beweerde dat MULTATULI de byeen gebrachte gelden wel degelyk in ontvangst had genomen.
Dit was eenvoudig onwaar. Uit de brieven aan Funke van Juli 1872 kan men zien waaraan deze valsche meening zyn ontstaan had te danken. Wel ontving MULTATULI in den zomer van 1871 de helft der opbrengst van het kopyrecht van den Max Havelaar. Hetzy de Multatuli-Commissie dat geld teruggegeven, of geweigerd had het te ontvangen, in elk geval waren het de heeren van Lennep die het uitkeerden.
Waar op de laatste pagina van Deel 1860 dezer uitgaaf naar latere toelichting omtrent het verloop dezer zaak werd verwezen, had ik alleen het incident Multatuli-Commissie op het oog. Overigens is de zaak in dat deel voldoende volledig behandeld.
De correspondentie met den heer G.L. Funke werd

geopend door een brief van dien heer van 24 Juli die aldus begon:
‘HoogEdel Gestr. Heer!
Waarschynlyk heeft de heer van Helden u bericht dat hy aan my de oplaag van uwen 3^{en} bundel Ideen by de liquidatie zyner zaak heeft overgedaan. By de voldoening der koopsom zie ik zoo even op uwe kwitantie tot myn genoegen dat gy by herdrukken bereid zyt de proeven na te zien, en daarom veroorloof ik my u even met myn geschryf optehouden.’
Verder bericht de heer Funke dan dat hy reeds vroeger door aankoop het eigendomsrecht had verkregen van den eersten en tweeden bundel Ideen, met de Minnebrieven, Vry-arbeid en Herdrukken, die hy grootendeels in der haast reeds herdrukt had; maar dat hy hoopte dat de schryver by verdere herdrukken, die zich niet lang zouden laten wachten, die werken evenals bundel III zou willen reviseeren.
De uitvoerige correspondentie tusschen Dekker en Funke heb ik van weerszyden compleet voor my. Het zyn honderde brieven en briefjes geschreven van den zomer van 1871 tot in 1885, het jaar waarin de heer Funke overleed.
Ik stel my voor er zooveel uit op te nemen dat de verhouding tusschen schryver en uitgever blyke en verder zooveel als noodig is om in verband met de weinige ruimte die me nog rest, MULTATULI'S levensloop te volgen.]

Aan den heer G.L. Funke.

I.

Wiesbaden 16 Augustus 1871.

Zeer geachte heer Funke!

Ik moet beginnen met een verzoek om verschooning voor het lang uitstellen der beantwoording uwer letteren van 24 Juli j.l.

Toen ik dien brief ontving, was het my bekend dat ik niet terstond zou kunnen beslissen, maar toch meende ik dat dit binnen een paar dagen het geval zoude zyn, en daardoor verzuimde ik van dag tot dag u van die vertraging te prévenieren. Sedert langen tyd namelyk had ik het vooruitzigt onzen besten van Helden te ontmoeten, en daarop wachtte ik aanvankelyk daar ik hem om zyn fidele hartelyke handelwyze te my waarts ‘kennen’ wilde in alles wat de uitgevery aangaat.

In de eerste plaats nu stelde hy zyn bezoek langer uit dan ik gemeend had.

Toen hy eindelyk kwam vernam ik uw voornemen om de van hem overgenomen Exx van bundel III myner Ideen als 't ware te supprimeren. Ik moet erkennen dat zoo'n beschikking geheel aan u stond, maar my maakte die maatregel verdrietig, omdat daardoor alweer 'n bond-

genoot werd geleverd in den fatalen zwyg-oorlog dien 't schryvend Publiek my aandoet, den eenigen stryd dien die heeren met succes weten te voeren.

Van Helden deelde my tot myn groote vreugd mede dat uwe plannen dienaangaande gewyzigd zyn. Voor ik daarvan kennis droeg, vreesde ik te zeer in eene beantwoording uwer letteren my te laten verlokken tot uiting van verdriet over eene zaak waarover gy alleen te beschikken hebt, al zy het dan dat dit verdriet zeer verklaarbaar is na zooveel andere fataliteiten waaraan de uitgaven myner werken sedert '60 waren blootgesteld. Sedert 10 jaar ontmoet ik overal de hartelykste pogingen tot niet-verspreiding.

Een derde oorzaak der vertraging van myn antwoord ligt in uwe voorstellen zelf.

Als ik de relatie met den heer van Helden uitzonder, heb ik weinig reden van ingenomenheid met Nederlandsche uitgevers. Wie eenigszins met het vak bekend is, zooals dat in beschaafde landen wordt uitgeoefend, staat verbaasd over 't standpunt dat onze éditeurs innemen, zoowel tegenover den schryver als uit 'n oogpunt van hun eigen commercieel belang.

Ik ga nu alle overige aanmerkingen voorby, om alleen dit aantevoeren dat er tusschen auteur

en uitgever, om 'n werk goed te doen marcheren, eene verstandige welwillendheid moet bestaan.

Daar ik nu niet de eer heb u persoonlyk te kennen, kan ik niet beoordeelen in hoeverre ik daarop zou mogen staat maken, en deze onzekerheid maakt my de beantwoording van uw schryven zoo moeielyk.

Het voorbygaan van een auteur by 'n herdruk van z'n werken - in 't buitenland zou men 't ongehoord vinden - is een misslag.

Een schryver heeft altyd correcties te maken, en die verhoogen de waarde van 'n editie. Ik zie er zeer tegen op uwe uitgave myner Ideen te zien. Aangenomen dat daarin weinig of geene eigenlyk gezegde drukfouten voorkomen, dan is toch het machinaal nadrukken - in 1870 en 1871, van een werk dat in 1862 geschreven werd - op z'n zachtst gezegd, zonderling! Het spreekt van zelf dat ik fouten maakte in styl, uitdrukking, en betoogtrant, fouten van commissie en omissie en nu moet ik 't aanzien dat die fouten door 'n herdruk voor goed worden geykt. De lezers die na ons komen immers, zullen 't niet gelooven dat men in 'n land dat zich beschaafd noemt, een schryver wiens werken 8 jaar na de eerste verschyning op nieuw worden herdrukt, niet zou hebben verzocht z'n werk te herzien! Want al

begreep men eenigszins zoo'n verzuim uit 'n oogpunt van beleefdheid, van waardigheid, van iets als eerbied voor wat men talent gelieft te noemen, men zou dan toch immer zoo'n blunder daarom onmogelyk achten wyl het belang van den éditeur het inroepen van des schryvers medewerking medebrengt.

In ons verlicht Holland schynt dit nu eenmaal usance te zyn. Ook van de nieuwe Havelaareditie ontving ik de eerste en eenige tyding uit de courant!

Hoe dit alles zy, hoofdzaak voor 't oogenblik is dat de ondervonden handelwyze, my nu het beantwoorden uwer missive van 24 Juli moeielyk maakt. Door inmenging in de zaak zou ik nu als 't ware aansprakelyk worden voor de stukken die reeds verschenen zyn. Ik ben verantwoordelyk voor wat ik in 62 schreef, zooals dat in 62 gedrukt is. Over vergissingen, dwalingen, onjuiste beschouwingen enz. kan ik my steeds ter staving van goede trouw beroepen op den datum, maar 't machinaal nadrukken kan niet anders voortbrengen dan 'n onding. Ik ben in 't bezit van bundels reclamatien, aanmerkingen, verzoeken om toelichting, opmerkingen etc. etc. die sedert jaren op afdoening wachten. Zeer dikwyls heb ik in antwoord daarop ‘naar eventuele herdruk-

ken’ verwezen. Dat die herdruk buiten myn weten in de wereld komen zou, ging myn bevattingsvermogen te boven. De loop die deze zaak heeft genomen, heeft alweder het zyne toegebracht tot de bitterheid over de wyze waarop publiek myne pogingen om iets goeds tot stand te brengen, beantwoordt.

Ik weifel nu tusschen de keus om òf myn verschenen werken geheel en al over te werken, toe te lichten, te zuiveren, enz. of u te vragen of er nog mogelykheid wezen zou - na 't reeds gebeurde - de zaak in orde te brengen? By het doen van nieuwe voorstellen echter zou die zaakkundige welwillendheid noodig zyn waarvan ik reeds sprak. Zyn uwe afspraken, met papierkooper, drukker en.... publiek, van dien aard dat ik belemmerd zou zyn in mynen arbeid (ik zelf namelyk kan niet bepalen of 'n bundel lyviger of dunner worden zou, evenmin hoeveel kopie ik vervangen zou door nieuwe) dan màg ik my met uwe onderneming niet inlaten. Er bestaat geen belang ter wereld waardoor ik my belemmeren laat in de uiting myner gedachten. Ik laat nu daar dat het voor de waarde van uw eigendom juist voordeelig wezen zou, my geene belemmeringen in den weg te leggen. Ik geloof dat een boek door my geschreven of gecorrigeerd

zooals ik verkies, meer waarde heeft dan 'n werk dat uitgebreid ingekrompen of gewyzigd is naar exigentien die niet thuis behooren op het terrein waarop ik my beweeg.

Het is, by begrippen als er in Nederland heerschen, niet mogelyk eene behoorlyke overeenkomst te dezer zake te omschryven. Ik mag me niet blootstellen aan een verzoek om eene noot weg te laten, omdat de by prospectus bepaalde ruimte, het plaatsen niet toelaat. Evenmin aan de uitnoodiging om nog 'n paar blaadjes te vullen, omdat de inteekenaren aanspraak hebben op zóóveel vel. En nog minder aan den eisch om, al 't overige onveranderd latende, my alleen te bemoeien met de eigenlyk gezegde drukfouten. Dat is juist de arbeid dien ikzelf altyd aan anderen opdraag. Myn oogen, tyd, stemming (en nog een en ander) vergunnen my niet my daarmee bezig te houden. Uw voorstel om my daarvoor te honoreren, is welgemeend, maar neem my niet kwalyk, 't komt my zonderling voor. Ik corrigeerde nooit de eerste proeven zooals de hollandsche drukkeryen zich permitteren die te leveren. Steeds vond ik personen, die 't jammer vonden, dat ik my daarmede bezig hield, en die my uit welwillendheid van zoo'n arbeid verlosten. Waar ik dezulken niet vond, zou ik 't door 'n jong

mensch tegen honorarium hebben laten doen, schoon ik dan fl. 5 per vel te veel zou vinden. Het is eigenlyk een werk voor letterzetters-leerlingen.

Zeer geachte heer Funke, ik verzoek u uitdrukkelyk geen enkele zinsnede van dezen brief op te vatten als geschreven met het doel u onaangenaam te zyn. Ik moest opregt wezen 1° om myn traag antwoord te verontschuldigen 2° om zoo mogelyk de verstandige zaakkundige welwillendheid optewekken die volstrekt noodig is voor 't geval dat wy toch nog te zamen iets behandelden. Gy weet nu wat er by my hapert. Ziet ge kans tot een accoord te geraken waarby ik myn volle vryheid als schryver behoud, ik ben bereid het in overweging te nemen. Denk niet dat honorarium hoofdzaak is. Hoofdzaak is dat myn werk goed te voorschyn komt.

Na beleefde groete ben ik met achting
Uw dw.
Douwes Dekker.

II.

Wiesbaden, 23 Aug. 1871.

Zeer geachte heer Funke, hartelyk dank voor uwen aangenamen brief. Ik haast my te antwoorden, om niet weer in de fout te vervallen van onlangs.

Na uwe zoo loyale toenadering wil ik met het grootste genoegen medewerken om de zaak goed te doen marcheren. Uw voorstel om een of meer bundels aftemaken - of zelfs ook andere dingen, indien gy daarvan eigenaar wordt, zooals ik nu hoop - is volkomen gegrond.

Met u ben ik dus ‘in 's Reine.’ Maar met mv zelf nog niet. Ik moet een schaal vaststellen om gelykmatig beknopt of uitvoerig te zyn. Er valt te kiezen tusschen drie manieren.

1. Zeer korte nootjes met verwyzing naar later. Hoognoodige verandering van 'n enkel woord of 'n enkele zinsnede.
2. Beknopt-voldoende toelichting van meening.
3. Uitvoerige commentaar.

Ik gis dat ik de eerste methode kies, en in dat geval komt er geen honorarium te pas. Ik zal 't doen voor myn genoegen, en in 't belang myner schryvery. Maar voor ik beslis moet ik eerst het heele troepje nalezen. Een verdrietig werk! Want het ergert me zoo dat er zooveel klank verloren is gegaan in de woestyn.....

Ook over de spelling moet ik een besluit nemen. Ik hecht niet aan ‘Ogen’ en ‘mens’ etc.

Alph. Karr werd in de groote societeit te Antwerpen afgewezen omdat hy 'n pet op 't hoofd had. Hy heeft zich daarover beklaagd - naar

myn inzien ten onregte, evenals Jean Jacques die met 'n armenische jurk in de opera kwam, 't geen ‘natuur’ moest beduiden.

Welnu, toch schat ik Karr te hoog om te denken dat hy juist op die pet z'n menschenwaarde baseerde. Hy zal wel weten dat men ook met 'n hoed op verstand, deugd en fatsoen bezitten kan. Wat nu m'n spelling aangaat, als ik tot de overtuiging kom, dat het voordeelig werkt op den invloed myner Ideen, zet ik ze misschien 'n kachelpyp op.... om niet te worden afgewezen in de societeit.

Over dit alles moet ik 'n beetje nadenken.

Wees intusschen zeer vriendelyk gegroet van

[De naamteekening is uit den brief geknipt]

Ik ben zoo vry u te verzoeken my zeer gemeenzaam te schryven. Ge ziet ik geef het voorbeeld.

III.

Wiesbaden 5 Septr. 1871.

Zeer geachte heer Funke, Ik heb de laatste dagen veel bereddering en afleiding gehad.... en verdriet ook. Dit is de oorzaak van 't uitstellen der beantwoording uwer letteren van 26 Augustus.

Bovendien moet ik een besluit nemen omtrent de soort der correctie. Gy zegt dat ‘het maken van zeer korte nootjes met verwyzing naar later en hoogstnoodige verandering in woord of zinsnede’ u 't minst toelacht. Dit is vriendelyk van u, maar ik moet te rade gaan met de behoefte aan stemming en arbeidsvermogen (fisiek en moreel) die ik zal noodig hebben voor den IV^{en} bundel en... ander werk.

Gy hebt regt op décisie. Welnu, ik mag niet anders op my nemen dan wat ik zoo even aanhaalde. Juist omdat ik met die zaak en andere dingen bezet zit, geeft het my nu wat kalmte de knoop doortehakken.

En.... of ge reeds in 't begin van 1872 zoudt kunnen gaan drukken? Ja!

Uw voorstel my een doorschoten Exempl. te doen geworden neem ik gaarne aan.

Na vriendelyke groete met achting

t.a.v.

Douwes Dekker.

IV.

Wiesbaden, 18 Nov. 1871.

Waarde heer Funke, Daar ontvang ik het pakje met die allerliefste drie bundeltjes. Ze zyn zoo elegant als ik maar zelden zag. Eene dame zou

zeggen snoeperig of snoepig. Ik bedank u wel voor dat lief geschenk.

Geheel buiten uwe schuld is er in die allernetste bandjes iets dat my hindert. De inhoud bevalt my hier en daar maar sobertjes.

Ik las natuurlyk, m'n schryvery nooit. Soms sloeg ik 't op, om 'n nummer aantehalen. En ziedaar, nu bezig zynde met de correctie voor uw nieuwe uitgaaf, vind ik veel dat me tegenstaat. Dit is zeer verdrietig. Begryp me dat ik niet spreek van uw uitgaaf, neen helaas, myn werk valt me tegen!

Met den I^{sten} Bundel schikte 't nogal. Maar, in die twee verhandelingen over den toestand van 't volk en over Mr. I.R. Th. komt veel voor dat ik anders hebben wou. Hoe de zaalbergery me zal aanstaan, weet ik nog niet. Wat ik reeds zag over Woutertje en ook 'n deel van de losse Ideen is vry goed.

By bundel I maakte ik eenige noten. Niet zooveel dat het een nieuw werk wordt, maar genoeg om te annonceren: ‘herzien door den auteur en met aan- of opmerkingen van dat sujet’ of zoo iets.

Die twee verhandelingen echter zouden ieder voor zich wel 'n bundel kommentaar vereischen. Ik voel telkens dat ik gevaar loopen zou te breed te worden, en vooral in noten is dat onsmake-

lyk. Ik weet nog niet hoe ik dat schipperen zal.

Er is op staatk. gebied zooveel veranderd sedert 62 en 63! Ik zag byv. dezer dagen dat Wintgens een speech heeft gehouden die vry wel met myn sustenuen van jaren geleden overeenkomt. Hy, de behouder, dringt aan op 't vormen eener derde party. Juist wat ik in m'n (eersten) Vry-Arbeid zeide, en trouwens overal. Ook is 't de conclusie van die twee nummers 451 en 452.

Hoe ik denk over uwe uitgaaf? Zeer gunstig. Ze is net en handig. En ook de correctie is op niet noemenswaardige uitzondering na, veel beter dan de slordige correctie van de vorige uitgaven verdiende. Gedurig herinner ik me nu de stemmingen waarin ik dat werk verrigtte - schryven en corrigeren beide - en al verwondert het my niet dat ik veel aanmerkingen heb, ik voel er toch verdriet van. Ik arbeidde zwervend. Nooit was ik na 't verlaten van Lebak zoolang op ééne plaats als nu hier. Dertien maanden reeds!

.....

En nu weer aan m'n correcties. Er is een goede zyde aan. Sedert maanden had ik iets in 't gemoed dat me onrustig maakte. Dat corrigeren went me weer aan de schryvery. Ik kom nu al sedert vele dagen niet buiten 's huis. Voor m'n voorberigt heb ik noodig te weten of by ‘deze

uitgave' ook herdruk van bundel III bedoeld wordt. Wilt ge zoo goed zyn me dat te zeggen? Hoe gaat het met het debiet van Bundel III? Die bundel is geloof ik goed. Helaas, misschien vind ik hem minder als ik weer 'n paar jaar ouder ben. Zoo gaat het!

Na vriendelyke groete.
t.à.v.
Douwes Dekker.

[De heer Mr. W. Wintgens, was zoo goed my de aan hem gerichte 'brieven van MULTATULI' aftestaan. Naar aanleiding van de zinsnede in den voorgaanden brief over den heer Wintgens, worden een drietal dier brieven naar tydsorde hier ingelascht.]

Aan den heer Mr. W. Wintgens.

I.

WelEdelgestrengen Heer Mr. W. Wintgens, lid van de tweede Kamer der Staten-Generaal.
's Gravenhage 5, 6 Dec. 1862.

WelEdelgestrenge Heer!

Zoo even las ik in eene courant het verslag der zitting van heden, en ik voel my zoo getroffen door wat gy in die zitting hebt gezegd, dat ik my gedrongen voel dezen brief te schry-

ven, en u dien aantebieden als een bewys myner hoogachting.

Voor 't eerst is eindelyk in de nederlandsche volksvertegenwoordiging de stryd by den waren naam genoemd, en welligt zal 't gevolg uwer woorden wezen, dat die voortaan wordt teruggebragt op 't ware terrein, waarop tot heden toe noch de zoogenaamde oud-gasten (van conservatief is hier geen sprake) noch de zoogenaamde liberalen (wederom zonder spraak van liberaliteit) dien stryd wenschen gestreden te zien.

Gy hebt op de rede van den woordvoerder der zoogenaamde vryarbeidsparty aangemerkt: ‘dat daarby niet was gelet op de belangen, de regten, de billyke verwachtingen van de Javaansche bevolking.’

Zóó is het! Dat is de leemte die de meeste redeneeringen voor of tegen kultuurstelsel, en naar myn inzien, *elk* party trekken in dien stryd, kenschetst.

Om godswil, de vraag is niet: ‘moet de Javaan worden uitgezogen aldus of aldus?’ En zy, die van beide kanten voortdurend die vraag vooropstellen, geven doorslaand blyk dat ze 't uitzuigen op zichzelf willen blyven behouden.

Ik heb dezer dagen uitdrukkingen gelezen, die, als de couranten waarheid spreken, in de tweede

kamer zouden gebezigd zyn, uitdrukkingen welke my vervullen met verontwaardiging; iets als: ‘Zoo mogelyk niet mishandelen, maar.... 't belang mag er niet onder lyden.... dat is practies!’ 't Doet denken aan 't amerikaansch: ‘make money, Jonathan, make money! And be honest.... if thou canst!’

Wat my betreft, ik erken in de praktyk tot heden toe, geen belooning gevonden te hebben voor 't aankleven eener tegenovergestelde meening, deze namelyk: dat zedelykheid, regtvaardigheid en menschelykheid voorgaan, en dat het belang volge.... of niet volge, advienne que pourra! Maar hoe onpraktiesmyne opvatting blyke, niet gaarne zou ik ze ruilen tegen zulke praktyk als ik dezer dagen hoorde aanbevelen in de tweede kamer.

En.... ik geloof niet aan 't welslagen op den duur van onregtvaardigheid. Ik geloof te kunnen bewyzen dat eerlykheid ryker maakt dan oneer, en dat in casu Nederland (van kultuurstelsel is nu de rede niet) méér voordeel van Java zou kunnen trekken op regtvaardige wyze dan thans, door 't omgekeerde.

Indie brengt aan Nederland veel te weinig op, en waarlyk men zou genoopt worden eerlyk en billyk te worden uit beginselen van staathuis-

houdkunde, al bleven dan ook beginselen van hoogere orde ontbreken.

De heer Franssen v.d. Putte heeft niet gesproken over de belangen, de regten, de billyke verwachtingen van de Javanen.

Doch daarover spraken ook niet de handhavers van 't kultuurstelsel.

Daarover spraken ook niet de tallooze ministerien die elkander opvolgden in de laatste jaren.

Daarover spreekt ook niet het tegenwoordig ministerie.

Daarover spreken of spraken in den regel, noch regeerders, noch vertegenwoordigers.

Of.... waar men al nu en dan wat gruwelen aanhaalde, werden ze alleen gebruikt als wapens tegen de tegenoverstaande party.

‘Zie eens hoe men den Javaan mishandelt onder de conservatieven!’

‘Zie eens hoe men den Javaan mishandelt onder de liberalen.’

En men had gelyk aan beide zyden, helaas, ten préjudice van den armen Javaan die aanhoudend gebruikt werd als hakblok voor de executie van politieke tegenstanders.

Toen ik den Havelaar doorleefde, dacht ik niet aan een stelsel. Toen ik den Havelaar schreef evenmin. Er kwam in Lebak geen stelsel te pas.

In die provincie was noch vry-arbeid, noch gouvernements-kultuur. De bevolking had moeite genoeg haar landrenten te betalen, en hare rystvelden te beplanten. 't Was niet te wyten aan een stelsel, maar aan de schandelykste knevelary - welke de ambtenaren, in stryd met ambtseed en menschenpligt door de vingers moesten zien - dat in die afdeeling elk jaar hongersnood heerste!

Dit is dus de vraag van den dag welke behoort te worden uitgemaakt: of de nederlandse natie wil, dat de javaan by voortduring wordt mishandeld en aangezet tot opstand? Dat is de vraag, en niet of hy behoort geprest te worden, voor 'n deel ten behoeve van Nederland, dan wel geheel en al ten behoeve van slimme schaggerende fortuinmakers.

Ik erken dat de javaan, geheel vry gegeven, (vooral wanneer zoo iets plotseling geschiedde) zou verwilderen, en dit te meer wyl 't kuituurstelsel hem gewoon maakte aan banden. Dit stelsel zoude, ook al wierp het geen winst af, nog langen tyd moeten worden aangehouden, wyl het tevens *stelsel van beheer* is. De histories-belangryke daadzaak dat een klein land als Nederland zooveel miljoenen mensen op verren afstand overheerst, vindt alleen in die waarheid hare verkla-

ring, en het wondert my wel, dat de aanhangers van 't kultuurstelsel daarop niet meer drukken. De discipline ware byv. onmogelyk op 'n oorlogschip beladen met veel passagiers, vooral met passagiers die weldra met de equipage meer zouden hebben uittestaan dan de kommandant of verdere scheepsofficieren.

Thans nog is 'n Controleur in de oogen van den Javaan, meer dan 'n tabaksplanter, dan 'n suikerfabriekant, - maar zoodra die heeren van snel fortuin zich zullen zamenpakken tot een imperium in imperio, zal 't spoedig gedaan zyn met het prestige dat wy zoo noodig hebben. Een Gouverneur-Generaal met duizend goed georganiseerde ambtenaren regeert miljoenen, maar een miljoen particulieren van gelyk gezag, zonder organisatie, ieder voor zich niets beoogende dan eigen fortuin, zouden geen 12 miljoen Javanen kunnen in toom houden, en dan zou het tweede geslacht weldra de bloedige schuld hebben te betalen, die er rustte op de fortuinen van het eerste. De toestand van Indie is kunstmatig: onze hierarchie is 'n voorbeeld van geslotenheid. 't Gevolg daarvan is: magt en voordeel. Het is dus onzinnig te meenen dat die magt zou blyven bestaan, en dat die winsten op den duur zouden kunnen behaald worden, indien men de factoren

waaruit alleen die resultaten voortvloeiden, wegnam of veranderde.

Maar al zouden regt en menselykheid met voeten getrapt door ‘geldmakers’, zich spoediger wreken dan thans mogelyk is nu de onderdrukking plaats vindt met wat meer kunst, ook met het kultuurstelsel toch, zal 't voorby zien van dezen waarlyk eersten regel der staathuishoudkunde ‘dat billykheid voordeel geeft’ eindelyk wrange vruchten dragen. De Javaan, mishandeld op hoog gezag of door toelating van hooger hand, zal niet zoo spoedig opstaan als tegen particuliere willekeur In 't eene geval als in 't andere... duurzaam onregt is onmogelyk.

En, dit ben ik zoo vry met bescheiden aandrang onder uwe aandacht te brengen, noch van deze noch van gene zyde der twee staatsrigtingen wordt aangedrongen op regtvaardigheid.

De liberalen citeren den hongersnood die eenige jaren geleden centraal Java ontvolkte.... en waren tevreden toen 't conservatief ministerie gevallen was!

Nu halen de conservatieven Rembang en Cheribon aan, en 't is te vreezen dat hunne sympathie met den verdrukten Javaan niet langer leven zal dan 't tegenwoordig kabinet.

Nog eens: in Lebak was van vryarbeid of van

kultuurstelsel geen spraak. De gruwelen daar - en de overal plaats hebbende gelyksoortige gruwelen elders - gaan het nederlands Bestuur aan, het nederlandse Volk, en niet deze of gene rigting. Die gruwelen zullen blyven drukken op 't geweten van dat volk - daarop rusten althans, al schynt het de drukking niet te gevoelen - tot er zal regt gedaan zyn!

En wie heeft de Nederlandse regeering ter verantwoording geroepen over wat in Lebak geschied is?

Niemand!

Dit is nu myn bittere en naar ik meen regtmatige grief dat er niemand opstaat om regt te vorderen, waar dat regt alleen zou gelden voor zichzelf, zonder party-beteekenis, alsof 't regt iets anders behoefde dan zichzelf!

't Is waar, eenmaal is die zaak in de volksvertegenwoordiging ter sprake gebragt ... ter naauwernood, maar eenmaal toch... maar geen lid der kamer heeft zich bekommerd over de Lebakse zaken, nadat ik verklaard had niet te behooren tot eenige party.

Als ik had willen schryven tegen den heer Rochussen had ik voor vrouw en kind dak en voedsel kunnen bekomen, wat me nu meermalen ontbreekt.

Er was van liberale zyde eene ‘oproeping aan

de natie’ geconcipieerd (ik heb kopy van dat concept) waarin men sprak van 'n ‘standbeeld voor Havelaar.’ Helaas, toen er duidelyk bleek dat ik te liberaal was om te behooren tot de liberale party was er van ‘standbeeld’ of van nationale erkentelykheid geen sprake meer; in stee daarvan bleef ik zwervend, meermalen geen plaats hebbende om 't hoofd neerteleggen, vaak niet in staat om myn kinderen 't noodige voedsel te geven. Dit is de letterlyke waarheid, geen phrase.

En, om niet te spreken van myzelf, als soms iemand meenen mogt dat ik en myn gezin zulk een lot verdiend hebben, wie heeft party getrokken tegen 't mishandelen der bevolking van Lebak? Had ik my moeten voordoen als conservatief of liberaal, om by dezen of genen 't besef optewekken dat die mishandelde bevolking regt had op bescherming?

Ja, Weledelgestrenge Heer, gy hebt het wel gezegd ‘er wordt niet gelet op de belangen, op de regten, op de billyke verwachtingen van den Javaan.’ Dat is met andere woorden: er wordt niet gelet op zedelykheid, op regtvaardigheid, op menselykheid. De staatskunst, die verkeerde staatkunde, heeft de eer gedood!

Zóó is het, waarachtig!

Die lyst van gestolen buffels (in de ‘minnebrieven’) is juist! Alles is juist wat ik geschreven heb. (Alleen myn voorganger heeft iets langer geleefd dan ik meende verstaan te hebben van de weduw, - maar vergeven is hy.)

Ik heb de waarheid gezegd, en ben zoo vry u daarvan een bewys ter inzage aantebieden. Het is een briefje waarin my van geloofwaardige zyde wordt meegedeeld, dat de heer Sloet van de Beele

[De toenmalige Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indie].

de waarheid van den Max Havelaar erkend heeft.

Wat zou er van zulke erkentenis 'n ophef gemaakt zyn, als ze te gebruiken ware tot wapen in den partystryd, in stede van alleen aanleiding te geven tot - en ik beweer aanspraak op - herstel van onregt dat niet kan worden gekleurd met zoogenaamd politiek kleursel!

Het belangrykst artikel van 't regerings-reglement voor Indie is artikel 55! Het handhaven of 't verkrachten van dàt artikel zal beslissen tusschen nederlandsche welvaart en eer, of nederlandsche ondergang en schande!

Weledelgestrenge Heer, ik ben zoo vry u te verzoeken aan de regering te vragen: wat er gedaan is tot schadeloosstelling der slagtoffers van

de gruwelen die ik schetste in den ‘Max Havelaar’ en welke maatregelen er thans worden toegepast om dergelyke misbruiken in den vervolge te voorkomen?

Ik heb in uwe rede van vandaag hart gevoeld, en daarom meen ik geen verschooning te moeten vragen voor 't schryven van dezen brief.

My beleefdelyk aanbevelende voor de terugzending van bygaand briefje, heb ik de eer met byzondere hoogachting te zyn

Uw weledelgestrenge dienstwillige dienaar,
Douwes Dekker,
(hotel der Nederlanden).

II.

Wiesbaden, 30 Nov. 1871.

Hoogedelgestr. Heer,
Mr. W. Wintgens
Oud-minister van Justitie
Lid der 2de Kamer van de S.G.

Hoogedelgestrenge Heer!

Sedert twaalf dagen las ik in de N. Rott. Courant, het compte rendu uwer in de kamerzitting van 13 dezer gehouden redevoering, een stuk dat waarschynlyk geen genade heeft gevonden in de oogen der party-mannen, waaruit ik concludeer

dat het meer dan tyd is die party-mannen op zy te zetten. Ik heb dit dan ook sedert lang beweerd.

Myn eerste indruk na 't lezen uwer woorden, was u terstond te schryven. Maar ik stelde het uit, ten gevolge van zekeren schroom. Ik weet by treurige ondervinding hoe weinig men gelooft aan zuivere belangstelling ' in de publieke zaak, en wenschte my niet bloot te stellen aan eene verdenking die ik kortheidshalve ‘Haagsch’ noem.

Gedurig stelde ik dus myn schryven uit. Maar de indrukken die ik opvang van myne tegenwoordige bezigheid, leidden my telkens terug naar wat Gy in die zitting van 13 dezer gezegd hebt. My waren uwe beweringen niet nieuw, doch wel was 't me iets nieuws dat eindelyk die beweringen - tintelend van waarheid! - op die plaats werden geuit. De volksvertegenwoordiging is er niet aan gewoon!

Het trof my zoo, omdat ik bezig ben met de correctie van de - 'k weet niet hoeveelste - nieuwe uitgaaf myner Ideen. In 't begin van den II^{en} bundel komen twee stukken voor:

Beschouwingen van den toestand des volks,

Idem van den geest onzer staatsinstellingen, blykbaar uit... enfin: Thorbeckery!

Ik vind die stukken als geschryf, vry sobertjes.

Ze bevallen my zoo weinig, dat ik wel verre van die op-nieuw uittegeven, ze liever supprimeerde. Maar dit kan nu eenmaal niet, daar ze in 't bezit zyn van een uitgever.

Hoe ongunstig ik oordeel over myn werk uit 'n oogpunt van schryvery, de waarheid van wat ik zeide in 1864, is my duidelyker dan ooit. En zie nu, veel van wat ik toen - vry alleen-staande! - beweerde, wordt thans door velen beaamd en door u bevestigd. Gy hebt haar verkondigd op de regte plaats!

Myn hart sprong op by 't lezen uwer Philippica - de zeer oneerlyke N. Rotterdammer zal er misschien nog wel wat aan gesnoeid hebben! - en ik kàn niet gelooven dat de zaak nu daarmee uit is. 't Zou al te jammer zyn.

In zekeren zin doet het my leed dat gy in latere discussien weder het woord hebt gevoerd over speciale kwestien. Ik had zoo gaarne uwe redevoering tot 'n puntig *delenda!* gestempeld gezien. Nu verzinkt ze onder 't geredekavel over de tractementen der veldpolitie, e.d.

Hoe dit zy, ik ben zoo vry u te vragen, of 't u aangenaam wezen zoude zeer ernstig werk te maken van radicale verandering in den geest die ons regeert, en zoo ja, of ik daaraan kan meehelpen?

Onder de vele moeielykheden die in den weg staan is er slechts ééne waarmee ik geen raad weet. Zekere persoonlykheid levert niet de noodige waarborgen voor flink doorzetten van 't aangevangene. Doch ook dat bezwaar moet te overkomen zyn, indien men ernstig wil. 't Zou toch wel zonderling wezen als de invloed waarvan de heer Th. zich weet meester te maken ten kwade, niet ook zou kunnen worden uitgeoefend ten goede.

Ik behoef U niet te zeggen, dat ik zoo even 't woord ‘radicaal’ niet bezigde in den zin die daaraan door hoofdartikel schryvers gemakshalve gehecht wordt. Ik bedoel radicaal in *letterlyke* beteekenis, en niet als zoogenaamde kwalificatie eener zoogenaamde party.

Na zeer beleefde groete heb ik de eer met de meeste hoogachting te zyn
Uw hoogedelgestrenge
dienstvaardige dienaar
Douwes Dekker.
(Schillerplaz 4)

Hoe is 't mogelyk dat men by 't behandelen van koloniën, niet gevraagd heeft hoe de armee voltallig wordt gehouden? De zeer liberale heer v. Twist heeft de infamie der zielverkoopery die

door hemzelf was afgeschaft: '*omdat ze niet was overeentebrengen met de voorschriften der zedelykheid*' weder ingevoerd.

Ik schreef daarover aan Jhr. Sypenstein, maar 't bleek my niet dat hy de zaak ter tafel heeft gebracht. Men zal achter de coulissen 'chut' geroepen hebben.

In de N. Rotterdammer had men my beschuldigd van onwaarheid in die zaak (Nog Eens Vrye Arbeid, blz. 28). Welnu, ik had niet eens al de waarheid gezegd. Ik meende dat de heer v. Twist de zaak niet *kende*, en juist uit het my aangeboden démenti blykt dat hy *wist* hoe dat werven toeging. Maar.... de wederinvoering van die schandelijkheid geschiedde by *geheim* besluit. De deugd van 't intrekken was *publiek* geweest. Dit is zeer karakteristiek.

Ook het zwijgen van den heer Sypenstein levert 'n bydrage tot de physionomie onzer Vertegenwoordiging. Nog liever zelfs 'n politieken tegenstander gespaard dan my te noemen!

Capabel is dat zwygen niet. Ieder let er op, en juist dit verhoogt myne populariteit. De laatste druk myner Ideen is van dit jaar, en de uitgaaf die ik nu corrigeer, zal in 't begin van 72 in dubbele editie ter pers gelegd worden. Het schynt dus niet te baten dat men zich houdt als

of ik nooit iets gezegd had. 't Is 'n oneerlykheid à pure perte.

[De zaak waarop in het P.S. van dezen brief gedoeld wordt was deze: In zyn in de laatste dagen van 1870 verschenen ‘NOG EENS VRYE ARBEID’ schreef MULTATULI in een noot, na het vermelden van een van goedheid getuigende daad van den conservatieven Gouverneur-Generaal Rochussen:
‘En - als scherpe tegenstelling - de zeer liberale voorstander van Vryen-arbeid Duymaer van Twist voerde de afgeschafte wyze van werving voor het leger weder in. Onderofficieren werden van geld voorzien, om in de dorpen met behulp van dansmeiden den onnoozelen inlander tot spelen te verleiden. Zoodra deze meer verloor dan hy betalen kon, werd hem geld geleend om dóórtespelen, en het geleende als handgeld beschouwd. Men knipte zyn haren af, en hy was soldaat. Voor den honderdsten keer noodig ik den heer van Twist uit my tegentespreken. ‘Het is mogelyk dat hy, lastgevende de oude wyze van werving weder oogluikend te gedoogen - ik weigerde die vuiligheid in myn Afdeeling toetelaten - niet wist hoe de zaak zich toedroeg. Maar zyn raadgevers wisten het wel, en één hunner, de heer de Waal, is thans liberaal minister!’

Deze woorden werden in de N. Rott. Courant van 2 Januari 1871 aangehaald in een Ingezonden stuk uit

den Haag, geteekend ‘Een Oudofficier van het O.I. leger’ die daaraan toevoegde:
‘Toen ik deze woorden las was ik verbaasd den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist beschuldigd te zien van een misbruik te hebben ingevoerd, dat hy in tegendeel heeft afgeschaft. De heer D.v.T. zal vermoedelyk niet voldoen aan de oproeping van MULTATULI om zyne bewering tegen te spreken, maar ik zal het doen door de eenvoudige vermelding van de bevelen door den heer D.v.T. ter zake gegeven, waaruit elk onpartydige zelf eene conclusie kan nemen, en zien hoe de waarheidsliefde van MULTATULI is.’
Daarop geeft hy afschrift van de volgende aanschryving van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indie Duymaer van Twist.
‘Kabinet No. 6l. Buitenzorg, den 9den April 1852.
Kort na de aanvaarding van het bestuur vernam ik, dat de werving van inlandsche soldaten voor het Indisch leger gemeenlyk plaats had door middel van kunstgrepen, welke den toets der zedelykheid niet kunnen doorstaan, en zelfs van zoogenaamde speelhuizen, waar de openbare verordingen op de dobbelspelen overtreden worden.
‘Dit gaf aanleiding tot eene briefwisseling, welke geeindigd is met het besluit van heden, no. 15, waarvan Uw Ed. Gestr. extract ontvangt.
‘Het stelsel van kunstgrepen by de werving is daarby bepaaldelyk afgeschaft, en een gedeelte der werving aan de hoofden van gewestelyk bestuur opgedragen.
‘Onder aanteekening, dat een krachtig leger in Indie

niet denkbaar is zonder goede inlandsche soldaten, en dat alzoo de onderwerpelyke zaak ten onrechte beschouwd zou worden als uitsluitend militair, heb ik de eer UwEdGestr. nadrukkelyk uit te noodigen, om tot bereiking van het oogmerk, waarheen het besluit streeft, naar best vermogen mede te werken.
De Gouv.-Gen. van Ned.-Indië.
(w.g.) Duymaer van Twist.'
MULTATULI schreef een antwoord op deze beschuldiging van onwaarheid, en zeide tegelyk een en ander naar aanleiding van een bespreking van zyn NOG EENS VRYE ARBEID in datzelfde blad van 6 Januari.
De N. Rott. weigerde dit stuk optenemen.
Op verzoek van MULTATULI werd het toen afgedrukt in Het Noorden, een dagblad dat in dien tyd te Amsterdam - meen ik - verscheen; en wel in Nummer 17. Het moet het blad geweest zyn van 18, 19 of 20 Januari.
Alleen het eerste gedeelte van dat stuk, het antwoord op de beschuldiging van den Oud-Officier, vinde hier plaats. Het artikel luidde aldus:]

Op uitdrukkelyk verzoek van den heer Douwes Dekker nemen wy het volgende stuk op, waaraan door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een plaat s geweigerd is:

De Redactie van de *N.R.C.* wordt beleefd verzocht een plaatsje te verleenen aan onderstaande regelen, waarmee ik my voorstel twee zaken te gelyk af te doen.

De eerste betreft eene door een Oud-Officier van het Indisch Leger tegen my ingebragte beschuldiging van onwaarheid.

Ik zoude, volgens dien schryver, op blz. 28 van myn NOG-EENS-VRYE-ARBEID, ten-onregte beweerd hebben, dat de G.G. DUYMAER VAN TWIST de afgeschafte wyze van werving weder had ingevoerd.

Uit de door den *O.O.v.h.I.L.* gepubliceerde stukken blykt, dat ik in myn regt was de wyze waarop het indische leger voltallig wordt gehouden of gemaakt, af te keuren.

Men noemt (officiëel) die zaak aldus:

'*de werving van inlandsche soldaten heeft gemeenlyk plaats door middel van kunstgrepen welke den toets der zedelykheid niet kunnen doorslaan, en zelfs van zoogenaamde speelhuizen, waar de openbare verordeningen op de dobbelspelen overtreden worden*.'

Over de kwalificatie der zaak is dus geen ander verschil, dan noodzakelyk voortvloeit uit het onderscheid tusschen officiëele lankdradigheid en myne wyze van zeggen.

Op bladz. 28 van bedoelde brochure beschreef ik kortelyk hoe men den argeloozen Javaan tot soldaat maakt, en noem *nu* - nog korter - die handelwyze eene infamie.

Ik verweet op diezelfde bladzyde den heer VAN TWIST, dat hy die infamie weder had ingevoerd.

Om te betoogen dat ik onwaarheid sprak, legt men nu stukken over, waaruit blykt dat die heer zich ditmaal niet mag beroepen op de armzalige circonstance atténuante van gouverneur-generaalsonwetendheid, die ik - my niet herinnerende dat het deugdzame besluit van *hem zelf* was - hem, al te goedig wilde toekennen ... Stukken die bewyzen, dat hy ditmaal *wist* hoe eerloos de zaak was, die hy in bescherming nam.

Want: dat hy dit gedaan heeft, houd ik staande.

Tydens myn verblyf te Lebak, *zyn de bepalingen tegen die* .... 'Kunstgrepen' *door den* G.G. DUYMAER VAN TWIST *buiten werking gesteld*.

De O.O.v.h.I.L. die van deze intrekking geen kennis schynt te dragen, en dus in de meening verkeerde dat ik een lasteraar was, deed zyn pligt. Ik wenschte dat myn geheel Publiek uit zulke oud-officieren bestond.

Indien het hem om waarheid te doen is - gelyk ik afleid uit de pryzenswaardige begeerte om party te trekken voor iemand dien hy verongelykt waant - geef ik hem den raad den heer VAN TWIST *zelf* te vragen, of deze àl-dan niet het besluit van 9 April 1852, voor zoo ver de af-

schaffing der daarby vermelde ‘Kunstgrepen’ betreft, heeft ingetrokken?

Ik sommeer dien man my tegen te spreken. Hy zal 't wel laten!

Later hoop ik eenigszins uitvoeriger terug te komen op deze zaak, die my zeer welkom is, met uitzondering van de late - en helaas, slechts toevallige - ontvangst van dat nummer der N.R. Courant.

Reeds nu evenwel maak ik de opmerking, dat het door den *O.O.v.h.I.L.* medegedeelde deugdzame stuk, waarin de zielverkoopery wordt afgeschaft, een *publiek* document is, en dat de latere aan ambtenaren by binnenlandsch bestuur gerigte aanschryving om voortaan van die zedelykheids-parade geen notitie te nemen, tot de *geheime* stukken behoort.

Men ziet het: ‘il est avec le libéralisme des accommodements.’ Dat verschil tusschen *openbare* bravigheden en *geheime* ‘buiten-werkingstellingen’ is karakteristiek.

Indien de *O.O.v.h.I.L.* my aanviel uit liefde voor de waarheid, zal myne teregtwyzing hem aangenaam zyn, en ik houd my aanbevolen voor meer dergelyke gelegenheden om myne beweringen te staven.

Mogt echter zyne beschuldiging zyn voortge-

komen uit genegenheid voor den heer VAN TWIST, of uit vyandschap tegen my, dan heeft hy reden tot droefenis over den afloop zyner poging, om de politieke integriteit van dien man te verdedigen, en de myne door eene betichting van *onwaarheid*, te knakken.

Ik schryf geen leugens. Ik heb ze niet noodig. Gelyk ieder ander, kan ik my vergissen in de appréciatie, doch waar ik *feiten* vermeld, zyn ze wáár.

En juist hierom is my de beschuldiging van den *O.O.v.h.I.L.* zoo welkom. Ik verzoek ieder die waarheid lief heeft, zyn voorbeeld te volgen, en *my aan het woord te houden*.

.....

Wiesbaden, 11 Januari 1871. MULTATULI.

[Later is MULTATULI nog herhaaldelyk op dit onderwerp teruggekomen. In een noot op Idee 534 (Verz. Werken deel IV blz. 302) geschreven in 1872, zegt hy onder anderen: ‘De Oud-officier van het indische leger zweeg en zwygt op m'n repliek, gelyk van Twist zelf, als 'n betrapte dief.’ Verder heeft hy deze zaak nog besproken in Idee 984 (Verz. Werken, deel VI blz. 200), in een noot op Idee 997 (Verz. Werken, deel VI blz. 231) en in de 133ste aanteekening op den Max Havelaar. (Verz. Werken deel I blz. 292).

Ook verzoek ik den lezer deze zaak te vergelyken

met de toelichting die ik tusschenvoegde op blz. 118-120 van het achtste deel ‘brieven.’]

III.

Wiesbaden 5 December 1871.

Hoogedelgestrenge Heer!

Ik ben u zeer verpligt voor uw minzaam schryven van den 3^{den} dezer. Indien gy de goedheid hebben wilt my uwe redevoeringen over koloniale aangelegenheden te doen geworden, ben ik zoo vry u te verzoeken die te adresseeren aan den heer G.L. Funke, boekh.-uitgever te Amsterdam, die ze my by eerste gelegenheid zal toezenden.

Ik kan niet arelooven dat er aan den bedorven toestand niets zou te doen zyn, al erken ik dan dat het moeielyk is. Juist, de heer Th. heeft niet geantwoord, men bestrydt u op de in Holland gebruikelyke wys: met 'n poging tot smoren. Misschien ook heeft men de strekking uwer rede niet eens begrepen, en haar onpraktisch gevonden. Er kwam geen motie in, er werd geen voorstel gedaan, er viel niet over te stemmen, 't Was slechts eene vermaning om terug te keeren tot waarheid, tot intégriteit. Zulke desiderata zyn te abstract voor de heeren. Het Hillegat had meer succes!

Of niets aan onzen toestand te doen is? Nog

altyd blyf ik hopen. In allen geval houd ik niet op met pogen, al erken ik dan dat de moed my somwylen ontzinkt. De toekomst is zeer donker, vooral na 1870. Ik blyf er by dat de hoofdkwaal waaraan wy lyden ‘Leugen’ heet. Onze politiek - zegge parlementery, want politiek komt voor ons landje niet meer te pas - ons geloof, onze letterkunde, de zeden, de dagbladen, onze speculatiebeurs, alles is conventioneel, verwrongen, onwaar.

Nog altyd betreur ik de aftreding van het Ministerie Heemskerk-Wintgens-Hasselman! Waarlyk, toen ware er iets te doen geweest, iets rationeels te pogen althans, mits, mits.... ja er zyn mitsen die ik niet beoordeelen kan. De koning had moeten meehelpen. Ik was in die dagen gereed met een beroep op het volk, om u een andere Kamer te bezorgen.

Myn ‘Een en Ander over Pruissen en Nederland’ is nog altyd van volle toepassing. Ik ben zoo vry u dat stukje aantebieden. Reeds in '61 of '62 trouwens, heb ik in myn eerste pleidooi tegen Vryen-Arbeid de hoofdkwaal die ons teisterde Leugen genoemd, en aangedrongen op het vormen eener derde party. Cassandra!

Uit de eenigzins gemoderniseerde beschouwing van de examens, meen ik te bespeuren dat Mr.

Thorbecke myne Specialiteiten gelezen heeft. Hy spreekt ditmaal daarover minder schoolmeesterig dan hy vroeger zou gedaan hebben. ‘Algemeene ontwikkeling’ af keer van vakgeleerdheid... ei, de ‘auteur’ van een ‘staatskunstigen levensgang?’.... waarlyk we gaan vooruit!

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zyn
Uw hoogedelgestr. dienstwr. dienaar
Douwes Dekker.

[De groote hoeveelheid brieven die my, voor dezen bundel nog ten dienste staat doet my besluiten de vier nog resteerende brieven aan den heer Wintgens gedateerd van 1871-1873 niet optenemen. Ze handelen allen over koloniale politiek, en de denkbeelden die MULTATULI daarin over zaken en personen uit, komen overeen met wat hy over dat onderwerp in zyn werken herhaaldelyk betoogde].

Aan den heer G.L. Funke.

V.

[Uit een brief van 29 nov. 1871.]

Ik ben zoo vry u te verzoeken voor my te bestellen by H. Kuipers te Leeuwarden: ‘Het friesche Handschrift met de vertaling van Dr. Ottema’. Ik lees dat het zal worden uitgegeven als er genoegzame deelneming is.

[nam. het zoogenaamde Oera-linda-bok.]

En als 't niet te veel gevergd is, kunt ge my op de hoogte helpen van wat er in de geleerde wereld over dat ding gezegd is? Of van 't voornaamste daarvan?

De heele zaak komt my voor een enorme ‘Schwindel’ te zyn. Me dunkt dit kan niet anders. Maar ik wil onderzoeken uit welke fabriek het ding afkomstig is. Belangryk is 't altyd. De tafel danst niet, maar ik wilde in dit geval nagaan hoe men 't aanlegt om de lui in de meening te brengen dàt ze danst.

Ik gis dat het door my veronderstelde bedrog met dat H.S. zeer grof is. Fyne bedriegerytjes gaan niet op. 't Onmogelyke is gangbaarder dan 't onwaarschynlyke. Na de historie met Philarète Chasles, is elke supercherie van die soort 'n kleinigheid.

> [Deze Fransche geleerde die in 1837 conservator werd van de bibliotheek Mazarin en die in 1873 overleed, kocht voor hoogen prys een naar zyn meening belangryk oud amerikaansch handschrift, dat later bleek geheel waardelooze namaak te zyn.]

Ik denk ook dat de met dien geleerde gelukte foppery, de middelyke aanleiding was tot het vervaardigen van de fenisisch-friesche zeldzaamheid, 'n Studentengrap?

Dat echter de feniciers 'n rol hebben gespeeld op onze kusten, is waarschynlyk. Ze hadden er factoryen, denk ik, schoon 't vreemd is, dat Tacitus daarvan niets schynt gehoord te hebben. Want al ware 't in zyn tyd reeds een zaak van eeuwen geleden, de Germanen moeten daarvan herinnering gehad hebben. Ook zou 't gebleken zyn in zeden, goddienery en taal. De zeeuwsche Nehalennia zegt niet veel.

> [Nehalennia, de raadselachtige Godin van wie romeinsche gedenksteenen vertellen, die in 1671, by Domburg op Walcheren, in zee werden gevonden.]

Hoe dit zy, ik ben zeer nieuwsgierig naar dat stuk, en naar de controverse daarover. Wilt ge my daaraan helpen?

VI.

[Uit een brief van 10 decr. 1871.]

In de aankondiging werd dat friesche H.S. ‘veel besproken’ genoemd. En de toon van 't Handelsblad gaf te kennen dat de zaak niet terstond als 'n uitgemaakte farce werd beschouwd (dat het toch zyn moet). Zoo'n blad is te industrieel voorzichtig om nb. op z'n eerste bladzy nogal! - iets te bespreken als serieuse zaak, dat misschien of byna zeker windmakery is. Dit be-

wyst niets voor de zuiverheid van de historie, maar 't bewyst dat sommigen haar voor zuiver houden. Juist om de enormiteit van de zaak moet ze aanhangers hebben, daar ze anders terstond zou geplaatst zyn in de klasse der zeeslangen.

Ge zult my zeer verplichten door my op de hoogte te houden. Sedert 30 jaren zoek ik naar vóór-romeinsche notien over ons landje. De feniciers moeten hier een rol gespeeld hebben.

Als het eens te pas komt - ge zyt toch in aanraking met lettermannen? - wilt ge dan eens vragen hoe Hofdyk aan zyn Kueven of Kweeven komt, of god weet hoe hy ze noemt? Hy spreekt over die bewoners van ons land, of hy ze gezien heeft. Daar hoort aplomb toe.

[Den 15den december verzond MULTATULI aan den heer Funke een pakketje inhoudend zyn Isten IIden bundel Ideen gecorrigeerd en met aanteekeningen voorzien, zooals ze in 1872 verschenen; de eerste herziene druk. Hy schreef daarby]:

VII.

Wiesbaden 15 December 1871.

Waarde heer Funke!

Heden verzond ik 't pakket. De Heere zy geloofd, het is op reis! Ik kan u niet zeggen hoe ik er mee getobd heb. Ik hoop dat het u blyken

zal, en dat m'n inspanning wel besteed is. Tevreden over m'n werk ben ik nooit. Ik kan u verzekeren dat ik - niet gedrongen om er een eind aan te maken - alles weer opnieuw overdeed. De meeste noten heb ik 3, 4, 5 maal omgewerkt. Juist die waarvan het 't minst blykt. Ge zult uit de vele doorhalingen der anderen zien hoe moeielyk ik werk. Dit komt van myne zeer lastige opvatting van juistheid. (Idee 13!) Daarby komt dat m'n oogen slecht worden: ik zie scheef. Als ik doorschryf aan-één-stuk is dit minder, maar by die nootjes en 't gedurig opzoeken van nummers en bladzyden zag ik niets meer. Dit zal u herhaaldelyk in 't oog vallen. Ik heb my echter veel moeite gegeven om alles drukbaar te maken, al ziet het er dan hier en daar onsmakelyk uit.

En... nu heb ik geld noodig. Dat had ik al lang, maar ik wou 't u niet vragen voor gy dat pakket hadt. Myn vriendelyk verzoek is nu dat ge my zooveel zendt als u mogelyk is, al ware het dat ge nog niet kondet bepalen welke berekening van 't nu gezondene u gelegen komt. Ik neem genoegen met uwe taxatie. Dat ik my zeer groote moeite heb gegeven is waar, doch ik begryp dat gy moet te-rade gaan met kas en debiet. Uwe berekening zal my altyd wel zyn. Ziehier waarom. Indien het u slechts schikt my

minder te betalen dan ik myn werk schatte, breng ik myn eigen satisfactie in rekening. Gesteld gy betaaldet my niets, dan heb ik immers toch liever dat m'n werk zóó dan anders in de wereld komt, en ik zou toch tevreden zyn.

Maar wel heb ik haast met geld. Want ik zit sedert lang al zeer schraal, en ik had gedurig te worstelen met den drang om de hand te lichten met myn werk. Dit nu heb ik niet gedaan. Ik dwong my tot 'n nauwkeurigheid alsof ik den tyd had. Maar maak gy nu s.v.p. spoed.

Ik wil nu binnen weinig dagen aan bundel IV beginnen.

Wees intusschen vriendelyk gegroet t. à. v.

Douwes Dekker.

VIII.

[Uit een brief van 2 febr. 1872.]

De ‘Bruid daarboven’ zend ik morgen gecorrigeerd terug. Ik heb regt regt gelaten en vrolyk blyft vrolyk. Eerst was ik van plan ook die dingen te veranderen, maar by nader inzien, vond ik het goed dat stuk in 't bezit te laten van z'n dertigjarigen ouderdom. Prosit! Ik zal er een voorberichtje by schryven.

Uw aanbod om my voor dien nieuwen druk *f* 50 te betalen (geheel onverplicht, want het

ding behoort u) is zeer royaal. Ik wou ryk genoeg zyn, u te bedanken. Niet uit hoogheid, maar om de zaak niet te bezwaren. Nu neem ik gaarne aan, ik moet wel.

Uw beide vragen: of we bundel IV beginnen met Vorstenschool? en: in ieder geval beginnen we immers in 't voorjaar met dien bundel? zyn juist geschikt om my te decideren, of liever tot décisie te dringen. Op de laatste vraag zeg ik: ja, zeker! En wel zoo spoedig mogelyk. Geef me over Vorstenschool drie dagen tyd tot beraad.

IX.

W. baden 11 febr. 1872.

Waarde heer Funke, Vriendelyk dank voor de *f* 80, en voor den spoed. Hierby de kwitantie voor de heele *f* 400.

Bundel IV beginnen met Vorstenschool? goed Ik ga terstond aan 't werk, en hoop dat het lukken zal. Als ik my in de stemming brengen kan is 't een oogenblik werk.

Ik zie met verlangen proef herdruk Ideen te gemoet. Hoe meer hoe beter. Ook als gy misschien de Bruid by een anderen drukker gaaft (keepsake formaat voor jonge jufvrouwen?) zou ik zeer goed de correctie gelyk met het andere kunnen doen. Ja, hoe denkt ge er over daarvan

een ander soort uitgaaf te maken? Maar ik erken myn onbevoegdheid, 't Is maar om u te zeggen dat de gelyktydige correctie my niet bezwaren zal.

Ik zal haast maken met Vorstenschool.

Vriendelyk gegroet t.à. v.

D.D.

[Deze brief kruiste een van den heer Funke waarin hy o.a. zeide:
De volgorde waarin wy werken is dus nu:

1°. 'De Bruid' afdrukken.

2°. 'Ideen' 1e en 2e bundel herdrukken.

3°. en passant den 4en bundel uitgeven en

4°. als de 1e en 2e bundels gereed zyn, ook den 3en in postformaat drukken.

Er is dus heel wat te doen in anno 72!]

X.

[Uit een brief van 20 febr. 1872].

Ik zal beginnen u deze week nog die drie acten van Vorstenschool netjes en persklaar terug te zenden.

Nu 't vervolg of liever 't slot. Ge vraagt of dat wat opschiet? Gut. als 't opschiet is 't af ook. Houd me niet aan een bepaalden dag. Ik beloof spoed.

De zaak is dat die Vorstenschool, gelyk al 't andere wat ik in, en vóór '70 in 't hoofd had, door 'n troep ellendelingen was uitgeblazen. Die Muit-Commissie heeft me een coup de jarnac gegeven, 't Was de oude historie van de kapel en den ezel.

Sedert het corrigeren van uwen herdruk Ideen ben ik begonnen opteknappen. Dàt en m'n gewone middelen (schaken en meetkunstige oefeningen) heb ik gebruikt om te vergeten, of althans op zy te zetten, wat me hinderde.

Aan dezelfde kwaal laboreerde ik met m'n Millioenen-studien. Vlug, helder, geinspireerd ben ik nog niet! Maar omdat ik liever dat stuk dan m'n drama opoffer aan m'n tegenwoordige sufheid ('t is al veel beter sedert 'n paar maanden) werk ik dááraan, om myzelf weer in 't spoor te helpen. Sedert vele dagen reeds werk ik geregelder dan ik sedert Augustus '70 doen kon. Of m'n werk my bevalt? Neen! Maar ik weet hoe dat gaat. Op eenmaal zal 't goed worden. Wees niet ongerust. Ik ben op den goeden weg, en zal volhouden.

Meen niet dat de Mill. Studien, of correctien my hinderen. Integendeel, hoe meer hoe beter. Vooral wanneer de correctie my niet ergert, en dat was zoo min by vel één Ideen, als in de vellen

die ik van de Bruid zag, het geval. Al die dingen pakken my in voor m'n werk, en beletten 't afdwalen myner gedachten. Ik zal u Vorstenschool spoedig zenden, reken daarop.

XI.

[Uit een brief van 1 maart]

By het nalezen van het stukje [Naschrift op de ‘Bruid daarboven’] vind ik het nogal goed, en ik denk wel dat het verkocht worden zal. Er is iets pikants in de tegenstelling van toon en beschouwingen tusschen '43 en '72. Zoodat ik my verbeeld dat het ding wel eene niet al te bekrompen uitvoering zal kunnen lyden. Vergis ik my hierin, zeg het my. Ik wensch niet liever dan dat alles goed marcheert, want uw belang is het myne tevens.

XII.

Wiesbaden 5 maart 1872.

Waarde Heer Funke, Hartelyk dank voor uwen lieven brief van eergister. Ik ontving dien gister reeds, en had terstond moeten bedanken, maar ik heb 't inderdaad (niet onprettig) druk.

> [De heer Funke had o.a. geschreven: ‘Hindert u nu voortaan iets, schryf dat dan eenvoudig op de proeven en regel alles precies zooals ge dat goed acht. Als

dan geen technische bezwaren dit verhinderen, zal steeds uw verlangen opgevolgd worden. Gy behoeft u waarlyk nooit te vermoeien met over zoo iets een brief te schryven; op die manier zoudt gy verbazend veel kostbaren tyd verliezen. My aangaande kunt ge u stellig verzekerd houden dat ik iedere billyke eisch zal doen uitvoeren. Wy kennen elkaar hoop ik nu al genoeg, dat tusschen ons over zoo iets geen misverstand kan ryzen.']

Uw wyze van schryven doet my goed. 't Is waar dat ik mal geagiteerd kan zyn over betrekkelyke kleinigheden. Want wat is après tout die heele Bruid d.b.? Bovendien had ik kunnen weten dat gy minstens evenzeer als ik het land hebben zoudt, als 't ding verknoeid voor den dag kwam. Hoe dit zy, zie er in allen geval myn belangstelling in.

Ik heb nu Millioenen Studien - gy weet dat ze my dwars in de maag zaten! - acht vel vooruit gebragt. Dat is genoeg, en over, voor de tweede aflevering. De eerste was zes vel. 't Is 'n, ja, hoe zal ik zeggen, een saut périlleux. Er lag zooveel tusschen 't oogenblik waarop ik dat ding opzette, en 't uur waarop ik 't hervatte, dat ik de kluts kwyt was. Myne indrukken waren uitgewischt. Of ik den tour de force van 't weer aanknoopen goed volbracht heb? Neen! Dat is

onmogelyk. 't Is zeker slecht ‘gelascht’ zooals de schrynwerkers zeggen. Maar nu zal ik 't later met iets minder inspanning kunnen afmaken.

In de voor 10, 12 dagen aan Waltman gezonden kopie komt een raad voor aan iemand die in de war is. Dat ben ik zelf. En let eens op hoe ik die in de Millioenen Studien toepas op uw Vorstenschool. *Door cyfers tot poezie*. Door exactitude tot 'n beetje vlugt.

Artikel één was: werken. Dat is gezond voor den geest. Ik hoop daarin geslaagd te zyn, al kan er uit de Mill. Studien blyken dat ik ze gebruikt heb als plastron. In stoeteryen houdt men er een hengst van ordinair ras op na om te onderzoeken of 'n merrie tochtig is. Zoo neen, dan ontvangt hy de schoppen. Zoo ja, dan wordt hy weggetrokken en vervangen door 'n paard van ras. Zoo leg ik nu de Mill. Studien neer, geschopt en mishandeld. Ge zult er de sporen van zien. Vergelyk eens later vel 7 à 14 daarvan met dit briefje. Misschien vindt ge die psychologische merrie-proef curieus.

Binnen zeer weinig dagen moet ge nu Vorstenschool compleet hebben.

Wees zeer hartelyk gegroet, en nog eens bedankt voor uwen brief.

t.à. v.

Douwes Dekker.

XIII.

[Uit een brief van 15 maart '72].

Myne onvoldaanheid over dat stukje [naschrift van de Bruid d.b.] maakt me huiverig voor een mooier titel! Ik zit er mee in den brand. Ik dacht er over.... al wat ik anders zeg is te prétentieus. En nu valt het een beetje mee.

Maar... ik begryp volkomen dat uwe zaak vordert dat het verkocht wordt. Wel, annonceer flink weg (als 'n ui van u, die ik niet zal tegenspreken!) ‘MULTATULI'S mea culpa voor de Bruid d.b. met den 4^{den} druk van de Bruid erby’....

Neen, neen, dat is niet goed! By 'n pikanten titel valt het af, en dat werkt nadeelig op latere stukken. Laten we in godsnaam ons toeleggen op meevallen... als 't kàn!

Toch vat ik dat gy recht hebt op practische aankondiging. Voor ieder ander ware dat makkelyk, maar 't is nu eenmaal een parti pris my dood te zwygen. Over de Specialiteiten die waarachtig pikant zyn, heeft niemand iets gezegd dan Flanor in den Spectator, en nog zeer terloops. ‘Er is daarin een koddige historie van jonker Frits’ zegt-i.

We moeten hopen eindelyk dat zwygsysteem te breken. Misschien door Vorstenschool, schoon

ik meen dat ook bundel III wel 'n woordje van publiek verdiend had! Enfin.

XIV.

[Uit een brief van 23 maart '72.]

Vorstenschool is 'n zaak van uren. Eergister avend was ik op 't punt u te telegraferen: ‘af, morgen zenden.’ Maar gister had ik hoofdpyn - hitte van petroleumlamp op de oogen - en kon niet klaar raken met 'n paar dingen die niet zoozeer werk vereischen als - hoe zal ik zeggen - regeling. Maar nog eens 't is 'n zaak van uren.

Kan de drukkery terstond beginnen als ik 't u zend? Ik ben heden weer heel wel, door koude doeken. Ziek ben ik gelukkig nooit. Alleen m'n oogen moeten tegen die hitte beschermd worden. Ik heb nu 'n kleine olielamp.

Of V.S. goed wordt? Dat weet ik niet. M'n stemming verandert by 't uur. Dan ben ik tevreden, dan niet. Hartelyk gegroet.

t. à. v.D.D.

Ik geloof dat het zetten wel zal gaan, want de kopie is zeer duidelyk, zeer! En ik hoop weinig te veranderen, al is 't dan dat soms 'n zin, gedrukt, er anders uitziet dan geschreven.

De koning wordt wat gereleveerd.

XV.

Wiesbaden 25 Maart '72.

Waarde heer Funke.

Gelyk met dezen gaat de correctie van vel vyf naar de drukkery. [herdruk Ideen] Ik zet er op: revisie aan den heer Funke, en laat het over aan uwe beslissing of ik dat vel weer moet zien. Laat het vooral niet uit vriendelykheid om my te sparen, al was 't tienmaal. Het is my nooit te veel, en ik ben nu heel wel.

Vorstenschool, hm, hm! Gelyk met dezen ontvangt ge twee aangeteekende pakketten, inh. de vier eerste acten. De vyfde is wel... hoe zal ik zeggen, af, maar ze bevalt my niet. 't Is 'n zaak van 'n kwartier misschien, maar 't gebeurt dat 'n regel me meer kost als vele pagina's, en vooral de rangschikking van 't dramatisch element. Hoe dit zy, ik wou die vier acten van m'n tafel hebben. 1°. omdat ik er telkens in verander, en de eene verandering sleept de andere na zich... er komt geen eind aan. Ik ben nooit tevreden. 2°. omdat het my agiteert dat gy wel denken zoudt dat ik er de maan van gaf. Nu, dit is zoo niet. Ik heb 't ding met veel zorg bewerkt. Ik denk dat dit u blyken zal.

De vyfde acte moet nu spoedig volgen, en ik

wou dat ge maar liet beginnen te drukken, want ook ik wou wel wat inhalen na die vertraging. Indien ge dit wilt, laat dan het ding s.v.p. beginnen op blz. 17. Ik zal vel één vullen (o.a. met 'n voorberichtje). Dat is geen werk. Het drukken zal nogal makkelyk gaan, omdat de kopie accuraat is naar ik meen. Ik hoop niets meer te veranderen. - Ja, ik raad u maar met drukken te beginnen. Dat eerste vel van Bundel IV en de vyfde acte zullen er lang voor den tyd zyn.

Wees intusschen zeer vriendelyk gegroet van
t.à. v.D.D.

XVI.

Wiesbaden 26 Maart 1872.

Waarde heer Funke. Nu, dat is hartelyk! Ik ontvang daar *f* 100. Ik dank u wel, èn daarvoor en voor uw vriendelyk schryven. 't Is prettig werken op die manier, en ik kan u zeggen dat ik me heelemaal vereenzelvig met de réussite uwer zaken. Ik wou dat Vorstenschool enorm ging! Ik zeg dit nu voor u. Ja, en dit hoop ik ook van den herdruk Ideen en van de Bruid. Ik geloof wel dat een en ander nu goed in de wereld komt, maar soms bezwaren my de onverkochte Exemplaren (Ideen) uwer vorige uitgave. Hoe schippert gy dat?

Nu, ik zal myn best doen, en ben u zeer dankbaar voor uwe lieve wyze van handelen.

[Van 27 Maart ontving MULTATULJ een brief van den heer Funke die met de vier bedryven van Vorstenschool zeer ingenomen was. Hy schreef er by: ‘Ik heb 't dadelyk ter perse gegeven. Wat nu de wyze van uitvoering betreft wenschte ik dit stuk te gebruiken als 1de stuk eener nieuwe reeks Ideen, *niet* met 4de bundel op den titel, maar eenvoudig als 1de bundel eener nieuwe reeks. Daardoor zal worden voorkomen dat enkel de vroegere koopers der drie eerste bundels er op attenderen, 't geen by 't debiet van den 3den bundel duidelyk merkbaar is geweest,’ enz. enz. Verder schreef de heer Funke dat hy MULTATULI voor zyn drama fl. 500 te goed schreef, en verzekerde hem te gelyk dat hy Dekkers gewoon honorarium van fl. 40 per vel als een minimum beschouwde en dat eene nadere verrekening naar gelang van 't succes van ieder boek steeds zou plaats hebben zoolang ‘wy samen zaken doen’.
MULTATULI antwoordde:]

XVII.

Wiesbaden 29 Maart 1872.

Waarde heer Funke, dat is een allerliefste wyze van doen! Ik ben er door geroerd. Als ik 't niet druk had zou ik u een langen brief schryven. Denk niet dat ik uit dorheid kort ben. Maar ik

doe verkeerd nu aan 't ideen-verkoopen te gaan. We zullen ze bewaren voor de pers.

.....

Nieuwe serie? Ik heb 't recht honsvod zonder d te schryven. Me dunkt dat gy bevoegd zyt het koopend Publiek te beoordeelen. Maar voor ge besluit, denk s.v.p. om 't volgende:

1º. Dat nu deze bundel met V.S. begint, sluit niet in zich, dat m'n schryvery verandert. Dat zou ik ook niet kunnen beloven, want ik ben er geen baas over. Ik blyf 't program volgen uit den Vry-Arbeid. Zal nu dat woord: ‘Nieuwe serie’ niet de meening opwekken dat er iets verandert?

2º. Déprécieert ge niet de vorige drie bundels als... verouderd?

3º. Bedenk dat zeer veel stukken in de eerste drie bundels niet af zyn, o.a. de Woutergeschiedenis, die ik toch hoop voorttezetten, als m'n stemming er naar is.

4º. Ge hebt gezien hoeveel gemak 't citeeren geeft door 't noemen van één nummer. Ga nu eens na hoe lastig 't wrordt als er twee reeksen Ideen zyn. ‘Goed, zegt ge, laat de nummers doorloopen.’ Maar is 't dan wel een nieuwe reeks? Immers neen!

Maar hoofdzaak is de moeielykheid om onvol-

ledige stukken aftewerken. Daar hebt ge byv. de kommentaar op Vrye-Studie. Die is incompleet.

Ik schreef ergens: ‘Ge zegt, ik begryp Idee zooveel niet. Hebt ge ze allen gelezen?’ Schynt het nu niet alsof ik door 't aankondigen eener nieuwe serie, de eerste drie bundels voor 'n afgerond geheel verklaar, *wat ze niet zyn!*

't Is waar, als ik sterf zyn ze ook niet af, maar dan ben ik voor 't ontbrekende verantwoord, en dat kan ik dan op 't laatste oogenblik nog even zeggen. Maar nu?

En nog 'n opmerking! Men houdt van tegenstelling... de goedkoopste wyze van pikant schynen en lasteren. ‘Hy is wel dit, maar... dàt!’ Zoodra ge Bundel IV tot 'n ‘dit’ maakt, zal men die kwalificatie gebruiken om de rest ‘dat’ te noemen. ‘Die Vorstenschool... nu ja, maar... dat andere’ etc. Zóó is ‘Havelaar’ gebruikt om de Minnebrieven te smoren. Geheel ten onrechte, want de Minnebr. staan litterarisch veel hooger, en ik zeg 't zelfde van de drie bundels Ideen. Dat zou men ook wel gevonden hebben, maar men had berouw over 't ontsnapte élan na den Havelaar. Geestdrift wreekt zich. En daartoe was te meer aanleiding, toen ik de Natie verweet dat haar geestdrift valsch was.

Dat Vorstenschool opgang maken zal, geloof

ik, ziedaar! Maar 't zou jammer zyn, dien vermoedelyken opgang te doen strekken tot bederf van de rest. Men zou daarvan een vaandel maken om te velde te trekken tegen al wat vooraf ging. Gesteld dat men, genoodzaakt door publieke opinie - ik zeg: gesteld! - die Vorstenschool prees, ziehier dan 't exordium van 'n gunstige recensie kant en klaar:

‘Bedroefden wy ons - je moet zoo'n “wy” kennen! - met alle oprechte vrienden van vader - landsche litteratuur, ten zeerste over de helaas maar al te grievende teleurstelling (style du jour!) toen de schryver van Max Havelaar, na in dat werk een zoo krachtig pleidooi te hebben geleverd voor Vryen Arbeid....’ etc. Kortom, na dien Havelaar was alles even min - d.w.z. dat behoef jelui niet te koopen! - maar die Vorstenschool schikt nu weer 'n beetje, die mag je inzien.

Wat zal 't slot zyn? Dat men zweert by Havelaar en Vorstenschool, en juist die dingen gebruikt om de rest in den ban te doen.

Dat wilt ge juist voorkomen, zegt ge? En door Vorstenschool opwekken tot het lezen van de rest? Wordt dit doel bereikt door aan Vorstenschool een ander merk te geven? Ik denk neen. Ik geloof, altyd aannemende dat het ding opgang maakt, dat we de waarde der Ideen ver-

hoogen door 't klakkeloos zonder de minste distinctie daarin te plaatsen, direct volgende op andere nummers.

Bedenk dit s.v.p. eens goed. Maar ik laat de beslissing aan u over. Gy zyt hierin de bevoegde persoon.

En nog iets, maar let wel, 't is een vraag geen voorstel: Zyn geillustreerde uitgaven in Holland onpraktisch uit 'n commercieel oogpunt? Het heeft me vaak verwonderd dat teekenaars of schilders, niet zoo heel ryk gewoonlyk aan Ideen, geen onderwerpen uit myn werken kiezen ter behandeling. Het slot der Colineau geschiedenis, Wouter met Femke, Saïdjah onder den boom en meer dingen, zouden goede onderwerpen voor schilderyen zyn. In 't buitenland helpt de eene kunst de andere.

Maar dit bedoel ik nu eigenlyk niet. Ik meen 't geillustreerd uitgeven met vignetten (?) tusschen den tekst. 't Is waar, de teekenaar zou daartoe iets anders moeten zyn dan teekenaar. Daartoe is noodig 'n soort van - hoe zal ik zeggen! - drooge geestigheid. Verbeeld u, zeer in 't wilde en unmasgeblich:

Idee 1.	Een dik beschaduwd vraagteeken met vraagteekenen er achter.
Idee 2.	Twee linkerhandschoenen.

Idee 4.	Een hoop materiaal. (Er mag 'n bundel Ideen tusschen liggen!)
Idee 7.	Twee hoopen volks (messen en scharen) telling. Een gehangene wacht op den uitslag.
Idee 8.	'n Kleine jongen die staccato 't middelpunt van 'n cirkel aanwyst.
Idee 9.	'n Teekenaar naar geometrisch model.
Idee 15.	Twee schetsjes. Vader met de handen onder de slippen van den rok, sigaar, oogglas, loopt te lanterfanten. Achter hem kinderbusten en buste van 'n schoolmeester met plak.
	Moeder, opgedirkt dansend of coquetterend. Achter haar 'n dikke min, slapende. 't Kind valt van haar schoot.
Idee 25.	Twee mannen, twee ezels. Ze wyzen beide met over kruis gelegde armen op elkaar en de respectieve ezels.
Idee 27.	Iemand by 'n gebroken zuil of boom.
Idee 29.	Wesp met muggen.
Idee 32.	2 × 2 = 4!
Idee 33.	Frederik de groote balanceerend op 'n stoel met twee poten. Rechts liggen werken van d'Alembert, Lamettrie en links sabels, chacots, soldatery.
Idee 34.	Een lezende kop met hoorn aan 't oor.

Idee 39.	Korte en lange, rechte en kromme trompetten.
Idee 40.	Een wandelende neus, en een tafel met de pooten omhoog.
Idee 41.	'n Klein jongetje, (kieltje, omgeslagen kraagje, boeken onder den arm.)
Idee 44.	Ruinen. T als Cherub, met paradesabel.
Idee 45.	Hondje met houten staart.
Idee 48.	Gevallen ruiter, omgeven van wyzende vingers.
Idee 49.	Gewonde hardlooper en bal van de kreupelen.... of niet: en zoo voorts, maar beter! Doch zonder geest, is 't niets waard. En waar koopt ge dàt?

Ik vrees dat het moeielyk wezen zou daarvoor 'n teekenaar te vinden. Daartoe zouden zy zelf Ideen moeten hebben, want opgegeven werk is nooit het rechte. - Ik liet altyd aan Rochussen een pres. Exempl. van m'n werken zenden, in de hoop dat hy op 't idee komen zou, al was 't dan niet van die vignetten, dan toch van 'n schilderstuk. Maar te vergeefs. De oude heer Rochussen zeide my eens dat z'n zoon al m'n werken illustreerde. Maar dat was als dilettant, en z'n neef (?) die schilder van vak is, dacht er niet aan.

De charge van een koning in Vorstenschool is minder groot dan ze schynt, en dan ikzelf wist.

Op 'n audientie heeft Willem II den ouden dominé Broes beziggehouden met chacots, en ze opgezet om de de opinie van den goeien man te vragen. Maar dit vernam ik eerst nà 't schryven van die acte, en juist naar aanleiding van de kwestie over de maat van charge. Toch erken ik dat er in die gekheid van Willem II bonhomie lag. En dat is er ook in George.

XVIII.

[uit een brief van 4 april 72].

.... in plaats daarvan heb ik nu my zitten inspannen en ergeren aan die proef. Ik meende door my zoo intespannen om de kopie duidelyk te maken, dat de correctie glad zou gaan: even inzien en met weinig aanmerkingen terug! Ja wel! Ik beweer dat het van zoo'n drukkery onbeschaamd is, u zoo'n proef aantebieden. Dwalen is menschelyk, niemand weet dit beter dan ik, maar juist dáárom was 't, dunkt me, niet te veel gevergd dat 'n meesterknecht even nazag wat-i afleverde! Gy en ik moeten immers ook leveren wat ons besteld is, of wat wy op ons hebben genomen?

God weet dat ik hart heb voor den werkman, maar juist in de stemming waarin ik daaromtrent ben, peinzende namelyk op de middelen ter verbetering van zyn lot (de loonsverhooging beduidt

niets. Dat is eenvoudig: dépréciatie van 't geld!) trek ik 't my zeer aan, als ik zoo'n wyze van doen zie.

Ik geloof middel te weten om de drukkeryen in 't algemeen eens opmerkzaam te maken op den lagen stand onzer typografie. Ze schynen niet te weten wat typografie is. (Een schoon ambacht, en byna 'n kunst!) Wat ik van hen moest leeren, moet ik nu voorschryven, en dit is gebrekkig, want wat ik er van weet - heel weinig - leer ik eerst uit hun fouten. Zy moesten ons den weg wyzen, en niet andersom.

Daar ik me by blz. 2, 12 en 13 op de kopie beroep, gaat die hierby. Ik ben verdrietig.... en als ik van avend een nieuw drama moest beginnen, werd het vol.... Puffen! Reeds in de Mill. Studien laat ik koningen enz. eenigszins rechtvaardigen, door 't wyzen op de velen die... geen koning, en even beroerd zyn! 't Hindert me nu al, dat menig werkman kloppen zal by m'n tweede acte, die zelf heel wat ergers doet - en niet doet! dan de lamme koningen.

XIX.

[Uit een brief van 6 April 1872.]

Waarde heer Funke! Hierby de V^{de} acte.

[Daarna volgde getob met de proeven, en daardoor

en door andere oorzaken mindere opgewektheid, zooals ook blykt uit het vervolg van den 4den bundel Ideen, waaraan MULTATULI intusschen werkte. Zoo schreef hy:]

XX.

Wiesbaden, 5 Juli 1872.

Waarde heer Funke, Ziehier 't Voorberichtje voor den nieuwen druk [van de Ideen]. Ik talmde er mee, gelyk met byna alles dezer dagen, omdat ik sukkel met... impotentie. Hoe nietig dat dingetje, toch kostte het my weer veel inspanning. By alle andere dingen komt nu ook kiespyn. Soit!

[In Juli was de heer Funke eenige dagen in Wiesbaden, en onze gast. Een der zaken die hy in zyn flinkheid mondeling wilde behandelen was het doen en laten der Multatuli-Commissie. (zie blz. 67) Dekker had in zyn brieven die zaak herhaaldelyk aangeroerd nu zeide hem Funke, hoe een der leden der Commissie hemzelf verzekerd had dat Dek de gelden der Commissie wèl had ontvangen, namelyk door bemiddeling van den heer A. Dit trof MULTATULI natuurlyk zeer. Er werd terstond aan A. geschreven, ook aan de commissie-leden, en er werd een advertentie opgesteld met dringende uitnoodiging aan de heeren om die te plaatsen. Uit de nu volgende brieven blykt dit alles.]

XXI.

Wiesbaden, 27 Juli 1872.

Waarde Funke, Ik zal u heel familiaar schryven. Doe 't s.v.p. ook.

Met innig genoegen heb ik u leeren kennen, en ik schat u zeer hoog. Vergeef myn driftigheden. Ze zyn een gevolg van veel leed. Wondeplekken zyn prikkelbaar. 't Gebeurt vaak dat ik smart voel op plaatsen die 'n ander als gezond aanziet. Myn leven is zoo vol! De punten van aanraking zyn zoo talryk! Primitief ben ik zacht - m'n moeder zei 't altyd - en juist daarom... ge weet de rest.

Ook in m'n schryvery lydt niemand zooveel van m'n scherpte als ikzelf. Ik wou niets liever dan alles goedig opnemen. Maar als dat dan altyd beantwoord wordt met... etc.

Mimi, en ik ook, was allerprettigst getroffen door uw gracieux cadeau. Eduard kwam er mee aanloopen. Hartelyk dank!

> [Eduard, MULTATULI'S zoon was in dien tyd ook te Wiesbaden by hem aan huis.]

Nu iets als zaken, of als *de* zaak. Bezig zynde de briefjes aan Stieltjes, Quack en Kern te schryven, komt me in den zin dat ik misschien maar vier couranten aan W. genoemd heb. Dit zou

er op zich zelf niet op aankomen, maar het moet gelykluidend zyn.

Brief van A!

‘Beste Dek! Niets geen vreesselyke zaak. Gy hebt geen cent van het verzamelde gehad. Wel is waar dat na de opheffing der commissie ik het beheer gevoerd heb. In het laatst der volgende week kom ik by u volgens belofte. Ik sta op 't punt op reis te gaan. Laat dit vooreerst voldoende zyn. Zendt ge copie direct aan Waltman met verzoek betaling? In vreesselyke haast.’

‘Ik het beheer!’ N.B.! Prachtig! En hy ontving dat beheer in termynen? Dat is 'n verbrokkeld beheertje! ‘In 't laatst der volgende week.’ Dat is: ‘wees acht dagen werkeloos!’ Merci! ‘Op 't punt op reis te gaan’ D.i.: onadresseerlyk! = gedwongen stilstand. Nog eens: dank! ‘Vreesselyke haast.’ Wat kan meer haast vorderen dan 't in orde brengen van deze zaak? foei!

Enfin! Commentaar is overbodig.

De brieven aan Quack, Stieltjes en Kern zend ik van hier, een post na dezen.

Wees hartelyk gegroet ook van Mimi. We hebben u op uw reis beklaagd om de hitte. 't Was vreesselyk! Adieu, t.t.

D.D.

Doe gy s.v.p. couvert om brief Wertheim. As-

jeblieft geen beleefdheden, ze deden 't my ook niet. Den heere A.C.W. te A.s.c.
Ik gis dat er meer zaken zyn als deze waarvan ik niets weet.

[In dezen brief was een aan den heer Wertheim ingesloten, zooals uit dezen en den volgenden blykt.]

XXII.

Wiesbaden, 31 juli 1872.

Waarde Funke! Hartelyk dank voor de *f* 310, waarmee de heele bundel IV is afbetaald.

[Die bundel was toen nog niet af. Maar Eduard, die uit Londen kwam en eenige,weken in Wiesbaden was geweest, kon nu doorreizen naar Italie, waar hy naar zyn zeggen een betrekking moest vervullen.]

Ik doe m'n best u alle berouw te sparen over deze fideele vooruitbetaling.
Voorgister weer een brief van A. Hy schryft zonderling, en is - ook zonderling! - naar München gegaan! Hy schryft in zyn brief o.a. ook dat hy hier wil komen. Van Holland over München naar Wiesbaden!.
Z'n brief is iets langer dan de vorige, en ik gun me geen tyd voor 't afschryven. Ook heb ik geen lust hem u aangeteekend te zenden, daar ge zoudt denken dat het kopy was.

De toon is luchtig. Hy spreekt van myn ‘verschrikkelyken brief.’ Hy zou als hy eerder hier was geweest my ‘voorstellen’ hebben gedaan. Dit laatste is fameus, niet waar?

Wat me nu hindert is dat hy niet weet dat de M.C. geprévenieerd is. Spreek niet van dat andere. ‘Fondsen’ klinkt altyd iets minder gemeen. Jammer voor A. dat de som niet grooter is. Die heele zaak ware.... deftig te maken met 'n paar nullen achter 't sommetje.

De dienst die ge my gedaan hebt door 't zoo flink aanpakken van den twyfel is zeer groot. Dat A. my ten laatste de zaak zou verteld hebben, geloof ik wel, maar dan ware 't my nog zwaarder geweest hem te dénuncieeren. Nu ben ik verantwoord. Ik begryp hoe gy hier zynde met die zaak in uw maag zat. De opgave van W. was zoo cathegorisch! En ik, van de Muit. Comm. sprekende, behandelde telkens wat anders dan wat u vervulde. Ge kunt gedacht hebben dat ik de zaak waar 't u om te doen was, ontwyken wou. Ik wist niet welk punt u zoo byzonder interesseerde.

Natuurlyk komt gy nu met W. over die heele zaak in aanraking. Ze is omslachtig. Ik zelf zie op tegen 't relaas. Daar ik nu heel graag uw flink intermediair aanneem, wil ik u voorloopig

in staat stellen ‘uw woord te doen’ zooals de meiden zeggen.

By 't aannemen van van Gennep's aanbod - hy had reeds vóór m'n consent een begin gemaakt - bedong ik uitdrukkelyk een ‘waardige behandeling’ en protesteerde tegen zekere uitdrukking in zyn stuk: ‘dat alle licht walm geeft.’ (Ik weet wel dat sommigen op Mult. aanmerkingen hebben, maar.... enz. Of zoo iets.)

Ik schreef hem dat ik zulke vergoelyking niet aannam. En hy beloofde voortaan dien ‘walm’ achterwege te laten.

Maar.... zeer snel na 't entameeren der zaak, bleek me dat ze er mee bezet zaten, en niet myn geluk zochten maar trachtten door te zeilen tusschen de vrees voor ‘Publiek’ - ik kan begrypen hoe men van alle zyden op hen instormde! - en 't volhouden van 't eens gepubliceerde. Reeds de oproeping van de commissie was heel anders van toon dan de primitieve hartelyke uitnoodiging van van Gennep. En een der middelen om zich terug te trekken was: het afscheiden van my van m'n vrouw en kinderen. Hierin werden ze geholpen door Q. (van Vloten?) in den Arnhemmer. Er is nog veel meer, doch ik mag niet uitvoerig zyn, en daar 't voor 'n deel appréciatiezaken zyn die niet begrepen worden zonder vol-

slagen toelichting ga ik die nu voorby. (Ook die stukken van Kern en van Gennep die ge anders beoordeeldet dan ik, naar myn inzien omdat ge 't verband niet weet. Ik zeg: 't waren excuses aan Publiek dat ze zich met zoo'n gemeen sujet hadden ingelaten! Zoo vatte 't ook Roorda op en van Helden, naar ik meen.

Nu, daar gy uw eigen opinie moet houden, stel ik u voor dit alles in 't midden te laten tot ik myn stelling bewys. Doch ééne uiting vis-á-vis de M.C. is u in gemoede geoorloofd, en ze resumeert de rest:

'Waarom hebt ge u niet met D.D. in aanraking gesteld?'

Waarlyk die heeren hadden zich niet gecompromitteerd, door my te vragen wat m'n behoeften waren! Dan had ik hun opening van zaken gegeven. In plaats daarvan beknoeiden ze allerlei plannetjes over zaken waarin ik had moeten gekend worden. N.B. Opvoeding myner kinderen, en myn schryvery! Ik had de hulp der Mult-Comm. aangenommen juist om in staat te zyn die zaken zelf te regelen. Och, die historie is zoo verdrietig!

Ik verzoek u in die zaak niets op my te laten rusten. Ik heb stipt myn plicht gedaan, eerst in 't aannemen, toen in 't weigeren. Zoodra ik er

my toe zet, zal ik dit met de stukken bewyzen. Ik ben zeer gevoelig voor uw ridderlyken steun. Hartelyk gegroet!

[De heer Funke schreef in een brief van 3 augustus: Waarde Vriend! Het schynt dat W. direct op ontvangst van uw brief aan A. heeft getelegrafeerd, althans W. heeft my een briefje van A. laten inzien, waarin deze hem gerust stelde en verzekerde, dat hy op het punt stond naar Wiesbaden te vertrekken en hem verzocht niets te doen voor hy uit Wiesbaden terugkomend, nader de kwestie opgehelderd heeft. Nu houdt Werth. zich inmiddels alsof hy A. zoowat gelooft en zei dat hy daarom niets aan de zaak doen zou dan zyne medeleden te onderrichten dat A. naar u toe was. Ik heb hem echter als myne overtuiging te kennen gegeven, dat A's bezoek zich veel te lang zou laten wachten dan dat gy daarmee genoegen zoudt nemen, maar kreeg tot antwoord dat ge er niet wat hem (W.) betrof op hoefdet te rekenen, dat de M.C. de gewenschte advertentie zou plaatsen; dat gy kondt adverteeren wat ge wildet en dat de Commissie, zoo 't haar bleek, dat ze door A. was opgelicht, het tekort zou dekken. Wertheim wilde my de *f* 25 geven om u terug te zenden, doch ik weigerde natuurlyk my daarmee te belasten. Hy scheen woedend over den vorm van uw brief: de man is zeker dan ook nooit zoo sober betiteld.
De reden dat ik hem opzocht lag in zyn toezending

der *f* 25, met verzoek u die te retourneren, daar hy ‘meende te mogen onderstellen,’ dat hy uw brief door myne tusschenkomst had ontvangen.

Zyn de overige leden der M.C. zoo gepiqueerd over den vorm van uw brief, en vergeten ze daardoor uw recht te gedenken, dan vrees ik dat ge u nog te ergeren zult hebben. In elk geval evenwel moet de annonce geplaatst worden, al deed ge 't ook zelf.’
Deze zaak nog breeder te behandelen is onnoodig. Ten slotte plaatste *multatuli* zelf den 11^{den} Sept. 1872 in eenige bladen de advertentie, die hy later met de beide Oproepingen in Idee 1034 opnam.
De heer A. heeft steeds elke opheldering ontweken.]

XXIII.

Wiesbaden, 10 Aug. 1872.

Waarde Funke!

Dank voor uw hartelyken brief van eergister. Neen ik heb niets vernomen noch van de M.C. noch van A.

Ik ben zeer.... verdrietig, is 't woord niet, maar erger: impotent! Wel is verdriet daarvan de oorzaak, maar anders dan gy zoo welwillend veronderstelt. Gy zocht voor m'n niet-zenden van copie, als 't ware verschooning in die laatste historie met de M.C., en dat is onjuist. Op

zich zelf heeft my de openbaring daarvan meer goed dan kwaad gedaan. Zóó immers komt er een eind aan de zaak. Ze zat me zoo lang in de maag!

Wat me naar ik gis zoo leeg van indrukken maakt, is de heele geschiedenis der laatste jaren. Ik zou tot 62 moeten teruggaan om dit uitteleggen. En dat zou me vreeselyk afmatten.

Als ge, nu byv. sedert uw vertrek, my ongezien hadt kunnen gadeslaan, ben ik overtuigd dat ge.... ja wat? Eerst wou ik zeggen: my zoudt minachten, maar dat is niet juist. Ik weet niet welken indruk ik op u maken zou. Minachting, verdriet, medelyden misschien. Ge zoudt het verstandigst doen, alle oordeel opteschorten, en u te bepalen by 'n: ‘k begryp er niets van!’

Ook ik begryp er niets van. Maar ik ken die stemmingen by ondervinding, en weet dat ze voorbygaan. Als ik dit niet wist zou ik moedeloos zyn.

.....

Doch nog eens, die zaak op zichzelf is niet de oorzaak van m'n onbekwaamheid om te werken. Ik zeide u ‘als ge my kondet gadeslaan!’ Welnu, zet op den voorgrond dat ik niets, niets doe, dat den geest zou kunnen bederven, geen vermaak, geen afleiding, geen drank, niets! Wat dit alles

aangaat, ben ik zeker een voorbeeld. En dit was ik al sedert de laatste 20 jaar. Zy die meenen dat ik een ‘liederlyk genie’ ben, zouden verbaasd staan over m'n puritanisme. In zeer burgerlyken zin denk ik dat er weinig kappellui zyn, die zoo braaf leven als ik. Nu, deugd is dit niet. 't Is smaak en noodzakelykheid. Ik MOET wel zuinig omgaan met m'n geestvermogens. Doch al neemt dit de verdienste weg, 't levert dan toch geen grond om my te beschuldigen van 't tegendeel, gelyk men - uit 'n armoedige behoefte aan tegenstelling - gewoon is. Ik begryp niet hoe 'n liederlyk mensch iets kan voortbrengen. En zelfs het toegeven in kleine geoorloofde uitspanning is my verboden. Dat gaat zóó ver, dat zelfs een vriendschappelyk gesprek my uitput. Noem dit ziekelyk, zwak, overgevoelig, prikkelbaar... 't is zoo!

Na Edu's vertrek zei ik aan Mimi: ‘Zorg dat ik elken dag stipt naar Adolfshöhe ga.’ En dat is geschied.

> [Aan den straatweg van Wiesbaden naar Bibrich, juist halfweg, op het hoogste punt, een 20, 30 minuten gaans van onze woning, stond een huis waarin Dek een kamer had gehuurd, een nagenoeg leege kamer, met niets dan een tafel en een paar stoelen. 't Was sedert eenige maanden dat hy by buien geregeld daarheen ging om

er te werken, ‘zooals een ambtenaar naar zyn bureau gaat’ zeide hy. Ook meenden wy dat de gedwongen wandeling heilzaam voor hem zou wezen.]

Ik heb op de kamer die ge gezien hebt. gezeten van 9 tot 3, 4, ½ 5, zonder iets te kunnen doen. Ik ben er beschaamd over en soms woedend. Ik zoek naar de oorzaken en vind ze niet. Ik zit hier ongestoord, en kan geen beter kamer wenschen. Eenmaal daags slechts zie ik iemand, het meisje dat me koffi brengt, en ze loopt op de teenen.... nu ja, dat hindert me! 't Is als 'n sarcasme op m'n werkeloosheid.

Daar zit ik dan uren achtereen met het hoofd in de hand.

‘Als ik eens geen kranten las’ dacht ik. En dit zal ik dan ook probeeren, schoon 't aan den anderen kant noodig is, iets te weten van wat er omgaat. Maar dat de kranten my ergeren, is waar. Dit is moeielyk begrypelyk te maken, neen, toch niet! ‘De heer Fransen van de Putte is van z'n buitenlandsche reis teruggekeerd... ei kom! Dus zal-i nu beginnen met het ministeren van kolonien! ‘Tot leden van... allerlei genootschappen zyn benoemd...’ en dan tal van namen zonder naam. De glorie schynt goedkoop te zyn in Holland. ‘Wy’ vinden dat de heer Thiers... gelyk had of ongelyk. My wel, wat Thiers be-

treft, maar die ‘wy’! ‘Z.M. de koning heeft’... nu ja, de koning schynt iets gedaan te hebben. Dat 's sterk voor 'n koning! Dan de democratische vereenigingen! En de humbug der advertentien! En de valsche gemoedlykhedens! Ja, de kranten ontstemmen my. Meermalen droeg ik mimi op ze voor my te lezen, maar 't gaat niet. Ze kan niet altyd weten wat me grieft. En al wist ze 't, en al sloeg ze 't over... dan juist zou ik leegte voelen want grief is 't interessante! Ik moet toch weten hoe nu, byv. m'n gewezen collega Otto van Rees door N. Rott. Ct. en Fransen van de Putte zyn aangeworven om 't nieuw ‘liberaak’ Ministerie te steunen. Van Rees zelf moet verbaasd staan over al de verdiensten die de kieskollegien op eens in hem ontdekt hebben! Nu, onbekwaam is hy niet, zeker niet! Maar... liberaal? Dat 's grappig! En z'n rapporten over Vryen-arbeid zyn valsch. Maar dat komt er niet op aan voor de Rott. Kiezers, voor de 2de Kamer, en voor Nederland! Het zy zoo. Zulk bedrog is er steeds geweest, en zal er altyd blyven, en ik klaag daarover slechts in zoo verre als 't my belet te arbeiden. Want minachting voor m'n publiek is een der hoofdoorzaken myner verlamming. Ik spreek tot een doove!

En ikzelf beging een fout. Eenige dagen ge-

leden ben ik, iets zoekende, aan 't bladeren gegaan in dien koffer. Ik had dat moeten myden en zal 't dan ook niet weer doen. Een oogenblik dacht ik er aan alles te verbranden. Maar dat kan ook niet. En als ik aan 't schiften ga moet ik lezen... dat zou me nog verder van den weg brengen.

Een ding kunt gy misschien voor my doen. Ik heb altyd baat gevonden by schaken. Kunt ge my een serieuse schaakparty bezorgen? Maar zeg uitdrukkelyk dat ik niet beweer sterk te zyn, o neen! (Dit is de waarheid). Met 'n meester 3^{en} of 4^{en} rang verlies ik. Reeds 'n keer of drie heb ik corresp. party gespeeld in den laatsten tyd, maar ik trof het altyd dat men 't al te slordig opvatte en clan wryft het me niet genoeg. Maar als ge 't nu een goeden schaker voorstelt heeft het zoo'n uitdagenden schyn. Dit weerhoudt me van schryven aan een beroemdheid, als bv. van 't Kruis, van der Leli en dergelyke. En met een kruk helpt 't me niet. Mocht ge iemand vinden die er geschikt voor is, zorg dan vooral dat er geen bluf ligt in m'n aanbod. Dan zou ik er te gek afkomen.

Uw bloemlezing... en! Hm Hm! Gut, als ik aan 't schryven kwam over die bloemlezingen! Ge hebt me een goed geschenk gemaakt! 't Is heel nuttig voor me als graadmeter van smaak en oordeel.

Verbazing is m'n hoofdindruk, maar m'n opinie is niet ryp genoeg om ze te uiten. Ik wantrouw my zelf in m'n tegenwoordige stemming. Eergister avend las Mimi my 'n stuk van Shakespeare voor. (Ook dat is économie. Ik wil m'n oogen niet bederven. Zoo nauwgezet ben ik op alles! En dan nòg niets voortbrengen!) Nu, 'n stuk van Shakespeare. Ik vond het een vod! Moet ik dus m'n oordeel niet wantrouwen? De heele letterkundery walgt me. Ik zie overal 't métier doorschynen. Dit nu is ook 't geval by m'n eigen geschryf, en dat maakt me misselyk.

En: waartoe dient het? vraagde ik mezelf by elk bloempje uit de lezing en vooral niet minder by de verzen van Heye. Waartoe dient het?

Een gek praatje in den mond van iemand die u schryvery schuldig is!

Toch heb ik daar gelachen, en dat 's 'n teeken van beterschap. Ik stelde my een koopman voor die geld had geschoten op 'n party koffi. Z'n correspondent zendt hem in plaats van de verschuldigde waren, een verhandeling over 't verderfelyke van die koffi, met voorstel om die drank afteschaffen...

Nu, ik zal m'n verhandeling over 't misbruik van pen, pers, gedachte, talent en... rymwoorden, maar bewaren voor de Ideen! Dan kryg je

toch koffi! Maar ergerlyk is 't! Voor byna al die litteratuur heb ik maar een benaming. Maar ze is te onfatsoenlyk in een brief, die ge misschien uw vrouw te lezen geeft, omdat gy zelf geen tyd hebt.

Stel myn laag neerzien op schryvery, niet op rekening van broodnyd. Ik ben waarlyk bly als ik iets vind dat me schoon voorkomt, (byv. een stukje van van Beers: ‘De twee kuipers.’ Dat is ware poezie! Iets zeldzaams!)

En uw ‘goede’ W.v. Elgg! Dat woord ‘goed’ doet me nu zeer. Verbeeld u dat ik pas van Adolfshöhe was thuis gekomen ('n uur of 5 's middags) en woedend was over m'n magteloosheid. Ik kon niemand ontvangen. Eigenlyk had ik moeten zeggen: ziek! Dit ware niet waar geweest in gewonen zin, want ik ben juist heel wel, schandelyk wel. Maar ungeniessbar, was ik. En om 't op 'n accoordje te gooien, liet ik door Madame Manceau verzoeken morgen te komen. Op die vry lomp schynende boodschap kreeg ik ten antwoord: Mr. dit que demain il n'y sera peut-être plus, of zoo iets. Enfin, toch hoopte ik dat-i zou weeromgekomen zyn. De afspraak met Mimi was dat ze hem dan met 'n rytuig naar Adolfshöhe zou gebragt hebben. Maar hy is niet gekomen, waaraan hy groot gelyk had. 't Doet

me erg leed. En nu moet ge nog weten dat ik zoo graag hem naar familie papieren had willen vragen. Z'n naam is ouder dan hy weet. Hier ben ik zeker van. (Elgg is celtisch, vóór-duitsch).

Dat ik u heden zoo lang schryf is een geneesmiddel. Ik weet wel dat ge geen tyd hebt. Ik wel, als m'n stemming maar goed is. Als middel om daartoe te geraken, nam ik my vandaag voor een cauchemar van my af te wentelen die me elk vertrekkend post-uur hindert: ‘wat moet F. wel denken!’

Meen niet dat het met Mill.-St. beter gaat. Dat is precies 't zelfde. Zoodra ik indrukken heb werk ik met meer gemak dubbel dan dat ik nu niets voortbreng. Juist dat tobben tegen onmagt is zoo vermoeiend.

Wees in weerwil van m'n tegenwoordig geseur, gerust. Ik heb zulke buien zoo dikwyls gehad! In al m'n werk zyn daarvan de sporen. 't Eindigt altyd met wakker worden. Maar ik erken dat het tyd wordt. Maan me niet. Dat doe ik zelf scherper dan iemand het zou kunnen doen.

Wees met uwe vrouw hartelyk gegroet van uwen vriend
Douwes Dekker.

[Dan volgen van 25 en 26 augustus kleine berichtjes dat hy hard aan 't werk is.

In September werd zyn ‘Brief aan den Koning’ (zie Idee 982) geschreven, gepubliceerd en ook aangeteekend per post aan koning en koningin verzonden.
De opmerking ‘Elgg is celtisch, vóórduitsch’ in den vorigen brief, noopt my tot een kleinen zysprong.
In de eerste helft van Juni 1872 maakte MULTATULI in het museum van oudheden te Wiesbaden kennis met Dr. Riecke, en wel op het oogenblik dat ze beiden voor de glazen kist stonden, die het skelet van ‘Sarah’ bevatte. (Zie Millioenen-Studien, hoofdstuk: FOEI! In een noot op dat hoofdstuk wordt ook gezinspeeld op de hier beschreven ontmoeting.)
De heer Riecke was een zeventigjarige krasse oude heer, vroeger militair dokter, die als liefhebbery de studie beoefende van celtische spraakvorsching, voornamelyk toegepast op plaatsnamen. Ierland, Frankryk, Zwitserland en Duitschland heeft hy doorreisd, meest te voet, en is dikwyls uren gegaan om een dorp te zien, en de vorm, ligging of eenige andere eigenaardigheid te toetsen aan den naam. Hy heeft over dat onderwerp verscheidene werken uitgegeven, maar naar zyn eigen zeggen zyn die meer een ophooping van materiaal, dan uitgewerkte betoogen. De boeken van Dr. Riecke, die ik heb, - of hy nog meer over dit onderwerp heeft uitgegeven, weet ik niet - dragen de volgende titels:
1°. Der Volksmund in Deutschland Sonst und Jetzt, von C.F. Riecke, med. dr. u.s.w.; in 1865 te Nordhausen uitgegeven by Adolph Büchting. 2°. Ueber den Ursprung der Sprachen, Sagen und

Mythen, von Dr. Med. C.F. Riecke, 1867 te Nordhausen by Adolph Büchting. 3_o. Die Urbewohner und Alterthümer Deutschlands von Dr. med. C.F. Riecke, 1868 te Nordhausen by Adolph Büchting. 4°. Die Schichtung der Völker und Sprachen in Deutschland auf Grund der vergleichenden Sprachforschung, nachgewiesen an Orts-, Familien-, Thier-namen, Titeln und Idiotismen von dr. med. C.F. Riecke, 1872 te Gera by Paul Stredel.
Dek stelde zeer veel belang in Riecke's taalstudie, en vatte de zaak van de breedste zyde op.
Riecke zelf die in Wiesbaden badgast was, en maar weinig weken blyven kon, scheen byna nog meer ingenomen met de ontmoeting dan Dek, en kwam hem alle avonden bezoeken. Daar zyn werken weinig bekend waren, en de officieele wetenschap ze van de baan drong, opperde Dek het denkbeeld de zaak in Holland ingang te doen vinden. Hy dacht er over de ontwikkeling van 't menschdom voor te stellen in tydperken, naar gelang van de geluiden of woorden waarover werd beschikt, te beginnen met de allereenvoudigste klanknabootsingen. Maar dit te doen was een zaak van studie, waarby elk woord moest gewikt en gewogen worden... en daartoe ontbrak hem de tyd. Toch heeft MULTATULI over dit onderwerp hier en daar in zyn geschriften iets gezegd; zoo legde hy byvoorbeeld in de Wouter-Geschiedenis Oom Sybrand eenige van zyn taalopvattingen in den mond.

Het was aan dezen dr. Riecke dat Dek den 31sten Juli

een brief schreef waarvan ik gedeeltelyk afschrift nam. Het onderwerp dat hier behandeld werd, was niet hun gemeenschappelyke taalvorsching, en wat de eigenlyke aanleiding tot dezen brief was, herinner ik my niet. Op zichzelf komt hy my merkwaardig voor.]

Aan Dr. Riecke.

31 Juli 1872.

....Ihre Petitionen habe ich aufmerksam gelesen.... dass man Ihnen unrecht thut, steht bei mir fest. Doch begreife ich ziemlich gut warum, und wie. Recht oder Unrecht ist in der Welt die Frage nicht; und es liegt eine grosse Dosis Naivetät darin, sich auf sein Recht etwas einzubilden. Meinen Sie nicht dass ich dies sage, bloss der sarkastischen Sentenz wegen, oder um eine sehr wohlfeile und abgenutzte Pikanterie zu aüssern, nein, ich behaupte, dass es so ist, und nicht anders sein kann. Wo Recht geschieht, ist es nur Zufall, eine Art Rouge und Noir.

Nie wird ein Principienstreit ausgemacht aus Princip, immer nach Nebenursachen.

Wer sein Recht will gelten lassen, muss nicht behaupten, dass er Recht hat. Er macht sich dadurch alle zum Feind.

Von allen Delicten ist Rechthaben das unverzeihlichste.

Schuld findet Mitleid - sei es auch nur aus

Laune, und um sich 'nmal zu zieren mit sogenannter christlicher Sanftmuth, eine gemeine Speculation. ‘Siehst du wohl, o Gott, wie ich dem Sünder seine Schuld verzeihe.... nimm ein Beispiel daran!’

Nun, dogmaticé haben die Leutchen ganz recht, Christus selbst hat es vorgeschrieben. Was will man mehr? Nach meiner Ansicht ist alle Religion höchst unmoralisch.

Ja, Schuld findet Mitleid, doch für Recht hat die Welt keine Sympathie. Ganz natürlich! Schuld kann und muss bitten. Recht fordert. Wer Schuld verzeiht, macht das Almosen seiner Güte so klein er nur will. Wer die Rechnung des Rechts bezahlen soll, würde den ganzen Betrag der Rechnung zu liquidiren haben. Das will man nicht, und darum lieber die ganze Sache frech geläugnet oder todtgeschwiegen.

Ach, ich weiss das alles ganz wohl, und leider aus Erfahrung! Meine Geschichte gehört zu der nämlichen Kategorie. Auch ich handelte loyal und im Interesse des Staates und der Menschlichkeit. Mein Rechthaben war den vielen die anders thaten, ein Vorwurf, eine Beleidigung. Ich hatte mich für Gesetzlichkeit in die Schranken gestellt und man wusste es so zu drehen dass jetzt sehr viele mich für einen Revolutionnär quand-même ansehen.

Man kann nicht lesen, wahrhaftig man kann nicht lesen! Ich publicirte officielle Stücke, worin ich bloss forderte das correcte Befolgen der (ziemlich guten) Gesetze, doch hat man die Sache vorgestellt, als obich alle Gesetzlichkeit über den Haufen werfen wollte. So geht es.

Noch eine Bemerkung, die das Verfahren Ihrer Feinde.... nicht entschuldigt, o nein, jedoch erklärt. Sie sind geistreich, das ist ein Fehler! Es wird einem dummen Menschen bisweilen gelingen sein Recht gekend zu machen, dem gescheuten nie. Wieder ganz natürlich! Der Dumme ist sans conséquence. Aber den Mann, den man fürchtet, will man nicht neben oder über sich sehen; das Publicum ist wie ein König, der sehr gemeinsam sein kann mit einem Bettler, doch grosse Vasallen à distance hält. Sie möchten ihm die Krone rauben! Wer Geist und Character hat, soll den Brutus oder den Sixtus V spielen. Das haben Sie nicht gethan. Auch ich war dumm genug mich nicht dumm zu stellen. Darum sind wir weder Consul noch Pabst.

Wir haben auf Vernunft, Gerechtigkeit und das Gute, Wahre gerechnet. Wir hätten auf Dummheit, Unrecht und Lüge rechnen sollen. Am Ende sind die Leute, die ihre Berechnung auf das Böse gründen, sehr intelligent.

Die Welt ist wie eine Bettler-Kolonie, wo nur Kupfermünzen bekannt sind. Wer meint, da seine Banknoten von fl 1000 wechseln zu können, irrt sich.

[Aansluitend aan dezen brief neem ik uit myn dagboek een kort relaas over dat Dek me omtrent dezen tyd deed. Het moet kort na het overlyden van Thorbecke geweest zyn (5 Juni 1872.) Ik zat de courant te lezen en maakte een opmerking.
- O, heb je daar het stuk van Woudrichem van Vliet? zei Dek. Dat is prachtig! En dan moet je dien man kennen...
- Wie is hy dan? vroeg ik.
- Woudrichem van Vliet, of liever van Vliet, dat 'Woudrichem' is er eerst later aangehangen, ik weet niet waarom, van Vliet was procureur te Samarang - of zei Dek: Soerabaya? - toen hy een zaak kreeg met het gouvernement, en zyn betrekking verloor. Hy was nu doodarm en wist niet waarheen. Generaal Cleerens die toen resident was van de Preanger regentschappen, vernam dit en had medelyden met hem. Hy noodigde van Vliet uit om zoogenaamd by hem te komen logeeren, en om hem nog verder van dienst te zyn drong hy er by den secretaris Rutering op aan van Vliet te helpen aan een postje als klerk of zoo iets, wat geschiedde. In dien tyd beboette Cleerens een chinees die opium had binnengesmokkeld. Hoe dat alles nu in elkaar zat weet ik niet regt, maar genoeg, die chinees deed Clee-

rens een proces aan, en wist te bewerken dat hy van Vliet op zyn hand had. Het proces handelde over groote sommen, er kon dus licht wat afvallen. Op het kantoor van den secretaris ontdekte men dat van Vliet den chinees in de hand werkte. Rutering was zeer driftig en liet van Vliet weten dat hy de Preanger regentschappen verlaten moest. Maar Rutering had daarby eenige vormen verwaarloosd, en van Vliet liet hem weten dat hy niet vertrekken zou, en noemde de artikelen van de wet waarop zyn weigering berustte. Toen werd Rutering nog eens driftig en liet van Vliet door twee gendarmen te paard over de grenzen zetten. Van Vliet had in dien tyd een eigen bamboehuisje, hoe 't zoo kwam weet ik niet, maar hoe dan ook... dat huisje brandde kort daarop af. In Batavia reklameerde van Vliet nu een schadeloosstelling voor de wederrechtelyke behandeling en de schade veroorzaakt door 't afbranden van een prachtige bibliotheek. Nota bene, en dit was nawysbaar, hy had niets, zelfs geen kleeren gehad toen hy in de Preanger kwam, en was er nog geen half jaar geweest. In Batavia wilde niemand zich met hem inlaten. De waarnemende Gouverneur-Generaal Reynst moest hem met geweld de deur laten uitzetten, en het slot was dat hy als passagier 2de klasse naar Holland werd gezonden.
In Holland heeft hy 't toen met Thorbecke en liberalery, met requestreeren en wetsaanhalingen zoover gekregen dat hem fl. 40000 schadeloo sstelling zyn uitbetaald. Met dat geknoei met Thorbecke bedoel ik niet

dat deze zelf daar zooveel aandeel aan gehad heeft, och neen! Maar door de liberalen optehemelen, overal... op den voorgrond te treden niet, dat kon hy niet! Maar door overal zyn neus intesteken, is het hem na twee of drie jaar gelukt fl. 40000 te krygen.
- En een betrekking bovendien? vroeg ik.
- Neen, een betrekking niet, daar hengelt hy nog altyd om. Ook dit stuk is een poging om zichzelf op den voorgrond te plaatsen.
- Wat meent hy met z'n homogeen zyn met Thorbecke?
Dek lachte.
- Hy schynt niet te weten wat homogeen is. Hy wilde hier niets anders zeggen dan dat hy altyd goedkeurde wat Thorbecke deed. Maar de manier waarop hy dat zegt klinkt byna als een invitatie aan de natie om hem te benoemen tot Thorbecke's opvolger.
Wat de man erg tegen zich had was zyn uiterlyk. Hy was foei leelyk.]

Aan Dr. G. Feringa.

Wbaden 4 Juni 1872.

Waarde Feringa! Reeds voor drie dagen ontving ik uw tweede afl. Vr. Ged. en ik dank u wel.

['De Vrye Gedachte' het tydschriftdoor Dr. Feringa, waarvan toen de beide eerste stukken verschenen waren. In het tweede had de schryver MULTATULI en diens III^{den} bundel Ideen besproken.]

We zullen de afgezaagde opmerking over 't ongepaste van dankbaarheid voor ‘recht doen’ maar daarlaten. Gesteld dat ge my slechts recht deedt, dan blyf ik er by dat 'n beetje dankbaarheid niet misplaatst is, vooral met het oog op de laaghartige koppigheid waarmee anderen géén recht doen.

Nog altyd schreef ik u niet, noch over ‘Democratie en Wetenschap’, noch over uwe 1ste afl. Vr. Ged., noch zelfs over uw 2de aflevering. Ik wurm en tob en vecht met mezelf en voel me onbekwaam. Dit gebeurt dikwyls, àl te dikwyls. Hard genoeg voor iemand die niets bezit dan zichzelf! Dat ik u heden schryf, is - de betuiging is onbeleefd - pure beleefdheid. Ik voel dat het lomp wezen zou u niets van my te doen hooren, na de ridderlyke wyze waarop ge party voor my trekt tegen een laaghartig publiek. Dáárom schryf ik, maar opgewekt voel ik me niet. Ik kan den af keer van alle schryvery, die me vervult, niet onder woorden brengen. By buien had ik dien indruk altyd, maar sedert eenigen tyd beheerscht hy me zóó dat.... etc.

‘Enz.’ ja! want reeds het beschryven daarvan walgt my. Ik ben jaloers op 'n arbeidsman, die 't nut van zyn werk ziet.

't Is te hopen dat ik weer 'n verwaande bui

kryg, zekere malle opwinding die me doet meenen iets te kunnen bereiken. Anders kom ik van honger om. Misschien ligt de oorzaak myner impotentie juist in dien dwang. Dat vervloekte besef: Heb ideën of crepeer!

Ongetwyfeld heb ik - ook omtrent uw stuk over my - aan- of opmerkingen te maken. Maar ik voel me heden te stomp. Over duellen denk ik anders dan gy. Ik houd het voor 'n fout dat ze niet in onze zeden zyn, en als ik wetgever was, zou ik ze vry laten. Verwerp deze meening niet te snel. Er bestaat 'n reden om u niet heel ingenomen te maken met uwe opinie: 't gehalte der velen die 't met u eens zyn! Dit bewyst niets, maar spoort aan tot voorzichtigheid. Indien 't geoorloofd ware, eene meening te toetsen aan iets anders dan de feiten zelf waarover die meening handelt, zou men een voorstander van duellen worden door 't acht slaan op onze niet duelleerende maatschappy. Maar ik heb andere gronden. Naar myn inzien verwart men de beoordeeling van 'n duel - meestal kwaejongenswerk! - met de beoordeeling van 't duel-principe. De duellen zouden anders zyn, als het duel in de zeden lag. Ook hecht men te veel aan 'n menschenleven, 'n nietigheid! En men let niet op al de ongestrafte

beroerdheid, die thans de plaats inneemt van 't duel-systeem. De firma Kappelman wil wel zoo! Maar ik zag 't graag anders!

Als 'n smeerlap zich op 'n diefachtige wys meester maakt van myn eigendom en dan publiceert dat hy dit deed in 't belang van myn vrouw en kinderen... bah!

Meen niet dat ik hier op de zaak met van Lennep doel... o neen, heel wat anders!

Ik ben zeer verdrietig. Zonder nu in byzonderheden te treden, moet ik u zeggen dat ik gebukt ga onder 'n last... verbeeld je maar iemand die zwemmen moet met gebonden armen. Daar lykt het op. En al worstelend om die armen los te krygen, gaat de tyd voorby, en m'n kracht op!

Enfin!

Het zal my benieuwen of 't stelsel van doodzwygery bestand zal wezen tegen m'n Vorstenschool. Als directeuren van schouwburgen er voordeel in zien het te spelen, zal 't weinig baten of de ‘letterkundige’ klieken het ignoreeren willen. In die Vorstenschool is ‘mooiigheid’ het lokäas onzer verrotte maatschappy. Een engelsche preeker (Steele?) had geen volk genoeg in de kerk, en toen liet-i rondvertellen dat hy den volgenden Zondag met 'n

hansworstje op den preekstoel komen zou. Nu, in V.S. zyn hansworstjes.

Doch zonder of met die mooiighedens, ik geloof dat het stuk goed is. Het is wel mogelyk dat ik voortaan my meer bezig zal houden met zulke dingen, dan met stukken van streng didaktischen aard. Ze laten my meer vrye stemming. Iets anders schryvende, lieg ik, als ik niet om den anderen regel m'n publiek uitscheld. Ik zelf voel dat dit smakeloos wordt, en geen doel treft, daar 't weldra 'n deun wordt. Maar in m'n gemoed is 't zoo. Bezig zynde my in te spannen tot duidelyke uitdrukking, suist het my gedurig in 't oor: och laat maar staan, ze begryp en 't toch niet! Meent ge dat uw opmerking over myn woord: ‘het zyn liegt niet’ begrepen wordt?

[Na eenige zeer waardeeretide bladzyden over MULTATULI, naar aanleiding van den III^{den} bundel Ideen, schreef de heer Feringa:
‘Multatuli zal goed doen, dunkt me, (zyn uitdrukking) ‘het zyn liegt niet’ te voorzien van een beschermende memorie van toelichting, geschikt ter afwering van aanvallen als deze: ‘is dan volgens u een leugenaar geen stuk natuur?’
Maar, ook als in den besten zin het niet-liegende ZYN wordt genomen, ligt de bedenking voor de hand: wie

verzekert ons dat niet ten onzen opzichte het *al* is als eene mystificatie?']

Waarachtig niet! Myn kommentaar die daarop zou moeten volgen zou ook in 't water vallen. Geloof me, we wurmen voor niemendal.

Het verwondert me, dat ge er niet op gewezen hebt dat er een nauw verband is tusschen de poging my dood te zwygen als auteur en my te denigreeren als mensch. Ik ben een zeer goed mensch, en ken niemand dien ik als zoodanig boven my stel. Wie my van naby kende, zou 't.... komiek vinden, dat men er in geslaagd is, my zoo zwart te maken. Maar.... men kent me nu eenmaal niet van naby. (ik ga met niemand om.) Zeer wel. Ik vraag u dan van welk medeburger men zooveel publieke, nooit gewraakte données heeft als van my? Is de Havelaars geschiedenis waar, of niet waar? Er is iets koddigs in de goochelary waarmee men - ook by u in zekeren zin, want ge laat die zaak in 't midden - geslaagd is my voor 'n onverlaat uit te maken, my, de eenige Nederlander die publieke bewyzen gaf van 't tegendeel. Ik zeg dat de Nederlanders schelmen zyn, en dit beweer ik niet in 't geheim, achter den rug, op 'n manier die geen vat geeft tot tegenspraak, maar open-

lyk en uitdagende tot tegenspaak! Nog eens, ik ben - vergelykenderwys met allen die ik ken - een uitstekend goed mensch. Dit heb ik bewezen, en wie me 'n millimeter graad minder wil schatten, is 'n leugenaar, want men weet het, men kàn het weten althans. Jammer voor Slymering, dat hy niet verdacht was op 'n hulp als hem zou toegevoerd worden van de Ned. Natie! Die naïve gewoonling overlaadde my met betuigingen van diepe vereering. Hy zag niet in, hoe 't mogelyk wezen zou, my voor 'n slecht mensch uit te maken! En van Twist ook niet! Hem zelf heeft de nederlandsche uitvinding vrolyk verrast. Verrast, my ook, al was 't dan minder vrolyk! Hoe kan men zoo naif zyn!

Ge ziet, ik ben verdrietig. Dit zou me minder kunnen schelen, als 't my maar niet belette te werken. Als ik niet gedwongen was door behoefte, kreeg 't publiek geen letter van my te zien. Slymering is nog een van de beste menschen die ik gekend heb. Hy had geweten genoeg my na de Havelaars geschiedenis niet uit te schelden, en in plaats daarvan - gelyk recht was! - krankzinnig te worden. Zóó is hy gestorven! Dat is wat braver dan met infernale slimheid my te bekladden. Als de Hollanders in alle dingen zoo gevat waren als in de taktiek tegen my.... kyk,

dan waren we lang van 't ‘liberalisme’ af, en van ons kwajongens parlement!

Is 't gevatheid? Van de paar dozyn voorgangers, ja! Van de duizende die napraten, neen! Ik neem 't die voorgangers minder kwalyk. Ze hebben geen ander middel. Maar al die moutons de Panurge!

En Hartsen schryft over logica? Over logica? Hartsen? Dat zal de logica pleizier doen! En hy wil dat gy z'n werk behandelt? 't Is om de pen neer te leggen!

Het stuk van Constantyn over Lidewyde begryp ik niet. Ik heb nooit iets begrepen van wat men over Lidewyde geschreven heeft. 't Komt my voor, dat zelfs zy die 't meest tegen dat ding te velde trokken, het te veel eer bewezen. Ze hebben 'n inktvlek voor 'n teekening aangezien. Het komt my zeer karakteristiek voor, dat niemand de genesis van dat boek geanalyseerd heeft. 't Is een mismaakt uitwas van fatsoenlyk ingehouden wellust, op frazen gezet. Ik zie kans, de psychologische wording van 't boek, vry nauwkeurig te beschryven. De ware titel is: ‘Deftig uitstapje naar 'n naakte vrouw, of zwynery zonder toebehooren.’ ‘Zonder toebehooren.’ Ja. Want de heele inkleeding is onwaar, slecht geteekend, onbekwaam. Er is iets jongensachtigs in Huet's

dévergondage. Men kan 't hem aanzien, dat hy geen model had, noch buiten zich, noch in zich. Hy spreekt van.... hooren zeggen. ‘Die Franschen maken zulke aardige boeken met wellust.... kom, ik zal ook eens 'n aardig boek maken met wellust!’ Net andersom als de brave Nederlandsche critici, geef ik aan Huet een testimonium van prudhommie! Als z'n vrouw sterft kan Groen van Prinsterer hem z'n dochter geven. De Lidewyde stinkt van burgerlyke, onartistieke, janklaaszige houterigheid. De lezer komt op 'n naakte vrouw terecht, nu ja, dit was afgesproken tusschen Huet en auteur, maar hoe?

Lieve heeren Hollanders, 't is zoo makkelyk niet iets anders te zyn dan 'n Hollander!

Toch erken ik dat het boek minder leelyk is dan de recensies.

Gut, wat ge zegt over Schimmel (de beschuldiging nam. dat ik geen nieuwe typen zou geschapen hebben) wist ik niet eens. Gy veegt hem goed daarover. Ja, 't is uilig. Maar, ei zie, hy zelf levert ons 'n soort van ‘type’. We benoemen hem by dezen tot type-zoeker. Ik kende dat vak niet.

Hy doet me denken aan een verslaggever in de N.R. Ct. die: m'n ‘hellevaart (in de Millioenen-Studien) wat zwak’ vond. Dom van my, niet

waar, nooit bedacht te hebben welke sterkte een ‘hellevaart’ hebben moet.

Indedaad het is 'n ‘type’ de soort van beoordeelaars die terstond zoo'n maatstafje by de hand hebben. Men vindt ze in alle ‘Kunstbeschouwingen.’ ‘Die tenor .... nu ja, hy heeft bravour... er is tint in.... maar .... echter .... evenwel.... 't komt ons voor, dat-i in de hooge tonen ietwat molliger wezen kon, 'n beetje molliger.

Wat praat ik van kunstbeschouwing! Las ik niet onlangs in 'n krant, dat er by X in de Y-straat 'n ‘mollig’ glas bier zou getapt worden?.. bah!

Voor dat ‘mollig publiek’ schryven wy! Beste Feringa, neem my niet kwalyk als er in dezen brief geen nieuwe type voorkomt. Gelukkig dat we nu eindelyk weten wat de roeping van 'n schryver is. Schimmel ἐφη hiermee, god zegen je.... ‘Zie je, dat-i geen atheist is? hy zelf roept er god by!’ Och ja.

Dezer dagen schreef ik over u - nog maar beiläufig. [Idee 962.] Ik beklaag u over den lof der Schager krant, die beweert, dat gy radicalismus weet te verzoenen met geloof. Ik bid je!

Vriendelyk gegroet, t. à v.

D.D.

Aan den heer G.L. Funke.

[Na het ontvangen der grafschriften op Thorbecke voor den IV^{den} bundel, had de heer Funke MULTATULI in vry krasse uitdrukkingen geschreven hoe ongunstig hy over die kopie dacht. Dek antwoordde:]

XXIV.

Wiesbaden, 29 Sept. 1872

Beste Funke! Uw brief is me een blyk van een edel gemoed, en daarvoor zou ik u wel willen omhelzen. Ook met mezelf ben ik tevreden dat ik dit inzie. Wie 't goede schatten kan is zoo kwaad niet. Dit wat myn oordeel aangaat over uwe bedoeling, en de zedelyke waarde van uw... verstoordheid.

Ik reken op 'n even goede ontvangst van myn opinie, als ik die even rond zeg. Hier is ze: kerel, je vergist je!

Nu even iets geconstateerd. Zeker nootje in de kopie is gistermiddag op de post gedaan, en uw brief ontving ik hedenmorgen. Meen dus niet dat het een antwoord op uw loyale opmerkingen is. Of liever, 't is wèl 'n antwoord, maar 't was geschreven voor uwe opmerkingen. Ik zeg dit maar om te bewyzen dat ik weet op welk terrein ik ben.

[Hier is bedoeld de noot onder Idee 973, waarin MULTATULI de ‘liberalen’ uitnoodigt tot de beschuldiging ‘dat het niet waardig is Thorbecke te bestryden met wapens van de soort als waartoe die grafdeuntjes behooren.’ ‘*Ik zal antwoorden*!’ laat hy er dan op volgen.]

Als ik nu naar m'n zin te werk ging, zou ik u nu in dit briefje de kopie leveren die op die grafschriften volgen moet, om ze te completeeren en te rechtvaardigen. Dit zoudt ge (als uitgever) zelf niet goed vinden. Die passus over Thorbecke is niet uit. Druk gerust toe. Ge zult toch wel opgemerkt hebben dat ik langs anderen weg dan den gewonen, tot 'n ernstige conclusie kwam, niet waar? Ik blyf uw ridderlykheid waardeeren maar beste kerel litterarisch en polemisch heb je ongelyk. En vooral heb je ongelyk in verband met de.... eigenaardigheid van myn manier van werken. Verbeelje, ik zend u kopie, waarvan 't eerste woord zoo vuil scheen, dat de letterzetter aan z'n fatsoen verplicht was het niet te drukken, dan kon 't nog heel goed zyn dat *het geheel* juist met en door die vermeende vuiligheid verheven was tot het idyllische toe.

Nieuwenhuis (te Parys) had den Havelaar vertaald, en beging de gekheid die uit te geven in feuilleton. Na 2, 3 nummers werd er: halt! ge-

commandeerd. Die Mr. Droogstoppèl was 'n al te vervelend onderwerp.

Sans comparaison (want te Arnhem was iets anders dan uwe welwillendheid in 't spel) je doet me denken aan *die* courant [namelyk beschouwingen over Vorstenschool in de Arnhemmer] ‘Het was beneden de waardigheid van 'n fatsoenlyk publiek, en tevens beneden Mult. zelf om dronkemans histories aan te hooren en te schetsen.’

Die dronkemanshistorie hoort by 't andere.

Ik, artist, moet weten waar en hoe ik bruin aanleg, om 't licht te doen uitkomen.

Wie in den Wouter de versjes der kinderen op slaat (en zoo zyn er veel passages in m'n Ideen) zal ook niet beweren dat het hoog genre is. Maar erken, er is geen hoogte te bereiken zonder zulke schynbare laagte. Youngs nachtgedachten staan litterarisch gesproken: laag. Net zoo laag als 'n muziekstuk waarin slechts één noot heerscht, al ware dat dan 'n verrekte ut de poitrine.

Laat me begaan!

Mimi zou kunnen getuigen dat ik gister en eergister al van plan was die Thorbeckery ernstig te doen eindigen.

Overigens moet ik u zeggen dat het epigram zoo'n laag genre niet is. Martialis en Huyghens hebben er roem mee behaald. Maar dit zeg ik

beiläufig, want het kan me niet schelen. Hoofdzaak is dat ik weet waar ik heen wil.

Ja, de polemische en litterarische kant bewaar ik voor m'n kopie. Maar myn eigenaardigheid van werken! Ik beroep me op Idee... nu, de nummers doen er niet toe. Ik zeg ergens: ‘neem één raad aan, deze dat ge geen raad aanneemt.’ By commentaar zou ik uitgelegd hebben, dat dit juist slaat op zaken als deze. Dat ideetje is dieper dan men waarschynlyk meent. 't Is 'n protest tegen stemmentellery op 't gebied van den geest. Je begrypt dat ik nu dit niet mag uitputten. 't Zou ‘kopie’ zyn. Zeker is 't dat ik niets waard ben als ik een raad volg, ook al was er uitgemaakt dat-i goed was. (Wel te verstaan op dit terrein. Overigens ben ik niet op m'n eigen opinie gesteld. Neen, in denkzaken!) 'n Fout in m'n eentje, is beter dan betrekkelyke volkomenheid by collaboratie.

Ik meen nu byv. dat ge u vergist, maar als er bewezen was dat ge gelyk hadt, dan was 't in verband met m'n manier van werken, verkeerd u gehoor te geven. Als ik iets verkeerds nalaat - alweer: op dit terrein! - omdat gy 't zegt, wees dan verzekerd dat ik bedorven ben voor 't goede dat ik zou kunnen gedaan hebben zonder u.

Uwe opmerkingen zyn me zeer nuttig, en ik recommandeer me. Ik maak er gebruik van, maar anders dan ge meent. Ga asjeblieft zoo voort.

Het tweede Idee dat ik wou aanhalen is: ‘Ik schryf zelden wat ik wil en nooit wat 'n ander wil.’

Ook dit is de zuivere waarheid. Denkt ge dat ik m'n manier van behandelen voor 't kiezen heb?

Gut, zoo komiek. Ik heb moet ge weten geen menschenkennis (wel menschkunde.) Nu, ik had me verbeeld dat ge schik zoudt hebben in die grafschriftjes, èn particulier, èn als uitgever. Maar toen ik uw brief aan Mimi gaf, zei ze dat ze 't voorzien hadt dat ge er niet mee ingenomen zoudt wezen. En nu, menschkundig analyserend begryp ik 't ook.

Toch geloof ik dat ge er veel van verkoopen zult. Afgezaagd onderwerp? 't Geschreeuw vóór Thorbecke ja, maar tégen hem - liever: tegen de vervloekte Thorbeckery! - dat is nogal vrv nieuw dunkt me. De heele (^{3} althans) natie is waanzinnig. Juist vandaag las ik dat 'r in de kamer 'n wet is ingediend over 't pensioen van z'n dochters, terwyl Jansen gebrek lydt, de Vletter vermoord is,... en IK?

Ik heb wel wat anders verricht dan dat mannetje, en ik zou de Natie die schelmery niet in 't gezicht gooien! Juist zulke epigrammen zyn

daar geschikt toe. Als ik 'n fout bega, dan zal ze liggen in de *waardigheid* waarmee ik sluit, niet in 't gehalte van de dingetjes waarmee ik begin. Ja, voor die waardigheid van behandeling zal ik excuus vragen! Waarachtig!

O, ik wou dat de inhoud van uw brief publiek was! Neen, niet geheel. Ze moest ontdaan zyn van de welwillende bedoeling. Ze moest komen van 'n vyand, hoe kwaadaardiger hoe liever. Van iemand die me niet waarschuwde uit bestwil, maar uit zucht om me te verkleinen. Maar daar passen ze wel op! Ge begrypt dat ik hier niet doel op 't ‘wytje’ van 'n krant. Dat geeft niets. Wie 'n krant doodslaat, slaat niemand dood. Hoogstens ligt er 'n waarschuwing in aan de lezers van zoo'n blad.

Ge hebt het druk. Dat kan ik nagaan. Maar eileive zoek eens op in den Havelaar (Schadd's uitgaaf heb ik niet - nooit gezien -) in de editie van 1860 is 't blz....

Ik kan 't niet vinden, en 't bladeren in dat boek dient me niet in 't kostverdienen... (Kostverdienen, ja! Onder de Thorbeckse absentie van eerlykheid, moet ik die altyd nu sedert drie en dertig jaar als man, zeer zwaar gewerkt heb, en steeds het goede beoogde (van jongensstreken uit m'n kindsheid spreek ik niet!) werken om

geen honger te lyden! En dikwyls leed ik honger. En één wapen zou te laag staan om de principes aantetasten die dat veroorzaken? En allerlei smeerlappen zyn ministers, of waren dat! Merci!)

Ik bedoel in den Havelaar een passage die begint: ‘Vervloekt dat verontwaardiging en droefheid zich moeten kleeden in 't lappenpak van de satire, en dat tranen niet begrepen worden voor ze vergezeld gaan van gegryns, enz.

Ja, zoek dat eens op, asjeblieft! Daar staat 'n antwoord, Maar my kost het weer veel dat ik om dat antwoord te zoeken, heb moeten bladeren in dat boek.

Druk in godsnaam voort. Er is haast by dat schelmachtig parlementair gepeupel te begraven al ware 't dan ook maar onder grafschriften. Wel beschouwd, zyn de epigrammen er te goed toe. 't Is me om dien Th. niet te doen, maar om den geest die hem tot uithangbord koos.

't Is me een teleurstelling dat ik nu vandaag, zooals ik hoopte niet naar proef kan uitzien. Ik zeg u dat de epigrammen *goed* zyn.

Wat wou Holland dan? Dat ik gemoedelyk schreef? Dat is wat veel gevergd!

Hartelyk gegroet, t. à v.

D.D.

Ik wou voor honderd gulden dat ik niet in den Havelaar had gezien. M'n stemming tegen haagsche smeerlappen wordt er niet beter door. Afgezaagd? Ik wou dat het waar was. 't Is DE ZIEKTE DER EEUW!

't Is me niet om Thorbecke te doen (dien ik niet haat, dat heb je mis!) Ik tast in hem het parlementaire leugenstelsel aan. Dat is plicht van iemand die 't goed meent met de menschheid. Alle individueele eerlykheid en bekwaamheid gaat naar den bl.... De zaak zit veel dieper dan ge schynt te meenen. Zie al de ideen over collectieve verantwoordelykheid. Dat 's 'n pest!

Maak in godsnaam spoed met drukken.

[De heer Funke bleef by zyn meening. Dek schreef toen nog in een later brief.]

XXV.

W. baden 1 Octob. 1872.

Waarde Funke! Uw brief ontvangen. Laat nu asjeblieft haast maken met drukken! Ik kan u niet zeggen hoe 'n val uit de koets het me was, gister geen proef te hebben gekregen. Dat stoort erg.

Wat uw oordeel over die epigrammen aangaat - juist of niet - als ik in zulke dingen raad aanneem, kunnen we ons standje wel sluiten.

Zooveel zult ge toch wel van me begrypen dat ik niet werken kan by collaboratie? Ik hoop dat uwe opmerkingen door een recensent gemaakt worden.

.....

[En in een P.S.]

Meent ge werkelyk dat byv. de gedichten van Heye - als soort, als genre - hooger staan dan epigrammen? Dat is zoo niet. Men vindt 1000 sentimenteele-verzenmakers, tegen één epigrammist.

En Thorbecke binnen drie maanden vergeten? Kerel, men ziet wel dat ge niet aan politiek doet. We zitten voor jaren, jaren vast aan de zoogenaamde principes waarvan men hem tot vaandrager maakt. 't Is myn plicht dien waanzin te bestryden met alle wapens. Ik die er zoo onder lyd en weet wat er door geleden wordt!

[Op notatjes van dien tyd voor de drukkery vind ik dan byv. nog:]

In plaats van sterretjes na elk grafschrift, een vet uitroepingsteeken:! (Dat beduidt 'n traan.)

[Maar de drukkery had geen geschikte uitroepingsteekens, en ze te doen gieten hield te lang op.
Dan een notatje aan Funke:]

Asjeblieft een boodschap naar de Vries, zoo heet immers de beteekenaar van den Schoolmeester?

> [Funke dacht er over den heer de Vries uittenoodigen de Ideen te illustreren. Maar zyn te vroege dood verydelde het plan.]

om 'n schetsje in deze manier: ('t mag mooier!)

> [Dek had daarby een afgesleten grafsteen geteekend opgebouwd uit driemaal drie steenen en tegen den rechter benedenhoek stond of lag half een portefeuille. Op de steenen had hy geteekend in lapidair letters]

```
    o n d .
  e r d i t s .
      t e .
    e n t .
i e 1 . i g t e
e n p . h e n
    o m e
e n
```

onder dit steentje ligt 'n phenomeen... ‘tje’ wordt door 'n daar tegen rustende portefeuille bedekt. Als je zoo mooi teekent als ik, moet je er by schryven wat je bedoelt. Een paar fladderende linten aan de portefeuille kunnen geen kwaad, maar verder niets dan wat gras, neen, brandnetels! De afdeeling van de letters is goed. Die moet zoo gevolgd worden. - geen j maar 'n *i.* De j staat niet antiek genoeg.

[De heer Funke was wel genegen de houtsnee te laten maken, maar hy schreef dat de drukker niet ingericht was op houtsneedruk; 't was te wagen, maar hy vreesde voor den uitslag.
Dek antwoordde in een brief van 6 Oct. 1872]

Houtsnee vervalt. Dat spreekt nu vanzelf. Tydrooven en risico dat Los 't niet goed drukt, mag niet. Nu dat is byzaak.
Uitroepingsteekens worden sterretjes.

[Dek schreef nu korte briefjes, daar hy hard aan 't werk was, en in de laatste dagen van dat jaar werd de 4de bundel voltooid en uitgegeven.
Met spoed en animo werd in januari 1873 begonnen aan bundel V.]

XXVI.

[Uit een brief van 4 Febr. '73.]

Uw proces! Ja. Ik begryp uw klacht over rechtspraak. Ze zoeken geen recht. De heele zaak is om vormelyk 'n eind aan de zaken te maken. Men kan even goed kruis of munt spelen.

XXVII.

[Uit een brief van 13 Maart '73.]

Er komt nog by als de marge [van de drukproeven] zoo vol staat, zie en lees ik niet zuiver. Ik heb waarlyk daartoe 'n nette revisie noodig. Dat

doelt volstekt niet alleen op drukproeven, maar wel degelyk ook op flaters van my zelf. Op fouten byv. als die me door v. Hall worden onder den neus gewreven (zeer ten rechte!) in zyn schoon stuk over Vorstenschool.

Dàt is in weinig bladzyden, eene recensie! Een kunstbeschouwing! O dat is zoo'n goed stuk! Bemerkt ge de eigenaardigheid wel? Hy verhaalt niet, citeert geen mooiigheidjes of fouten, maar: ‘geeft 'n handleiding tot behoorlyk gebruiken.’ Juist wat ik altyd bedoelde. Er blykt dat v.H. m'n kritiek over kritieken gelezen en overdacht heeft. Ziet ge ook kans zyn stuk (ik ontving het als overdrukjes uit ‘Het Tooneel’) verspreid te krygen? Dat zou veel nut doen. 't Is keurig! Een waar modelletje. Ik verzeker u dat ik 't om de wyze van behandeling evenzeer pryzen zou, al had-i Vorstenschool laag gesteld. 't Is me niet om lof te doen, maar om juistheid van opvatting. Ziehier nu precies wat ik stel tegenover 't bête ‘mooi-vinden’ waarover ik altyd zoo klaag. Dat is me nog onaangenamer dan 't vitten op foutjes. Integendeel dit laatste neem ik niet kwalyk als men dat maar niet voor hoofdzaak houdt.

‘In het Escuriaal is links van de westerpoort in den derden steen van boven etc.... een barstje.’

Als dit waar is mag 't gezegd worden, maar... men geve dit niet als beschryving van 't Escuriaal, neen: als beschryving van *den indruk die 't Escuriaal te weeg brengt*.

Die recensie van van Hall is een kostbaar stuk. Ik zal 't dikwyls aanhalen. Dat is een bekwaam man! Zelfs met die (gegronde) aanmerking op 'n slordigheid in uitdrukking heeft-i 'n doel. Jammer dat ‘men’ niet lezen kan. Daar staat: ‘ge ziet dat ik wel in staat ben ook berstjes te ontdekken!’ Het voorbygaan dus van die berstjes in Vorstenschool heeft een beteekenis, en 't verhoogt de waarde der methode die hy wèl toepast. Daar ligt groote bekwaamheid in zulke kleinigheden.

XXVIII.

[uit een brief van 18 Maart.]

Juist tegen dat slikken van nonsens is m'n stuk over Bilderdyk gericht. Hèm moest ik kiezen omdat hy een belhamel was, iemand die ‘school’ heeft gemaakt. En die ‘school’ bestaat nog. Alberdingh Thym roemt er op dat hy - en da Costa! - de kleuren dragen van Teisterbant! En slechts zes dagen geleden maakte de Veer aan Schaepman 't complimentje dat hy 'n volgeling of navolger of leerling van Bilderdyk is! Welnu,

datzelfde zouden honderden buiten de Veer ook zeggen, zonder er aan te denken dat het geen lof is. Het roemen van Bilderdyk is 'n scie. En dat duurt al 80 jaar!

En al ware 't ophemelen van B. uit de mode, toch bestaan nog altyd de gevolgen van 't gewoon maken aan leugens en onzin. Wouters tydgenooten zyn daarmee gevoed en opgevoed.

.....

Blyspel? Wel zeker! Ik schreef nog aan van Hall dat ik 't wil. En 't zal wel geschieden. Maar... ik durf niet. De eischen van een blyspel zyn naar myn inzien zeer hoog. ‘De Nevens’ deugen niet, en ik vrees al de fouten te maken die me daarin hinderen. Ik gis dat de bekwame van den Bergh zelf die fouten afkeurde en verwonderd was dat men hoog liep met z'n stuk. Er bestaan eigenaardige moeielykheden voor 't hollandsch tooneel. Onze begrippen over conventie zyn styf. En, zonderling, in vertaalde stukken slikken we alles!

Ja, ik wil absoluut 'n blyspel maken, maar laat me m'n tyd kiezen. O, de eischen zyn zoo zwaar. Niets is gemakkelyker dan grollen (farce). Die klip moet vermeden worden. Nu, ik zal er geen verhandeling over schryven. Ik zal 't u leveren, maar geef me tyd.

.....

Enfin, toch zal ik probeeren! Maar zeker zal 't weer tot geen enkele school behooren, ook niet tot de antieke. Het hollandsch kamerleven is al 'n bezwaar! En ons: gy! En: ‘mejufvrouw.’ O, 't is zoo moeielyk. Er ligt in onze onartistieke burgerlykheid een bezwaar. En als we de styfheid overwinnen, *schynt* het op den klank af terstond in 't gemeene te vallen. Dit is wel slechts schyn, maar die schyn hindert. Eergister zag ik voor 't venster van 'n lithograaf visitekaartjes uitgestald. Daar lagen 'n paar echtelieden met adelyken titel von X. En daarnaast: KÄTCHEN VON X (de dochter). Hoe zou 'n hollandsch adreskaartje er uitzien (let wel met 'n deftigheid verkondigenden familienaam) KAATJE VAN zóó of zóó?

We zouden Göthe's Gretchen zelfs niet als Grietje kunnen slikken. We zyn dus gedwongen tot de keus om of onhollandsch te zyn, of styf.

En, dit vooroordeel (of wat is het?) heerscht niet alleen in klankzaken, maar ook in de geschetste toestanden. 't Zal me al moeielyk genoeg zyn om Femke (mits wáár blyvende) te poetiseeren, d.i. artistiek-waar aannemelyk te maken, presentabel.

De schuld hiervan ligt alweer in de leugen waaraan de schryvers 't publiek gewend hebben.

't Oordeel en de smaak zyn verdraaid door die kerels. De grond was luiheid. Zoon Bilderdyk kon makkelyker wat verzen lymen dan zich jaren te oefenen tot het schryven van één waar woord.

> [Hier volgen nu de brieven aan den heer I.N. van Hall, die hy zoo welwillend was tot dat doel aftestaan. -
> Genoodzaakt dit deel zeer te bekorten, geef ik deze brieven niet volledig, maar toch wel grootendeels, vooral ook daar de eerste opvoeringen van Vorstenschool en wat daaraan annex was juist in deze brieven wordt behandeld.]

Aan den heer Mr. I.N. van Hall.

I.

Wiesbaden 28 Octr. 1872.

Zeer geachte Heer van Hall!

Ik betuig u myn dank voor dat stuk in de Caecilia, dat me dubbel... neen, drievoudig genoegen deed. Eerst verheugde my de vriendelykheid van 't zenden, toen uw gunstig oordeel over myn streven - want het is wáár dat ik tracht optewekken tot zelf denken - en ten derde deed my uwe manier van schryven een byzonder groot genoegen. Ik zie daaruit - wees niet

boos over de soort van myn lof - dat gy lezen kunt!

Om niet mal verwaand te schynen moet ik dit ophelderen. 't Kon schynen alsof ik beweerde: ‘die Mr. van H. pryst myn geschryf, dus kan hy lezen.’ O, neen, m'n ‘dus’ ligt niet dáárin. Ik vind in uw zoo kort stukje het verband aangetoond tusschen zaken die aan 99/100 der lezers disparaat voorkomen. Ik wed byv. dat zeer weinigen de reden van bestaan zullen inzien, van 't woordje ‘daarom’ waarmee uw laatste regel begint. Men is zoo gewoon aan ingesmokkelde ‘want’ en ‘maar’ s, dat... enz.

Ja, enz! Ik behoef ù m'n grief over 't byna algemeen verslonsen van denkvermogen - myns inziens de éénige onzedelykheid! - niet te verklaren. Dit kan ik in gemoede betuigen, myn hart springt van vreugd op, als ik logische gedachten-werking ontwaar.

Misschien verrast het u eenigzins, dat ik deze opmerking maak naar aanleiding van dat II^{de} nummer uwer Leekegedachten.

[Leekegedachten door Fantasio in de Caecilia van 15 October 1871.]

Zoo ja, dan ligt het hierin, dat gy toevalligerwyze niet gelet hebt op 't hand-over-hand toenemen van wawelpraat, en op 't genoegen nemen

daarmee, 't Is daarmee als met de munt, voor uw oom (?) die in orde bracht. Men was zoo gewoon aan versleten stukken, dat niemand er op lette. Bovendien, men wist dat elk stuk, hoe onwichtig ook, weer aan den man kon gebracht worden.

Zoo gaat het ook met de schryvery. Onze kranten doen er veel kwaad aan. ‘De heer John Lemoinne ... de heer Louis Blanc ... de heer *Chose*’ zegt iets. Dat zeggen van dien Chose beduidt nu wel niet veel, misschien zelfs is 't 'n onwaarheid, qu'importe! 't Opgeraapte dubbeltje kan even goed in de wandeling gebracht worden als men 't van Chose aannam, en Publiek slikt het! Wie nu, in zoo'n stand van zaken, wel acht slaat op stempel en gewicht, wie zich niet schikken kan in de algemeene slender, is 'n onaangenaam mensch, 'n twistzoeker.

Ik, ongeloovige, vond nu en dan goede munt by Veuillot, en ik was bly dat ik me daarover verheugen kon! Ge weet hoe ik oordeel over ‘mooivindery’. Welnu, zelden ontving ik een pluimpje dat me aangenamer was dan 't geschenk van de Geyter te Antwerpen: ‘Les odeurs de **Paris**’.

‘Dàt zal je bevallen!’ schreef m'n antwerpsche vriend. Zyn er veel lezers die 't begrypen welke punten van aanraking er kunnen zyn tusschen

den zelotischen ultramontaan en my? Zeker niet.

't Spreekt vanzelf, dat daarby behoort het oordeel des onderscheids om te bepalen waar zulke sympathie ophoudt. Dat is by zulke dingen sous entendu. Even als de Siècle byv., begryp ik niet waarom Veuillot 'r een docter op nahoudt, daar hy toch te Lourdes of Salette beter terecht kan.

.....

II.

Wiesbaden 11 Maart 1873.

Waarde heer van Hall, innig geroerd haast ik my u te danken voor uw schoon stuk.

> [Namelyk een artikel in Het Nederlandsch Tooneel, orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond van 1873 over Vorstenschool. Dit is hetzelfde stuk waarop ook gedoeld wordt in brief XXVII aan Funke.]

Ge zoudt niet kunnen leven van uw pen ... daar is maar voor 'n paar gulden kopie, en wat hebt ge al moeten werken en denken om 't voorttebrengen! O, ik dank u zoo! Juist, juist, dàt is het, riep ik by elken regel! Ik wou nu dat V.S. niet van my was, dan kon ik uwe beschouwingswyze aanpryzen als 'n les. Dat is het! Nu kan 't me niet meer schelen of de rest zwygt, va!

‘Wat waar is moet van alle kanten waar zyn.’ Welnu, uw: ‘met het vers van Albert incluis’ is dat! Het dateert uit den jingeltyd. Dit moet u goeddoen, en u moed geven om uw indrukken aan tekweeken en te uiten. Wie zoo juist raadt, *raadt* niet. O, ik begryp uw gedachtenloop zoo goed.

> [De heer van Hall schreef namelyk, in zyne bespreking van Vorstenschool: ‘Het burgerlyk drama Hansje en Albert, dat er in geweven is, wordt door velen hemelhoog geprezen, en zeker, ook hierin doen de fyne toetsen de meesterhand kennen, maar als geheel staat het, ook door het genre zelf, beneden het overige. De meeste tooneelen, met het vers van Albert incluis, zou M. vóór vyf en twintig of dertig jaar hebben kunnen schryven, kort na de Bruid daarboven. Maar de eigenlyke Vorstenschool is de vrucht van een mannenleven, ryk aan arbeid, lyden en denken.]

Om u iets van m'n dankbaarheid te toonen, heb ik niets dan de mededeeling dat het me vergelykenderwys zeer goed gaat. Ik werk zoo hard ik kan, en daar ik 'n zeer goeden uitgever heb, geniet ik eene kalmte die me tot voor weinig tyd onbekend was. Ik voel dat dit u genoegen zal doen.

Altyd blyven er jammer's. Dit o.a. dat kopie by de maat betaald wordt. Daarom zei ik: gy zoudt niet kunnen leven van uw pen. Uw executie van

‘mooischryvery’ is heerlyk (Ja, juist, de aangehaalde zinsnede is slordig, incorrect! By herdruk zal ik 't zeggen.)

Wees zeer hartelyk bedankt, en gegroet van

t.à.v.

Douwes Dekker.

Ik ben u nog altyd antwoord schuldig op de vraag: waarom het Tooneel-Verbond niet slagen kan? Ik houd die zaak voor wanhopig, maar voel achting voor de pogingen. Ik denk over al de eigenaardigheden die ons, Hollanders, in den weg staan. Er zyn er vele. Tot de inrichting onzer huizen toe, onze manier van wonen is 'n hinderpaal, en ... en ... de onwaarheid onzer zeden! De gaping tusschen gedrukte en ware waarheid! We slikken in werkelykheid kameelen, en schrikken terug van 'n mug in letters gespeld. Het Publiek dat ... niet zeer braaf is, toont zich bégueule - misschien wel juist *omdat* het niet veel deugt! - zoodra men...

Och, ik kan nu daarover niet aan 't verhandelen gaan. (Kopie!)

Ook in dit opzicht kan uw stuk gunstig werken. Het wekt tot denken op! Dat is veel gewonnen.

Verbeeld u, ik ben m'n uitgever 'n Blyspel schuldig. En ik kan maar niet beginnen: Ik durf

niet! Dit is de zuivere waarheid. Nu moet men daarby weten dat de ‘Comédies’ (????) van Molière my niet bevallen.

Van den Bergh's ‘Neven’ ook niet. En ik zie tot nog toe geen kans de dingen die me daarin niet aanstaan, beter te maken of te vermyden. Daarom kan ik in waarheid zeggen dat ik niet durf.

Wees hartelyk gegroet en bedankt! Ik ben er zoo groots op, dat ik terstond uit het kleine stukje over dat Wonderkind, bemerkte dat ge *dacht!* [Caecilia 15 Okt. 71.] En dat sobere vind ik zoo schoon. Neen, voor broodschyver deugt ge niet! Hoe drommel maakte 't Pythagoras met z'n slachtersrekening, na 't vinden van dat bewysje? Bayle beweert dat de 100 ossen maar in effigie werden geofferd. Dat laat zich hooren!

III.

Wiesbaden, 2 Nov. '74.

Zeer geachte Heer Van Hall!

Hartelyk dank voor die bladzyde! Weer zeg ik dat Gy waarschynlyk niet van uw pen zoudt kunnen leven, want de uitgevers betalen naar de uitgebreidheid. Dolgaarne wilde ik meer van u lezen, onverschillig waarover. Er is iets zoo

eigenaardig-pittigs in de beide stukjes die ik van u heb! My zyn ze van zeer groote waarde; ook als modellen. Ik wilde zoo gaarne een middel vinden om uw stukken algemeen te verspreiden. Mag ik dit doen, als ik er kans toe zie? Hieruit zou kunnen voortspruiten, dat Vorstenschool eindelyk gespeeld wordt, waarop ik zeer gesteld ben. Ik moet ZIEN welke fouten ik gemaakt heb.

In 'n herdruk van den IV bundel Ideen, klaag ik zeer. Ook vraag ik: waarom het Tooneelverbond niet aandrong op de opvoering? Welnu, misschien drukte ik my ook daar alweer niet goed uit. Wie zegt me dat er niet op aangedrongen is? Er bleek me in Augustus ll., dat de heeren Albrecht en van Ollefen uw tydschrift niet lezen, 't geen me .... barbaarsch voorkomt. In die maand namelyk beloofden die TOONEELDIRECTEUREN, door 'n derde op V.S. opmerkzaam gemaakt, ‘dat ze dan dat stuk eens lezen zouden’ waarvan hun op dat oogenblik zelfs de titel niet bekend was. Ze hadden alzoo uw stuk van Februari '73 niet onder de oogen gehad! Ik noem dit karakteristiek.

Later vernam ik: ‘dat de zaak bezwaarlyk gaan zou, omdat .... men zoo aan Willem III gehecht was.’ Altyd dus dat kleinstädtisch

zoeken naar origineelen die voor den dichtersezel zouden gezeten hebben! Ik weet niets van onzen koning, en heb 'n hekel aan chronique scandaleuse. Maar zy die zich obstineeren hèm te zien in myn George, zyn boosaardige vereerders van Z.M. Me dunkt dat-i meer reden heeft, verstoord te zyn op dezulken, dan op my.

We zyn niet vooruitgegaan, sedert den tyd toen de herroeper van 't Hugenoten edikt, den Tartuffe patrocineerde! Zeker zou men heden geen dominé van Tartuffe's allooi op de planken kunnen brengen!

Wilt ge my eens zeggen, of onze beste Vosmaer gelyk heeft in z'n klacht over de onduidelykheid in 't canevas van Vorstenschool? Ik meende dat het zaakje voldoend toegelicht was, en meende geen nader opheldering te mogen geven. (Le secret d'être ennuyeux est de tout dire.) Doch, indien iemand als de heer V. in de war is, moet ik wel gelooven fouten te hebben gemaakt. Sober wou ik zyn, maar dit verschoont geen onduidelykheid Van Huisde - l'homme aux petits moyens, de knoeier by uitnemendheid - meent dat Hesselfeldt's insinuatie gegrond is. Om van Weert te sparen, dien hy aan 't hoofd houden wil, bedenkt hy 'n afleider, en voert zelf dat plannetjen uit. Hy wil van Weert 'n alibi ver-

schaffen tegen 't oogenblik dat de Koning hem vragen zal: ‘waar zit je toch elken avend, ja zelfs diep in den nacht?’ Of liever, hy wil deze vraag van George voorkomen door 't opwekken van 'n stadsschandaaltje dat den Koning ter-oore moet komen, gelyk dan ook blykens den aanhef der V^{de} akte geschied is.

Hesselfeldt die van Huisde beluisterd heeft, (slot akte II) en verondersteld kan worden, hem nageslopen te zyn .... (die twee zyn aan 't ambieëren!) laat hem begaan, met het plan om gebruik te maken van de woede der beleedigden, tot het opwekken van schandaal in andere richting. Hanna's verwanten moeten voldoening eischen, en hieruit zou blyken, meent hy, dat van Weert niet in dat achterbuurtje, maar wel degelyk op Louise's-rust geweest is.

't Spreekt van zelf, dat van Weert, een gewoon fatsoenlyk man, niets van de heele zaak weet, noch van de door Hesselfeldt opgewekte verdenking, noch van van Huisde's ongevraagde en ongewenschte bescherming, noch van de wyze waarop Hesselfeldt van Huisde's laaghartig geknoei wil doen uitloopen in z'n nadeel.

Maar nog eens, daar Vosmaer dit alles niet gevat heeft, moet ik wel gelooven onduidelyk geweest te zyn. Wanneer Gy dit ook vindt,

zal ik 't in 'n volgenden druk aanvullen. In 't begin der V^{de} Akte laat ik Spiridio zeggen: ‘Zy - de Koningin .... wist alles vóór ik sprak.’ Dit nu veronderstelde ook ik van den lezer, omdat het intriguetje my zoo eenvoudig voorkwam.

Ik zal Funke verzoeken u een exempl. van den herdruk aantebieden. Daarin komen 'n paar nootjes voor, over de wyze van opvoering. Doch .... uit verdriet over 't niet-opvoeren zyn ze schraal gebleven. By wat animo had ik meer te zeggen gehad...

Nog altyd sukkel ik met 'n blyspel, of blyspelen, want ze avorteeren telkens! Het is drommels moeielyk, vooral daar ons Publiek zoo byzonder leerzuchtig is, en ik juist alle didaktiek, alle preekerigheid vermyden wou! Wat LEERT men uit: ‘As you like it?’ Uit ‘What you will?’ Men is ten-onzent niet gediend met gulle tendenzlooze vroolykheid. ‘Dit is in Publiek 'n slecht merk’ zou Droogstoppel zeggen. Ik laat nu daar, of ik slagen zou in 't leveren van wat my voorkomt de eisch te zyn. Tot nog toe niet!

Na u nog eens hartelyk bedankt te hebben, noem ik my met vriendschappelyke hoogachting.

Uw Dw. Dienaar

Douwres Dekker.

Ik ben uiterst belangstellend in den afloop van

Mina Krusèman's .... heldendaad! Er behoort veel toe, als hollandsche van deftige positie, zich op de planken te wagen. Kent ge haar? Ik ken haar! Ze is één hart en zielenadel! Goud van 24 karaat, 'n Edel schepsel! En ik geloof dat haar kwasi-brutaal optreden veel zachtmoedigheid verbergt. Dit ziet men meer.

IV.

Wiesbaden, 3 Dec. 1874.

Zeer geachte heer Van Hall!

Dank voor de toezending van uw stukje over Jufvr. Kruseman. Uw: ‘al te grillige uitspruitsels eener weelderige kunstenaarsnatuur’ is 'n kwalifitatie waarnaar ik vruchteloos zocht. Zóó is het!

Ook moet ik tot m'n verdriet de benaming: ‘smakeloos’ toegepast op dat opdragen van haar boekje aan den heer De Veer, beamen. En... onhandig was 't ook, dien schryver van de preekjes in 't ‘Nieuws’ van niemandal tot iets wezenlyks te maken. Indien ik haar niet kende als rond en ongemaakt, zou ik op 't idee gekomen zyn, dat het ‘doorgestoken werk’ en 'n reklame voor De Veer was.

Myns inziens is haar hoofdstelling omtrent de nederlandsche kritiek, onjuist. Ik althans beweer dat niet zùlk soort van omkoopery ten-onzent de voornaamste rol speelt. Het komt me voor, dat onze kritiek vry laag staat omdat weinigen zich de moeite geven zelf te oordeelen. In hoever dit voortkomt uit traagheid, of uit baatzuchtig meeloopen met de meerderheid (abonnés!) is dan 'n tweede kwestie. Aan rechtstreeksch omkoopen geloof ik, in ons Land, maar zeer zelden, en wel omdat het succès de kosten der corruptie niet dragen kan. Mina Kruseman, flatteert het Publiek. Ook in haar .... zoen-historie! Ik heb haar geschreven dat ze zich hierin vergist. De De Veers zouden voor geen 1000 kussen van Venus-aphrodite zelf, 'n aandeelhouder van de keizersgracht in boos humeur willen brengen. Ik zet 't haar in tienen, dat ze een fatsoenlyk hollandsch jonkmensch aflokt .... niet van 't pad der deugd, o neen, maar van de paadjes waarop-i gewoon is z'n goedkoope ondeugd te zoeken!

Haar meeningen op dit stuk zyn boekerig en naif, en ik vind daarin blyken van haar .... onschuld. Men mag met zoo-iets niet spelen, anders zou ik haar aanraden: ‘probeer eens hoeveel nederlandsche penvoerders je verleiden kunt tot applaus, zoolang de in den dooven muziekman

de Vos gekrenkte fatsoenlyke lui tegen je zyn?’ De oogst zou schraal wezen!

Met groot verlangen zie ik uw stuk over haar als tooneelspeelster te gemoet. Uit de compte-rendu's der couranten, kan ik niet wys worden. Byna overal slaat men over van haar dictie te spreken. Overal wordt pose op den voorgrond gesteld, en wat al te zeer, vind ik. Dictie moet nummer één blyven. Dit trof me te meer, omdat ik vrees in haar zelf 'n gelyke fout ontdekt te hebben, toen ze hier was. Alleen van Vosmaer vernam ik dat ze goed reciteerde. Maar Vosmaer is zeer zacht, en misschien te goedig in z'n oordeel. Als ik 't groote genoegen heb M.K. weertezien, zal ik haar verzoeken eens voor my te lezen. Ik ben zoo erg bevreesd dat ze by 't wezenlyk akteeren, al te veel laat aankomen op 't tableauvivantschap! Maar juist omdat ik dit alles niet weet, verlang ik zoo naar uw stuk, want ik stel hartelyk belang in haar, zoowel als mensch als in hoedanigheid van artiste. Dit is ze! Wat 'n moed, niet waar? Ja, overmoed, vind ik. Dit is wel jammer, mais il faut bien qu'on aie les défauts de ses qualités!

Wees zeer vriendelyk en hoogachtend gegroet van

Uw Dw. Dienaar

Douwes Dekker.

Ik bestudeer tegenwoordig Rousseau. Hy bevalt me veel minder dan toen ik hem, 20 jaar geleden, voor 't laatst las. Is m'n oordeel ryper dan toen of, over de rypheid heen dan, stomper?

[Tusschen dezen en den volgenden brief ligt de eerste opvoering van Vorstenschool, die onmiddelyk door vele andere werd gevolgd. Zie hierover de noot van 1876 op Idee 930. Hoe ingenomen MULTATULI, met die opvoering in het algemeen was, de wyze waarop mejuffrouw Kruseman de rol van Louise vervulde, kon hy niet toejuichen. By de repetitien had hy, maar te vergeefs, getracht haar te leiden. Zy nam hem zyn op- en aanmerkingen kwalyk. Ze had geen begrip van de rechtschapenheid van zyn oordeel dat niets te maken had noch met vriendschap - zooals hy aanvankelyk voor Mejuffr. Kruseman gevoelde - noch met vyandschap, en zocht naar andere redenen die niet bestonden. Ze schynt later met onwil en antipathie tegen MULTATULI vervuld te zyn geweest, heeft althans daarvan doen blyken in haar boek ‘Myn leven’ waarin ze ook brokstukken van MULTATULI'S brieven aan haar heeft afgedrukt.]

V.

Rotterdam 4 Maart '75.

Waarde Heer Van Hall!
Ik lees daar uw stuk in 't ‘Vaderland’ en voel

behoefte u dank te zeggen, neen ... u myn hoogachting te betuigen voor uw flink aandurven van de waarheid! By al 't geknoei en gemodder van zooveel andere schryvers (die dan nog niet eens hun naam schryven!) doet zoo'n mannelyk woord goed! Let op: Juffr. K. zal beweren dat ge ‘haat’ tegen haar koestert. Van liefde voor waarheid schynt ze geen besef te hebben.

Ik erken echter dat zy hier te Rotterdam vooral in den beginne iets beter speelde dan te Utrecht, en vooral beter dan op de repetitien. Maar weldra liep haar zangetje in 't oude spoor, en de vyfde akte was niet te slikken.

‘Mult, wendde ongesteldheid voor.’ Ja! Ik wou niet mee-oogsten waar zoo'n walgelyke reklame gezaaid was. En ... en ... en (Jufr. Kr. zegt: oen, oen, oen) er bestond nog 'n reden waarin ik vrees dat ge my ongelyk geven zult, maar my ligt ze zwaar in de maag. Heb ik niet het recht, by elk blyk van sympathie der studeerende jeugd, dat aftewyzen met de boodschap: leg dat neer aan de voeten uwer professoren (die my ignoreeren) en van uw doktoren (al of niet h.c.)?

Wees intusschen hartelyk gegroet van

t.à.v.

Douwes Dekker.

VI.

5 Maart '75.

Geachte Heer van Hall!

Inliggend briefje schreef ik gister morgen, en 't bleef liggen, wat me zeer spyt.

De afspraak met de heeren Legras c.s. was dat ik heden met het gezelschap mee zou gaan, maar ik kan niet, en zal dus met 'n later trein komen. Dàt ik kom, is omdat het my zoo zéér doet, welwillendheid te leur te stellen. Ook mag ik niets doen dat de ‘voeling’ tusschen de Direktie en Publiek zou verslappen. Die heeren hebben my te lief behandeld, dan dat ik zand zou mogen strooien in hun machine.

Wat mỳ betreft, n'en déplaise à Mr. van Vloten die me vertoonziekte verwyt, ik hyg naar m'n kluizenaarsleven te Wiesbaden!

Huet heeft gelyk: M.K. is 'n brutale meid, en ik vrees, erger: 'n plompe intrigante.

Wees hartelyk en hoogachtend gegroet van t.a.v.

Douwes Dekker.

Ik kan 't vermoorden van m'n Louise niet langer aanzien.

VII.

[uit een brief van 9 Maart].

... ik had gaarne juffr. K's spel uitstekend ge-

vonden. En ... dan had ik me niet hoeven boos te maken over haar onwaar zyn. 't Komt me nu voor dat die Vorstenschool niets dan 'n piédestal van haar humbug geweest is. En daartegen protesteer ik.

VIII.

[17 April 1875.]

Waarde heer Van Hall!

Hartelyk dank voor uw mededeeling en voor 't stuk waarover ze loopt. Als nu maar niet de Utr. Courant ù daarvoor met vuil gooit, want men zal begrypen dat het van u is. Het aantal krantartikels waarin mannelykheid doorstraalt, is waarlyk zoo groot niet dat men lang zou behoeven te zoeken naar den auteur van iets intègres.

Toch beweer ik dat ge, tot riposteeren gedwongen na 't lezen van zooveel onedels, me meer geeft dan my (wat nu die onnoozele voordrachten aangaat) toekomt. Ik vind ze naar! Dit is de zuivere waarheid. Misschien zou ik wat wèlsprekender zyn als ik ging uitleggen waarom ik 't niet wezen kan. Maar bitterheid komt niet te pas tegenover 'n auditorium dat dóór z'n daarzyn blyk van welwillendheid geeft. Dat stremt me, en belet elk élan. M'n heele zoeken

is 't verdrietig taakje dat ik me moest opleggen, telle quelle ten eind te brengen zonder onbeleefdheid, en vooral zonder schandaal. Erken dat dit n pover streven is.

Onder de liefelyke ontmoetingen die my gedurende 't verblyf in Holland te beurt vielen, behoort gy. Ik betreur m'n ruwe uiting over uw vormelykheid by onze eerste ontmoeting wat minder dan misschien behooren zou, omdat uw genereuse vergiffenis me zoo goed deed. En later uw flink party trekken voor wat u voorkwam waarheid te zyn!

Is uwe vrouw bevallen? En voorspoedig? Ik wensch het u van harte toe. Myn laatste traan dateert van 1 Januari 54 den geboortedag van m'n zoon. Toen hy en z'n zusje later my door helsche machinatien werd afgenomen, kon ik niet meer schreien.

Omnia fausta, beste kerel, wees hartelyk van my gegroet t.t.

Douwes Dekker.

Maandag voordragery te Leiden. Dinsdag (?) hier, hu! Maar 't moet!

IX.

Rotterdam 22 April 75.

Waarde Vriend! Hartelyk dank dat ge aan

my gedacht hebt, en zóó! Ik had al 'n telegram klaar om u geluk te wenschen, maar ik weet hoe agitant een dépêche soms werkt, en in uw omgeving is op 't oogenblik kalmte hoofdzaak. Ik zie dit te beter in, omdat ik zelf lyd aan gebrek aan kalmte, en 't wordt my een hobby horse, 'n cauchemar dáárop te letten... tot het ònkalme toe.

Ja, uw briefkaart deed my byzonder veel genoegen. Ik hoop Holland niet te verlaten voor ik u eens kalm ... daar is 't weer! Nu, voor ik u eens anders ontmoet heb dan in 'n hurrey. Ik heb er lust in door u gekend te zyn, en u te kennen. Juist die indruk beteekent wat ik vriendschappelyk gevoel noem, en het tegendeel openbaart zich in 't intrekken der voelhorens, een retrograde beweging waarin ik onbesuisd sterk ben, d.i. zwak. Want zwakte is 't, aan eenige zaak meer te geven dan haar toekomt. Ik heb 't land aan mezelf. Loftuitend geschreeuw walgt me, en zoodra ik koelheid meen te bespeuren, ben ik ook niet tevreden. Dat is ziekelyk. Nu dan, ik voel me inderdaad ziek, en zou graag 'n twintig jaar terug gaan om my eens flink te gymnastiseeren. Waarschynlyk gaf ik wat veel ziel uit (en niet altyd op de beste manier!) en daarvan openbaren zich de naweeën in een defi-

cit. Deze erkentenis is niet heel engageant om vriendschap met my te sluiten.

Ik ga heden naar Amsterdam waar ik een paar dagen wyden moet aan m'n besten Funke. Ook wou ik zoo graag 't kanaal naar de noordzee zien. Holland komt me zeer interessant voor, en ware 't niet dat ik volstrekt behoefte heb aan afzondering, dan bleef ik hier. Maar, als Rousseau, (met wien ik overigens niet gaarne veel punten van overeenkomst heb, want ik houd hem voor onwaar) als Rousseau voel ik me hoe langer hoe ongeschikter voor den omgang met menschen. Er blykt me telkens dat ik me niet verstaanbaar weet uittedrukken, en dat irriteert zoo. Dan zie ik me gedurig voor 't verdrietig dilemma geplaatst: ‘ben jy gek, of ben ik gek?’

Wees zoo goed Mevrouw Van Hall zeer beleefd van my te groeten, en neem gy zelf de betuiging aan van m'n hartelyke toegenegenheid. Over negen dagen zal ik u vragen hoe moeder en zoon 't maken? Zoo'n kleine kerel die nog van niets weet, nog voor niets verantwoordelyk is! Wat 'n kalmte in zoo'n gemoedje! Ik ben er jaloersch van! Hartelyk gegroet

t.t.

Douwes Dekker.

X.

Wiesbaden 26 Dec. 1875.

Waarde heer Van Hall! Dank voor uw ‘overdrukje’ en voor 't zoo wakker: ‘Wakker blyven!’ Nu, dat is best! Men zal u nog eens 'n proces aandoen, wegens gebrek aan behoorlyke seurigheid. Ja, wakker blyven is 't parool, tenzy men - als van sommigen mag verondersteld worden - voor slapen betaald wordt. Uw stukje is allerliefst. Maar zeg, staat het in 't ‘Ned. Tooneel’? Ik wou 't in een meer verspreid tydschrift zien.

Dat de opvoering van Vorstenschool ‘goed geslaagd’ was, wist ik uit zeer schoone brieven van Le Gras en D. Haspels. Juffr. Beersmans heeft dus goed voldaan. Welnu, ik geloof hen en u, maar ... ik begryp 't niet. Hoe drommel komt 'n vrouw die, naar ik hoor, von Hause aus 'n brabantsch boerenmeisje was, aan al 't noodige om de rol van Louise te begrypen? En nu spreek ik nog niet van uitvoering!

Juffr. B. heeft beloofd, nog eens als Louise optetreden als ik in Holland wezen zal (hm, als m'n blyspel af is!) en dan zal 't my een ware studie zyn met haar te spreken, om te weten te komen hoe de geest in haar werkt.

Toen juffr. Kruseman hier was, en over haar talent sprak als of 't 'n neus was van onaangevochten existentie, was ik byna in den val geloopen. Ja, byna had ik 'r geloofd. Maar zyzelf droeg zorg me te waarschuwen door met gelyke assurance over haar ‘schoonheid’ te spreken, en over al de verliefdhedens die ze gewoon was inteboezemen. Neen, daarover sprak ze niet (over ‘myn schoonheid’ wel!) maar ze liet in 'r croustillieuse vertellingen soms 'n gaping waaruit de al te welwillende hoorder moest opmaken dat die verliefdheden selbstverständlich waren. Dit was nog erger dan noemen. Ze stond in dit opzicht nog boven god, wiens aanbiddenswaardigheid dan toch nu en dan eens gestaafd of althans verzekerd moet worden. Daar nu juist ik juffr. K. niet aanbiddelyk vond - wat ik haar N.B. uitdrukkelyk schreef! - had ik tevens aanleiding om niet voetstoots te vertrouwen op 'r talent ‘*al zei ze 't zelf!*’ Let wel dat deze onderhaalde woorden geen satire bedoelen. Ik meen ze eenvoudig. In weerwil van haar eigen verzekering, was ik niet overtuigd dat ze talent had. Ik hield haar voor open, naif, onbedorven. Deze hoedanigheden meende ik ook te zien in de vermeend eenvoudige wys waarop ze sprak over haar schoonheid en de daardoor opgewekte menig-

vuldige, neen: algemeene blyken van bewondering.

M'n gebrek aan overtuiging ging niet over tot stelligen twyfel. ‘Ik weet niet of ge talent hebt’ zei ik haar. En: ‘maar ... ben je 'r wel zeker van?’ Op zulke vragen kreeg ik alweer 'n antwoord dat er uitzag als eenvoud, en later bleek niets te zyn dan domme brutaliteit. Haar lyfterm was: ‘Als ik optreed, blyft er geen oud vrouwtje by de doofpot zitten.’

Ik bleef: niet weten. Tot twyfel en byna tot ontkenning werd ik aangespoord door ... de soort van haar discoursen die altyd laag by den grond bleven. Nooit iets dan gebeurtenisjes, voorvalletjes, anekdotetjes, byna zonder uitzondering het thema behandelende hoe ze die, die en die op hun plaats had gezet. Nooit iets dat kenmerk was van ... 'n *beschaafde opvoeding*. Duizenden in Nederland, zouden dit lezende meenen dat ik overdryf. De armoedige behoefte aan tegenstellingen...

Daarover 'n woordje. Men kan de Kappellui vry wel verdeelen in één- en tweefrazigen. Kappelman A kan zeggen dat 't mooi weer is, en acht zich verheven boven 'n pompstok die dit niet zeggen kan. Maar de kappellui à deux frases, blyven niet staan by zoo'n primitieve op-

merking. Ze graven dieper in de mynen hunner intelligentie, ze vliegen hooger in de sfeeren ... etc. (Vul maar aan.) Ja, ze weten te bedenken dat 't mooi weer is, niet alleen, maar zelfs ... dat 't gister geen mooi weer geweest is. Of: 't is wel mooi weer, maar wie weet of 't morgen niet regent! Een spotform van de tweefrazigen is: ‘mooi weer ìs 't, maar m'n vader droeg 'n groenen jas.’ Zoowel de echte tweefrazigen als de nagemaakten die zich behelpen met 'n incongru: ‘maar’ zien met minachting neer op de armen van geeste die op hun ééne frase van de wieg naar 't graf hinken.

Van de eenfrazigen zeg ik nu niets. Zy vormen ons tooneelpubliek niet. Maar de anderen? Zy zyn het die, uit armoed aan denkbeelden, gretig de vermeende tegenstelling aangrepen dat Mina Kruseman zoo'n ‘beschaafde vrouw’ was. Nego!

We weten nu allemaal dat ons schouwburgpersoneel gewoonlyk tot de lagere standen der maatschappy behoort, of juister (want van stand is hier geen spraak) ze groeiden op in armoedige zoogenaamd: gemeene omgeving. Ze woonden niet in deftige huizen, maar in achterbuurten, etc. etc. Erger nog, ze genoten in den regel byna geen onderwys. Ik erken dat dit alles te zamen voortbrengt wat we ‘onbeschaafdheid’ mogen noe-

men. By 't betreden van de planken moet de regisseur (die soms zelf mank gaat aan de fouten die-n-i te bestryden heeft) de plaats vervullen van schoolmeester, opvoeder, professeur de danse et de maintien. 't Spreekt van zelf dat hy, de directie en 't publiek, genoegen moeten nemen met 'n vernisje, met iets als dekoratie-schilderwerk, net voldoende aan den zeer oppervlakkigen eisch die daaraan gesteld worden mag. Neen, die vergelyking is onjuist. De geschilderde boom behoeft slechts op 'n boom te gelyken. De artist zou om z'n vak te verstaan, inderdaad beschaafd moeten zyn. Om nu nog niet te spreken van uitvoering, hy moet genoeg ontwikkeld wezen (d.i. hier: zéér zéér ontwikkeld!) om de wereld die op de planken wordt voorgesteld te begrypen, sociaal, historisch en psychologisch. Hiertoe is meer noodig dan: niet opgegroeid te zyn in een achterbuurt! Méér dan 't in onderwys niet gebracht te hebben boven lezen, schryven en regel van drie!

Daar verschynt nu juffr. K. die inderdaad niet opgroeide in 'n achterbuurt. Maar ... dit is ook alles gezegd! Wettigt dit de tegenstelling van de kappellui? Immers neen! Zoo vreeselyk onmenschelyk hoog was waarachtig de sfeer niet, waarin ze opgroeide. Haar vader zal in haar

jeugd luitenant, kaptein en majoor geweest zyn, en had 't geluk in leven te blyven tot-i als kolonel gepensioneerd werd met generaalsrang b.b.v. 's lands schatkist. Br! Daar komt de dochter van 'n generaaaaal aan, en de zeer burgelyke kappellui aan 't tegenstellen met de bekende 2de frase! 'Juffr. Larondelle (of hoe heet 't mensch?) was 'n jodenkind, maar zy (M.K.) draagt 'n groene jas ... zy is nu eens 'n beschaafde vrouw!' Let wel, dat het zeer bourgeois, zeer republikeinsch publiek, erg hoog opziet tegen 'n titel. Dus: 'n generaalsdochter! Parlez moi de ça!

Beschaafd? Mina Kr.? Wel, publiek gaat niet eens zoo ver dit uittespreken als oordeel. Neen, 't is convenu. Men zal weldra niet meer naar den schouwburg gaan om te beoordeelen of die nieuwe artiste beschaafder speelt dan de stumperts die uitgebroed werden op 'n achterzolder, maar men gaat er heen om zelf nu eens 'n lesje te nemen in beschaving! Welzeker, want ... ze is de dochter van 'n generaal! Dat generaalschap heeft in de ooren van zeker publiek, vooral in hollandsche koopsteden ... iets boekerigs, iets romanachtigs, iets byna onbereikbaars. (Hier is 't anders. We hebben er hier te Wiesbaden alleen wel 'n twintigtal, waaronder 4 of 5 Lt.-generaals. Dezer dagen werd de russische generaal

von ... gestraft met 300 mark boete of gevangenis, omdat-i in den kurtuin 'n standje gehad had. By al de rang- en eerziekte zyn de duitschers inderdaad zeer democratisch, ja, tot het stuitende toe. Een kellner wil behandeld worden als 'n wezenlyke heer. En de meiden zyn amerikaansch independent. Verleden in een periode van hundesperre had ik m'n hondje buiten de stad den muilkorf afgenomen, en een jongen van 10, 12 jaar riep me toe: ‘Zeg, dat mag je niet doen!’)

Wat 'n omhaal, he, om terug te komen op 't spel van juffr. Beersmans!

Ik beweer dat juffr. K. haar renommée van beschaafdheid te danken had aan den deun dat alle anderen zoo byzonder ‘gemeen’ zyn. (Dat ook dit niet doorgaat weet ik wel, maar 't hoort niet by m'n tekst.)

In de gesprekken nu, die ik met juffr. K. hield ontdekte ik weinig of geen sporen van beschaving!

Om nu niet ten haren nadeele verkeerd begrepen te worden, moet ik verklaren wat ik hier met beschaving bedoel. 't Spreekt van zelf dat ze geen gemeene woorden zei (dit doet onze meid ook niet) dat ze 'r beenen niet op tafel lei, dat ze den vinger niet in den neus stak, etc. etc. etc. Maar, eilieve, aan zulke zaakjes maakt

zich ook juffr. Larondelle niet schuldig, noch een van de anderen, denk ik.

Ik loochen de ‘beschaving’ van juffr. K. omdat ze nooit blyk gaf van litterarische, wetenschappelyke, wysgeerige, sociale kennis. Ze wist altyd alle onderwerpen van discours die afweken van de kleine facta welke haar bejegend waren, te ontwyken. Ik ben overtuigd dat ze nooit een werk van studie las. Haar litteratuur bepaalt zich tot de feuilletons van 'n paar fransche en brusselsche kranten. Duitsch verstaat ze niet (dit erkende zy) en ik heb reden om te gissen dat ze ook geen engelsch leest. God bewaar me dat ik 't verstaan van die paar talen zou aannemen als blyk of bewys van beschaving, maar wel beweer ik dat het nietverstaan daarvan, in onzen tyd en in zekere maatschappelyke positie, tègen beschaving cretuigt. Ook haar fransch is na-familie van miniatuur-boerekool, savez-vous?

Ik ben zoo vry te gelooven dat de luitenant, kaptein of majoor K. zich geen byzondere moeite heeft gegeven om z'n kinderen 'n stempel van kenschetsende onderscheiding intedrukken, die hen eenmaal geschikt maken zou tot tegenstellende voorbeelden van generaalsachtigheid.

Mina K. heeft zich aan my nooit anders geopenbaard dan alsof ze bevreesd was dat ik 'r

voor 'n savante zou aanzien. Ze zou in dat geval den regel van Molière:
‘Et j'aime que souvent.....
Elle sache ignorer les choses qu'elle sait’
uitmuntend hebben toegepast. Meer dan uitmuntend, al te, en dus verkeerd. Wat te zeggen van iemand die m'n opmerking niet begreep dat ik om met vrucht Rome te bezoeken, eerst vele maanden vooruit me zou moeten bekwamen (of nagenoeg) om te begrypen wat ik zien zou? Op m'n herhaalde vraag: ‘maar, meid, ben je wel klaar om Rome te zien?’ kreeg ik nooit behoorlyk antwoord.

Ik erken dat de brieven die ze me (ONS) uit Italie schreef, aardig zyn, vlug, los, ongemaakt, soms pikant. O ja, maar ... nooit 'n spoor van eruditie. Meer nog! nooit 'n blyk dat ze 'r besef van had dat ze eruditie te kort kwam. Is dàt beschaving? Is dat beschaving van de soort die den artist onmisbaar is, om ‘de wereld te begrypen.’ Om Zenobia te spelen, heeft M.K. even goed als de geringste achterbuurtjodin 'n regisseur noodig, die haar zegt: ‘Je moet nu denken dat je 'n heel baassie bent, en je borst wat vooruitzetten’... Och dàt zou M.K. doen al speelde ze voor keukenmeid! Die borst is juist de hoofdschotel op 't menu van haar talenten-banket. Bah!

Toen ik op de repetitie haar verzocht iets ... iets ... je ne sais quoi te brengen in den regel:
‘Waartoe zou liefde dienen!’
en moe van pogingen om haar aan 't verstand te brengen wat ik meende, eindelyk dacht 'n heele vondst gedaan te hebben door te zeggen:

- 't Moet zóó gezegd worden dat 't alle jonge harten in gloed zet...

Antwoordde zy pavaneerend:

- De jongelui neem IK voor m'n rekening!

Zie, dat noem ik onbeschaafd. Dien versregel verstond ze niet, maar wel rekende ze op 't effekt van 'r borst ... en, toen ik 't ongelukkige woord ‘jonge’ harten uitsprak. Zoo is 't. Ik meende 'n hoer te zien, die by 't spreken over 'n eerlyke kostwinning op 'r ... buik slaat!

Maar vóór deze en dergelyke opmerkingen was ik al ontstemd. Kort voor m'n komst te Rotterdam had ze my herhaaldelyk belogen. Of liever 't bleek toen, want gelogen had ze vroeger al. Ze schreef en telegrafeerde over haar voordrachten: ‘grand succes!!!!’ terwyl ik toch uit alle couranten ontwaarde dat 't povertjes was. Toen ik nu te Rotterdam op de eerste repetitie bemerkte

27 December.

dat ze niets van de Louise rol begreep - ik

spreek niet van uitvoering, neen, niets begreep - werd me op eenmaal haar taktiek duidelyk: één humbug-campagne! Daarom moest ik in een harer eerste publicaties (de moderne Judith) zoo in de hoogte gestoken worden.

Er bleek my en anderen later dat ze buiten den Havelaar weinig of niets van me gelezen had. Versluys te Groningen, de mathematikus, heeft haar op de proef gesteld, en 't was naar! Nu, ik neem 't niet kwalyk als men myn geschryf niet leest, maar wel dat men zich opdringt als geestverwant, zonder den minsten grond, en om samen aan 't knoeien te gaan nogal!

By die voorgenomen campagne behoorde haar herhaald bezoek te Wiesbaden. Ze was fideel, studentikoos, hartelyk! En ... geen andere koketterie dan die van niet kokette te zyn. Al haar vertellingen liepen uit op 'n onaandoenlykheid, op 'n kuizigheid ... kyk! Diana was 'r 'n slet by. Schoon veel van haar vertellingen me suspect voorkwamen, was ik toen nog niet overtuigd dat ze loog. Later is me dat gebleken. En al die grove kunsten om samen met my 't Publiek op z'n amerikaans zand in de oogen te strooien! Aan Legr. V.Z. en H. vertelde ze dat ik er op gesteld was, de Louise rol door haar te doen spelen, uitsluitend door háár! En dat

terwyl ze brieven van me had, waarin stond: ‘Ik weet nog altyd niet of je talent hebt! Ben je 'r wel zeker van?’ Daarop volgde dan weer de vertelling van die verlaten doofpotten, en overdreven gunstige berichten over 't succes als voordraagster.

Ik laat nu 't immoreele van zoo'n streven aan 'n kant. Het was dom. Dom was de meening, dat er langer dan één saisoen winst zou te behalen zyn met zoo'n plompen truc. Dom ook dat ik me daartoe leenen zou. Ik zeg dat ze by 't zelfde gemis aan moreelen zin, zoo dom zoo keukenmeidig dom niet zou gehandeld hebben, als ze letterkundig en wetenschappelyk 'n beetje ontwikkeld ware geweest. Haar ‘beschaving’ riekt naar de krant, en niet 't minst naar de 4de bladz. waar gebroeders Koster hun: ‘nooit gehoord!’ uitbazuinen. Ook schynt ze in Amerika iets te hebben opgedaan, over de ware manier om 'n slag te slaan.

En, Kappelman proklameerde haar beschaafd!

Ei, zonder nu te spreken van de hooger soort van beschaving - die ik hier bedoelde, en dan ook hoofdzakelyk te pas komt voor den artist - zelfs in 't lagere kon ik Kappelman's opinie niet aannemen. Ja, in 't lagere! Met 'r sleep wist ze telkens geen weg. Haar knotten van den

slot-n was me zeer hinderlyk. De g was onveranderd ch, de z: s.

‘cha sitte’

Met den waaier spelen - 'n zoo ryke bron van effect voor 'n aktrice! - kon ze niet. Van toonbuiging was geen spoor. Zelfs de beteekenis van 'n leesteeken was 'r onbekend. Op de repetitien moest ik (d.i. zoo lang ik me met 'r bemoeide, want weldra gaf ik 't op!) haar telkens toeroepen: ‘daar staat 'n punt juffrouw, de zin is uit.’ Want ze las alles achtereen, alsof ze vreesde dat men denken zou dat ze 'r rol niet kende. Dit is trouwens 'n algemeen gebrek.

('t Gebeurde dikwyls dat 'n fout die ik opmerkte, geen opinie of smaakzaak, maar iets zoo feitelyks was, dat ze uit de blikken der omstanders las dat er geen gekibbel over kon geplaatst worden. Wat toen? Aan m'n vrouw zei ze: ‘wel zeker, ik doe 't op de repetities expres zoo slecht om “hem” driftig te maken. By de voorstelling zal je zien dat ik 't wel kan!’ Is dat beschaving? Is 't niet of we met 'n schepsel uit 'n achterbuurt te doen hebben?)

Slotsom: ja, de artist, en voornamelyk de tooneelspeler heeft beschaving noodig.

(Ik slik hier een tusschenzin in om op den rail te blyven. Later: in voce: beschaving. Tekst: ze

is evenzeer noodig voor de Puff-rollen als om een koning te spelen.)
Maar: die beschaving heeft niets te maken met ...

[de vyf laatste woorden zyn doorgehaald en veranderd in:]

hangt niet uitsluitend af van ... maatschappelyken stand. Ze vloeit uit andere bronnen voort, die wel is waar in zekere standen toegankelyker zyn dan in anderen, maar voor niemand behoeven gesloten te blyven.

Ge ziet dat ik zoo even: ‘heeft niets te maken met’ veranderde in: ‘hangt niet uitsluitend af van.’ 't Eerste zeide te veel, 't andere misschien te weinig. De stand doet er weinig toe, en zeker niet meer dan rechtstreeks voortvloeit uit het aan zoo'n stand verknocht (?) onderwys. Dat vraagteekentje stelt de heele bewering weer op losse schroeven. Brisons van: stand. Er is opleiding noodig. Welke? Nu kom ik in verband met al 't vorige op uw terrein, op 't gebied van den Tooneelbond, van de tooneel-SCHOOL.

Voor langen tyd vroegt ge my, waarom ik vreesde dat uw pogingen schipbreuk zouden lyden? (Ik sprak van stroo dorschen, herinnert ge 't u?)

Tot nog toe had ik niet geantwoord. Ik wist dat ik 't niet doen kon met 'n enkel woord, en ... by 't afkeuren van zekere maatregelen,

was ik in 't onzekere over de middelen die m.i. beter zouden werken. Dit ben ik nog. Maar:

1) By gebreke aan wysheid van myn kant, ontwaar ik dat er verbetering in aantocht is, zonder dat ik juist weet, waaraan we die te danken hebben. (Ik weet er wel IETS van, geloof ik).
2) Al weet ik geen raad te geven, toch kan 't zyn nut hebben 'n wenk te geven omtrent de doelmatigheid van 't nu beproefde.

Ik sla nu 1) over. Wat 2) aangaat, ik ben tegen de tooneelschool. Zeker, om tot de vereischte ‘beschaving’ te geraken is opleiding noodig, doch niet: opleiding voor 't tooneel, maar algemeene Bildung. Het tooneel als ‘vak’ volge later. De propaedeutische leiding ontbreekt, de humaniora. Ziehier juist het punt waarin slecht opgevoede generaalsdochters en arme jodinnen uit 'n achterhoek elkaer de hand mogen reiken!

Ik meen kans te zien m'n meening duidelyk te maken door vergelyking met 'n ander vak. De Vlaamsche pastoors zyn plomp, ruw, ‘onbeschaafd.’ Wie daarin verbetering zou willen brengen, moet geen theologisch seminarium opzetten te St. Nicolas, maar geen student op 't seminarie toelaten, voor-i propaedeutisch ontbolsterd is voor school en wereld. Men wordt op 'n vakschool geen gentleman (dit woord nu óók opgevat als: naar den

geest.) Het uitsluitend opleiden van kinderen tot tooneelspelers, zou ons ambachtsluî leveren, geen artisten. De aanstaande tooneelspeler moet - gelyk ieder ander die eenmaal aanspraak maken zal op beschaving - de helden leeren kennen uit de geschiedenis, niet uit treurspelen. Hy moet 't leven leeren kennen uit 't leven zelf, niet uit comédies, bly- of kluchtspelen. Of-i later in staat wezen zal de opgedane kunde als artist te verwerthen, hangt van talent en oefening af, o ja - dit is by elk ander vak ook 't geval - maar algemeene beschaving moet vóórgaan, meen ik.

Naar myn inzien zou 'n tooneelschool tepas komen voor 'n impresario die van plan is 'n kunstreis met jonge artisten te maken. Men kan 'n kind van zes jaren leeren oogen verdraaien, zuchten, knielen, gebedjes opzeggen, liefdesverklaringen doen, enz. enz., maar de kunst heeft andere eischen. Zy moet opgevangen indrukken, zelf verwerkt en op eigenaardige wys, teruggeven. Ook dáártoe is leiding noodig, studie, ‘school’, zeker! Maar 't zelf opvangen van indruk moet voorgaan...

Het africhten tot iets als artist vertoont z'n ongenoegzaamheid 't best in fransche café-chantants. Lach er niet om, men kan overal wat leeren. De stumperts die daar ten toon zitten,

hebben 'n beetje stem, soms eischt de mode dat ze geen stem hebben dat ze kryschen. Dit hebben Therese van 't Alcasar en prinses Metternich en vogue gebracht. 't Kryschen niet, maar 't mooi vinden daarvan. De strekking was - alweer door de tegenstelling! - de geste op den voorgrond te stellen, 't Dweepen met 'n hooge e of ut de poitrine werd vervangen door 'n frémissement de hanches. In die gestes waren, en zyn nog, professeurs. Naar den uitslag te oordeelen waren die heeren kortgeleden schermmeesters of serjant-instructeurs. Die lui gebruiken termen als: nieuwere school, méthode osé, risqué, hasardé, chic, bien pensé (dit kan N.B. slaan op 'n coup de talon, of 'n quart de demi tour à droite, brisé à la grenadière') bien senti, ('n moulinet om de pols!) moderne, arrièré, religieux (houding van gebed als in Zampa en Freischütz) dérangé (Marguérite, Ophélie, Lucie ... niet Gretchen of Ophelia. We zyn in de buurt van den faiseur Gounod en weten niets van Shakespeare of Göthe) enz. enz. enz.

Dit onderwys brengt mekanike poppen voort. Wie 't meest van die houdingen van-buiten kent, is de knapste. De ambachtelykheid die hieruit voortvloeit, wordt eenigermate gestaafd door spraakgebruik. *Je 'fais' les mères bavardes*, zegt

'n actrice. Wees dan verzekerd dat ze gelyken zal op Julia's min, op al de Bärbels die ooit plaats kregen in de 1001 duitsche salonstukken. Maar ... erger nog. De auteurs die hun modellen moesten zoeken in de wereld zooals die zich afspiegelt in hun fantaisie (m.i. iets als definitie van 't vereischte poetisch realisme) laten zich verlokken om van die poppetjes afdrukken te nemen, zichzelf wysmakende dat ze tooneelroutine noodig hebben! 't Heeft er veel van of 'n komponist z'n inspiraties haalde uit 'n muziekdoos. Hoe weinig de verkeerdheid hiervan begrepen wordt, blykt uit de allergewoonste zaak dat auteurs 'n rol schryven voor 'n bepaald persoon.

Maar weg nu met auteurs! Ik vraag of niet 'n tooneelschool verkeerde vruchten dragen zal? Vooral wanneer men de opleiding begint op zeer jongen leeftyd? In myn jeugd moest ik versjes opzeggen. Nog herinner ik me hoe geesteloos mechanisch ik den klemtoon wist te leggen op enkele woorden. Ieder dacht, daardoor verleid, dat ik er wat van begreep, maar dit was zoo niet. Louter mechanisch!

Toch erken ik dat men iemand die onder overigens goede gegevens z'n best doet, 'n rol onberispelyk zou kunnen doen leeren. Maar dit

vormt geen artisten. Ook dergelyk onderwys is later noodig, o ja, maar dit is 't werk van den régisseur in verband met de opmerkingen en oefening van 't sujet zelf dat, om tot die opmerkingen en oefening in staat te zyn, vooraf algemeene beschaving moet hebben opgedaan.

Een akteur moet niet iemand naspelen (ook al was 't 'n fenix) hyzelf moet creëeren. Daartoe is juist andere voorbereiding noodig dan die welke uit vers-opzeggen, standen-aannemen, enz. te verkrygen is. Niet de planken moeten bestudeerd worden, maar de wereld die op die planken zal worden voorgesteld. En deze ‘wereld’ is bei Leibe niet uitsluitend de salonwereld. De vereischte toon is niet uitsluitend de konversatietoon. (dit ook wel, maar 't is 'n beiläufige zaak.) Hy moet de wereld kennen in den zin der Beschaving die ik M.K. zoowel ontzeg als de stumperts die 'r carrière aanvingen aan 'n kruiwagen. De artist moet wysgeerig ontwikkeld zyn. Geen werkkring is algemeener dan die van den kunstenaar, ja ze is onbegrensd. Een advokaat, die niets is dan advokaat, zou 'n slecht advokaat wezen, maar misschien niet geheel onbruikbaar. By officieren, geneesheeren, overal is algemeene beschaving zeer gewenscht. Maar den artist is zy onmisbaar. Hy moet weten en

kennen om z'n inspiraties, z'n élans niet in 't ledige te doen grypen.

Het zou me leed doen als ik u verveelde, maar 't is uit belangstelling in 't Tooneel 'n hoofdzaak, vooral voor Holland. Vergun me dus nog 'n uitweiding. Ze betreft 'n tusschenzin die ik op een myner vorige blaadjes terughield.

Er heerscht (ook in de kunstwereld, helaas!) 'n dwaling omtrent 't wel opvatten der Natuur. Men meent dat de artist geroepen is tot nabootsen alleen. Hierover schreef ik reeds eenige bladz. in m'n III bundel Ideën No. 616 volgg. Ik meen daar voldoende te hebben aangetoond dat de kunst niet ligt in de precizigheid.

Maar 'n dergelyke fout van opvatting meen ik te vinden in de stelling dat men iets moet gezien, bygewoond, ondervonden hebben, om 't te beschryven. Dit is grundfalsch. 't Geldt voor notarissen, deurwaarders, stenografen etc. maar niet voor den kunstenaar. Had Schiller Philips II en Posa gezien, hooren spreken? Kende Shakespeare de Richards, de Johns, de Henri's? Immers neen!

‘Die akteur kan geen gentleman-rol spelen, omdat-i niet gewoon is zich in deftige gezelschappen te bewegen.’ Dit hoort men dikwyls, en wordt byna overal voor goede munt aangenomen. Maar ik protesteer.

In hoeveel kringen zou dan de artist zich wel moeten bewegen, om proefondervindelyk voor elke rol den gepasten toon te kennen? Duizend levens zouden niet toereiken om alle toestanden en personen te leeren kennen, die men van plan was op 't tooneel aftebeelden.

Maar er is meer.

X speelt den gentleman slecht omdat-i opgroeide in 'n achterbuurt. Waar zou hy manieren geleerd hebben? Mad. Y kan de marquises niet spelen, want ze was nooit in kringen waar...

- Marquises verkeerden? En gy dan, Kappelman? Zyt gy dan zoo thuis by graven en prinsen?

Le fait est dat ‘Publiek’ zelf niet 't minst verstand van aristokratischen toon heeft, 'n toon die dan ook in de werkelyke wereld zeer zelden (in enkele legitimistische kringen, en dan slechts als demonstratie, niet uit natuur of gewoonte) bestaat. Kappelman zag in z'n jeugd 'n tooneelprins. Die verschyning werd hem (by mangel aan andere prinsen in z'n gezelschap) tot type. Daaraan meet-i de prinselykheid af van alles wat hem later vertoond wordt. Daaraan, of ... aan 't precies tegenovergestelde, zoodra hy is aangeland in de beschavingsperiode der ‘tweede fraze.’ Dan is 't: ‘de tooneelprinsen worden zóó voorgesteld, dus ... moeten ze anders zyn!’

Genoeg van prinsen. Kappelman zou al gauw dezen topic opgeven. Ieder weet (en hy weet dat men 't weet) dat-i even weinig de visu van prinsen weet als die ‘onopgevoede’ acteur. Maar... de fatsoenlyke gezelschappen! Daarover zal-i toch wel kunnen oordeelen! Daarin is hy competent, expert?

Ei? Ik moet meer van z'n gezelschap weten, voor ik dit toestem. Diezelfde Kappelman roemde om stryd de ‘beschaving’ van juffr. Kruseman. Luister eens naar de gesprekken in de kringen van die heeren, naar hun societeitspraatjes, hun spoorweggeklets! Hun beschaving gaat dikwyls niet veel verder dan dat ze niet zeggen: ‘ik heb 'n karsenbogert geurreve’ of zoo iets. Zoekt men naar andere criteria? Welnu, een groot gedeelte van dat publiek schuiert z'n nagels niet. Ik, die behebt ben met den tic der analyse, vraag me dikwyls af: hoe zou je een maanbewoner aan 't verstand brengen waarom ten onzent die kerel 'n heer is, en die ander 'n ‘gemeene man’? Nu, gewoonlyk laat ik m'n maanbewoner onbevredigd, want: ik weet het niet! Een primitief oordeelend wezen heeft geen besef van de beteekenis der verschillen tusschen ambacht en winkel, tusschen winkelier en groothandelaar etc. etc.

Van 't publiek dat over gebrek aan uiterlyk fatsoen, aan ‘monde’ in akteurs klaagt trek ik nu 9/10 af voor vuile nagels, onschuld aan studie (aan lektuur zelfs!) e.d. De tarra is grooter! Soit, ik houd 1/10 over. Hiertoe behooren geleerden, hoogere beambten, groothandelaars, volksvertegenwoordigers...

Eilieve, aannemende dat al dit volkje zyn nagels poetst, wat te denken van 'n ‘stand’ die in onzen reklaamtyd, het verschil niet kent tusschen reklame en reklamatie? Zeventig elite-mannen, de ‘keur’ der Natie hebben lang en breed geredeneerd over de wettelyke bepalingen in casu: reklame voor de M.W.O. [Militaire Willems-Orde.]

Wanneer iemand blyk geeft van weinig opvoeding, door 't verkeerd uitspreken of toepassen van 'n stadhuiswoord, trekken die lui den neus op! Hebben ze daartoe 't recht? Bedenk dat we onder dat overblyvend 1/10 de kringen zouden moeten zoeken waar de artist (ingeval de modeltheorie gegrond was!) z'n modellen zou moeten zoeken. Dàt zyn de lui waar-i - hy, arme, die geboren werd onder ambachtslui, marskramers of ... bedelaars! - waar-i ‘deftigheid’ leeren zal. Welnu, hier en daar zal de mogelykheid bestaan, maar ... zeer sporadisch. Ik heb familien gekend die (burgerlyk gesproken) hooggeplaatst

waren, en waar de toon allergemeenst was. Omgekeerd, myn familie was van stand nog iets beneden 't middelmatige (m'n vader was zeekaptein) en nooit ontmoette ik ergens ter wereld deftiger toon, zelfs niet by adel, hoogen adel en prinsen, ja zelfs by orthodoxe professoren in theologie of parvenus van drie geslachten hèr (m'n jazelfs hier, is geen lapsus). In myn jeugd ... och, de beschryving der deftigheid waarin ik werd opgebracht, zou me te ver leiden. Ik weet dat gy van fatsoenlyke familie zyt, maar gis dat er ten uwent woorden zullen gebruikt zyn, die in myn kringetje 'n algemeene siddering van ontsteltenis te voorschyn riepen. Wy kinderen hadden een lange lyst van (heel onschuldige) woorden die verpönt waren, als ‘vroom, waarlyk, lekker, gat of gaatje (opening moesten we zeggen!) ajakkes’ etc. etc. In brieven heetten m'n vader en moeder ‘UWelED.’ Als kind heb ik drie dagen arrest gehad om 't woord ‘bluf’ dat toen 'n nieuwtje was.

Dat zoo'n pruderie overgaat in 't gemeene - *nu* ja, maar *toen* niet! - weet ik wel, maar in allen geval is 't niet de rechtstreeksche gemeenheid waarover men in onze artisten klaagt.

(Gut, nog 'n voorbeeld. Wat zegt ge van de fatsoenlykheid eener burgerlyke familie, die reeds

in 1825, '26, '30, '32, de woorden ‘papa en mama’ gemeen vond? Let op den tyd. Was dat niet 'n kunststukje van vóórgevoelde deftigheid?)

De stand bepaalt alzoo 't peil der (hier bedoelde) beschaving niet, al zy 't dan dat die beschaving in zekere standen (by straatvolk) onmogelyk is. We mogen maar toegeven dat 'n kind in zekere klassen der maatschappy grooter kans heeft op Bildung dan in andere positien. Hoe groot die kans is leert de ondervinding. Laat eens 'n twintigtal individuen uit uwen kring de revue passeeren, en vraag u af hoeveel daaronder aan de eischen der hier bedoelde ‘beschaving’ voldoen. Hoeveel dames kent ge die ... behoorlyk nygen? Die 'n entrée de salon weten te maken? Die 'n visite weten af te breken. Die - zeldzamer nog - iemand weten te doen opstaan? Die tien gasten (of al waren 't er maar drie of twee) op den weg weten te helpen om tevreden te zyn met zichzelf? Die met tact de kamer weten te verlaten om na drie minuten terug te komen? (to pluck a rose, zeggen de Engelschen. Maar 't is heel gemeen geworden, natuurlyk! Zóó, dat iemand die werkelyk 'n roos zou willen halen, 't niet durft te doen. Straks zal daartoe 'n pretext noodig wezen!) Hoeveel dames kent ge die maat

weten te houden tusschen alles weten en alles ignoreeren?

En de heeren!

't Is makkelyk gezegd: ‘die tooneelspelers kennen de salonwereld niet.’ Kennen zy die zoo spreken den goeden toon? En ... hoe is die toon? We raken op 't gebied van konventie, en ieder kringetje matigt zich 't oordeel over 't goede aan. De pretentien loopen in 't zotte, in 't ploertige. (Zie m'n definitie van ploertery in Ideën IV, octavo uitg. blz. 185) [Verz. Werken Idee 964] 't Grappigst voorbeeld van zoo'n ploertery gaf eens Mr. De Veer in zyn Nieuws v.d. dag. Men moest den stand der tooneelspelers verheffen (opheffen, werd later 't woord.) Welzeker! ‘Waarom zouden we die menschen niet ontvangen in onze salons?’

‘We’ = wy, heeren van stand! En: onze salons! De salons van dominee de Veer c.s.! Zoo'n vent zou 'n fatsoenlyk man bewegen in 'n krot te gaan wonen, om alle salonverwantschap met hem te ontgaan! Is 't niet of men een sjouwerman hoort spreken van ‘ses pères?’

Vrage, of er niet in de kringen waar men de artisten zou willen ontbolsterd zien, veel kans was dat ze in plaats van ‘beschaving’ modellen te zien kregen van bespottelyke pretentie op beschaving?

En toch: pour savoir quelque chose, il faut l'avoir appris! Waar moet dan de artist leeren? Dit is de vraag niet. De vraag is: ‘hoe moet-i worden opgeleid om, onafhankelyk van z'n omgeving, ook die zaken te leeren kennen, begrypen en kunnen welke hy niet aanschouwt?’

't Zou er povertjes uitzien met Kunst, als de artist niets wist voorttebrengen dan wat hem was voorgedaan. Niet de artist moet markiezen frekwenteeren om te zien hoe zich de adel gedraagt, de hofman moet schoolgaan by den wysgeerig ontwikkelden kunstenaar, om zich op de hoogte van z'n standpunt te brengen. Schiller kopieerde geen Willem Tell, de duitsche burgers zien zỳn schepping om te ontgloeien in patriottisme. De kunstenaar heeft geen behoefte aan modellen[1)], hy levert modellen. Hy moet niet de persoon voorstellen die verondersteld wordt

1) Dit opgevat in den gedachtenloop dezer redeneering. Ik spreek niet van 't afkyken van kleine byzonderheden, als b.v. in 't schildersatelier: men kopieert 'n arm of been, maar geen indruk, geen karakter! Daarom zyn er dan ook zoo weinig poëten onder de schilders. De meesten hunner - ook onder de beroemdsten! - gaan niet boven 't ambacht.

'n held geweest te zyn, hy moet de heldhaftigheid zelf vertoonen, uitdrukken, scheppen. De persoon is maar 'n stomme knecht dien-i behangt met z'n profetenmantel.

Al deze beschouwingen leiden tot afkeuring van de tooneelschool. Zoo'n school zou nuttig zyn als afzonderlyke fakulteit aan 'n akademie. Ja, maar ... na zeer grondige propaedeutische studien, misschien zelfs na 'n paar jaar vakstudie, al lag dit ook nog zoo ver van 't tooneel! Zooals thans de zaken staan zou ik al tevreden zyn met 'n gesjeesd student (die overigens de vereischte gaven had, natuurlyk!) maar 't ware desideratum zou wezen dat de tooneelschool bezocht wrerd door jongelui die 't eerst in algemeene ontwikkeling en vervolgens in 'n bepaald vak redelyk ver gebracht hadden. Dit laatste leert ... leeren, 't geeft methode, arrèt, begrip van eenheid in streven, 't Geeft, of kan geven: den ernst der wetenschap, want zoo behoort de kunst te worden opgevat. Na zoodanige opleiding is later de tooneelroutine 'n geringe ambachtelyke byzaak. Minder dan dat. ze zou schadelyk zyn.

Begryp nu eens hoe nieuwsgierig ik ben juffr. Beersmans te leeren kennen en te zien spelen. Nog nieuwsgieriger naar de wys waarop ze aan

't wel opvatten van de Louise-rol geraakt is, dan naar 't spelen van die rol zelf. Aan geniën geloof ik niet! 't Waait iemand niet aan! Men moet gestreefd, gewerkt, gedacht, geleden hebben. Dat juffr. B. 'n boerenmeisje was (zoo las ik ergens) doet niets ter zaak. Ze moet werkzaam geweest zyn, ze moet gelezen hebben, en nagedacht over leven en wereld, en wel zóó dat ze - uit het bekende besluitende tot het onbekende - ziel weet te leggen in uitdrukkingen die over zaken loopen welke ze nooit te zien kreeg! 't Is achtenswaardig!

Nu wordt het tyd u te verlossen van m'n correspondentie. Ach, m'n Idee zooveel ‘als ik iets geschreven heb, en dat nalees, is m'n hoofdindruk: over die zaak zou veel te zeggen wezen!’

Nu, nagelezen heb ik m'n blaadjes niet! Ik ben zeker dat ik veel zou te korrigeeren hebben als ze bestemd waren voor den druk. Waar ge zinnen ontmoet die niet rondloopen, of redeneeringen die niet sluiten ... tracht maar met welwillendheid te raden wat ik bedoel. Heb ik soms wat aangeroerd dat u opwekt om m'n ideen wat netter te bewerken (en dan voor uw tydschrift) best! Dat daarby de personalia vervallen spreekt van zelf. Ik seurde maar zoo over M.K. omdat ik ... 'n modelletje (tòch 'n model dus!) noodig had van vermeende beschavery!

Aan dezen brief zoudt ge niet zeggen (wat toch waar is) dat ik tot over de ooren in drukte zit. Maar ik heb 't er eens van genomen om u heel uitvoerig te schryven. Ik heb zeer groote achting voor u en al is u de brief wat lang om te lezen, 't was my een satisfactie om hem te schryven.

Buiten sommige grieven die aan m'n gemoed knagen, ben ik zeer wel, en ook betrekkelyk opgeruimd.

Hoe maakt het uw kleine kerel? Op z'n verjaardag krygt-i 'n beker. Laat hem er terdeeg bulten en blatzen in slaan. Die saccadé-beweging is zoo aardig, en 'n kind zet er altyd vragende oogen by als om te roepen: he, hoe vind je die?

Ik hoor dat er 'n fragment van Vorstenschool op weg is naar ‘die Gegenwart.’

Wees hartelyk gegroet van t.a.v.

Douwes Dekker.

Salvis omnibus slordighedens. Ik houd er zoo van als het niet naar de pers moet. Van de ‘pers’ ben ik misselyk.

[De heer van Hall nam in No. 11 van het Nederl. Tooneel, jaargang 1875-'76 een uittreksel uit dezen brief over, dat hy daarna besprak. De drukproef van het uittreksel zond hy aan MULTATULI, die daarop antwoordde:]

XI.

Wiesbaden 26 Januari 1876.

Waarde Vriend! Ik ben wel met uw werk tevreden, maar niet erg met het myne. Na 't lezen van uw uittreksel, kwam me Idee zooveel in den zin: ‘als ik iets geschreven heb, en dat nalees, is m'n hoofdindruk over die zaak zou veel te zeggen wezen.’ My komt m'n betoog schraaltjes voor. Maar ik heb zeer groot vertrouwen op u, en als gy meent dat er genoeg in staat, om te dienen tot punt van uitgang voor debat, best! Dan moet ik maar trachten m'n achterstand in te halen by 't beantwoorden van uw repliek die ik met verlangen te gemoet zie.

Zou er ook door boosaardige uitleggers uit regel 4 te distilleeren zyn, dat ik alle opleiding voor 't Tooneel afkeur? Misschien ware dit te voorkomen door ‘uitsluitend noch aanvankelyk’ tusschen te voegen. Bevalt u de fraze niet, maak haar dan s.v.p. naar uw zin, als er maar blykt dat ik niet met tooneelopleiding beginnen wil. Deze meening vloeit wel uit het vervolg voort, maar de Van Vlotens zouden den tekst buiten verband aanhalen. Hy zelf (V. Vl.) geneert zich wel niet, m'n woorden te verdraaien, doch 't is nuttig, dat verdraaien dan voor zyn rekening te laten komen.

Och, 't is zoo verdrietig altyd te moeten verdacht zyn op zoo iets. Telkens voel ik me by 't weinigje vlucht dat ik nu en dan neem, neergetrokken door 't besef dat ik voor 'n zeer groot deel met onwelwillende lezers te doen heb. Dat volk maakt 'n poeet tot notaris. En ik, die slechts talent heb als ik hartelykheid voel en ontmoet!

Ik las dezer dagen in de ‘Kunstbode’ dat ik m'n ‘arme vrouw had weten diets te maken dat zedelykheid niet te pas kwam by genie!’ Hoe te bewyzen dat dit 'n leugen is? Zie eens hoe precies die vuile Van Vloten uitvoert, wat ik (slot van Idee 642) Kappelman in den mond leg. Profetisch!

In datzelfde nummer van z'n ‘Kunstbode’ haalt hy woorden van my aan, die hy door een valsche onderstreping en een tusschenzin de sa facture, geheel doet veranderen van zin. Ik had gezegd (en volgens 't verband met al 't voorgaande, ook bedoeld:) ‘Huet *behandelt* 'n schryver,’ Namelyk in tegenstelling van ongemotiveerd ‘mooi’ of ‘niet mooi’ vinden. Van Vloten laat me zeggen (en ‘met ronde woorden’ nogal!) ‘Huet *behandelt* den *schryver*.’ Om de onderstreping van 't laatste woord te versterken, en te doen in 't oog vallen dat ik daarmee niet z'n werk maar z'n persoon bedoel, voegt-i er tusschen: ‘- naar aanleiding van z'n geschriften. -’

Och, 't is zoo verdrietig! Het banale voorschrift: ‘ik zou me zulke dingen niet aantrekken’ helpt me niet. Het is 'n waarheid dat ik 't me wèl aantrek, als ik word uitgemaakt voor 'n slecht mensch, en tevens dat dit me hindert in m'n werk. De vraag is niet, of ik kans zie, zoo'n Van Vloten ‘op z'n plaats te zetten’ zoo als 't heet. O ja! Maar wat dan? Wat belet hem of anderen van zyn soort, op nieuw zoo'n gemeene kampanje tegen my te openen? Dan kan ik weer beginnen! Intusschen derf ik de stemming die noodig is om iets goeds voorttebrengen. Bovendien, de stryd is niet gelyk. De Van Vlotens zyn onkwetsbaar door hun grofheid, en ik ben zeer gevoelig. Als ik hem geef wat-i verdient (wat zoo moeielyk niet is!) lyd ik zelf meer dan hy. Niemand weet wat het me kost, wreed of ruw te zyn. En dan 't aanroeren van intieme verhoudingen! Och, 't is zoo bitter!

Zie, als proef op de som van de bewering dat zulke dingen me zoo schaden, dit briefje! We waren aan Tooneel en aan uw excerpt van m'n brief, en ik ... schryf over Van Vloten! In Gods naam.

.....

XII.

W. baden 15 febr. 1876.

Waarde Vriend, Eergister avend zond ik de proef terug, en zette daarop dat ik schryven zou. Maar ik ben niet wel. Wàt me scheelt weet ik niet, maar dat er wat hapert blykt me aan de zorg en de blikken van m'n vrouw. Gister op 't midden van den dag wist ze my over te halen een uur of wat naar bed te gaan. Ik weet dat ik er zoo akelig uitzie dat de menschen die me op straat zien, er my op aankyken. Nu, dit was al lang zoo. Ik ken de oorzaak van m'n uitputting wel, maar wat helpt dit.

Ik had u zoo graag een langen brief geschreven, maar 't is me verboden, en daarom neem ik maar 'n half velletje.

Uw opmerking over juffr. H. kàn gegrond zyn, o ja! Maar treurig is 't, dat zelfs afwykingen niet altyd voor hart getuigen. Er zyn menschen die vlekken op hun schrift maken en tòch schooljongetjes zyn. Misschien zelfs is dit regel! Maar in allen geval vind ik uw gissing liefderyk en menschkundig. Och, hoeveel voorbereiding en omwegen zoudt ge noodig hebben om haar te uiten voor 't publiek! Doe 't niet!

Ik moet me nu een Tydspiegel bestellen. Trekt

Aart Admiraal daarin party voor de modernen? Och, dat gekibbel verveelt me zoo. Aart's stuk in ‘Nederland’ is zeer welwillend.

Hy zegt dat ik von Hause aus zachtmoedig ben. Dat is waar ... geweest misschien, maar juist dit doet me zoo zeer. Ik werd zoo kribbig omdat ik gewond ben en pyn voel die anderen niet begrypen.

Schryf me iets over uw huishouden, uw vrouw, uw kleinen kerel. Och, ik had lang in Holland moeten wezen voor z'n beker. Dat vervloekte Blyspel!

Wees hartelyk van my gegroet, t.t.

Douwes Dekker.

Ik gis dat Admiraal en velen aan m'n verdriet een te voornamen tint geven. Dichtersmart en Weltschmerz spelen maar 'n heel ondergeschikte rol in my. 't Fynste wat me deert, is 't verlies van m'n kinderen. De rest is vry grof en plomp en kan door Jan den kruier begrepen worden.

Hm, ik heb nooit den bybel van m'n moeder beklad! Ik zou 't wel gelaten hebben om moeder, bybel, god en mezelf!

XIII.

[Briefkaart van 2 dec. 1876.]

W.h.v.H. Vriendelyk dank voor uwen brief.

Van 't daarin voorkomend prentje heb ik nota genomen. Och, och, och, in afl. 4 [van Bundel VII] zult ge, vrees ik passages vinden die ... ook prentjes uitlokken. Hoe dit zy, ik stel uw oordeel op hoogen prys, en ben u dankbaar als gy 't my meedeelt. Maar bedenk s.v.p. dat my als natuurlyk middelpunt van m'n ikheid dingen blyken die niet tot u komen. Dit rechtvaardigt het unschöne van bitterheid niet, maar 't verklaart wel iets. Behalve positive aanvallen vergader ik zelf dagelyks 'n tal van onwelkome indrukken van negatieven aard. Wie in verhandelingen over 't reinigingsstelsel den naam van Liernur overslaat, tast Liernur aan. Nog eens, ik zeg niet dat ik ... verstandig doe blyk te geven van gevoeligheid. Maar ik zou me bederven als ik me ging toeleggen op taktiek. ‘Net doen alsof...’ kost me groote inspanning, 't Is ekonomie voor me als ik kwaad ben, kwaadheid te toonen. Maar 't is jammer dat m'n uitvallen juist door hen gelezen worden die ze niet aangaan. Net als van den pastoor die in de kerk uitvaart tegen de boeren die in de kroeg zitten. Meen niet dat ik pleit. Integendeel, ik geloof dat ge recht hebt en ik dank u.

Dit vodje geldt niet voor 'n brief! Ja, asjeblieft Coppée, doch minder om hem clan om u. Ver-

acht me niet te zeer als ik u zeg dat ik juist vandaag in ‘Nieuwe Bydr. Onderwys’ 't eerst iets van hem las. Ik heb 'n schuld aan uw kl. kerel. 't Wacht op... ‘Blyspel’ hm!

Hartelyk gegroet. D.D.

XIV.

Wiesbaden 9 Dec. 1876.

Waarde Van Hall! Eergister ontving ik uw ‘Viool van Cremona’ en den avend zelf van dien dag las m'n vrouw my 't stuk voor. In de eerste plaats hartelyk dank voor de toezending! En 'n woordje over 't stuk en uw vertaling, niet waar?

Ik kende Coppée niet. Als ik in staat was alles op te sommen waarvan men 'n zeker recht hebben zou de kennis by my te veronderstellen, terwyl die toch in werkelykheid niet aanwezig is, zou ik 'n lange lyst moeten maken. Is 't barbaarsch van me dat ik Coppée's naam niet kende voor ik hem in den Spectator van 2 dezer en in uw brief van 29 Nov. las? In dien Spectator wordt-i door Holda geprezen. Ter staving van haar lof haalt ze twee coupletten aan, die ik gedeeltelyk ordinair fransch-verzenmakerig (style: rose-éclose) vind, en gedeeltelyk stellig leelyk. (Als ge wilt, zal ik dit oordeel rechtvaardigen, maar 't zal niet noodig wezen. De goede Holda

is in de war, en bezig zich te verletterkundigen.)

Maar GY preest Coppée's Luthier en aan uw oordeel hecht ik veel waarde.

(Choor: Van Hall prees Vorstenschool!

Ik: Holda ook, o zeer! Maar van Hall begon z'n prettige kritiek met: ‘wie denkt overwint! Dat noem ik uit 'n anderen sleutel zingen, dan lievigheidjes pryzen!)

Hoe dit zy, ik was zeer benieuwd naar 't stuk. Ge zegt: ‘het trok my aan door zyn fynen vorm.’ Bedoelt ge niet door z'n fyne donnée? Haal uit deze vraag toch asjeblieft de slotsom niet dat ik 'n vriendschappelyk briefje behandel als 'n staatsstuk, en alsof ik u wou ‘vatten’ op 'n woord. (Waar bleef ik dan die me zoo dikwyls slordig uitdruk, en veel consideratie noodig heb, ik die me voor die consideratie uitdrukkelyk aanbeveel?)

Neen, ik maak hier de onderscheiding om tot juistheid van inzicht te geraken, en omdat ik inderdaad de donnée van 't stuk zoo fyn vind. Als we dit eens zyn, vloeit er byna uit voort dat de vorm hier weinig te beteekenen heeft. Onjuist gezegd. Bedoel ik hier dat de vorm in zoo'n geval er niet op aankomt? Neen. Dat de verdienste van Coppée's vorm wegzinkt by de hoofdverdienste van z'n (fyn!) gegeven? Neen.

Dat C's vorm met op de hoogte van z'n donnée is? Ja, of iets als ja! Hoe zal ik precies formuleeren? Ge hebt recht op duidelykheid. Nu, ik ben nog niet gereed. Ik bluf niet als ik zeg dat ik langzaam denk. (Ik zie nl. in dat er in zoo'n betuiging bluf liggen kan, iets als: langzaam maar dan is 't ook best! Godbewaarme! Neen, ik ben teutig, teuterig, hoe noem je 't?) Voorloopig dit: Het komt me voor dat er van Coppée's gegeven iets schooners ware te maken geweest. Weinigen zullen my toestemmen dat Taddeo en Giannina beter geteekend zyn dan de hoofdpersoon. Taddeo in zyn burleske eigenaardigheid, Giannina in haar beminnelyke oprechtheid. Dit wil m.a.w. zeggen dat Filippo minder goed geteekend is dan men had mogen verwachten. Ja, dit geloof ik. En ook geloof ik de oorzaak dezer fout (als 't 'n fout is) te kennen. Hoofdmoment van die rol en van 't heele stuk is zyn edelmoedigheid. Deze blykt uit z'n handeling. Best! Maar ... hy moet spreken ook. Een zwygende doch even als hy handelende, Filippo zou hooger staan, doch de auteur moet hem offeren aan den eisch van 't vak. Coppée kon hem niet 't werkwoord: ‘ik ben edelmoedig, gy zyt *e*, hy is *e*, laat ons *e* zyn!’ te konjugeeren geven. Er was dus 'n vulsel noodig. Dit vulsel leverde: ‘*de* kunst!’

(Hebt ge Cremer's Boer en Edelman gelezen of zien spelen? Ik heb dat ongeluk gehad. Nog hoor ik Mevr. Kleine die voor 'n jong kunstziek studentje speelde haar ‘de Khùnst. de Khùnst!’ moduleeren. Ik werd misselyk.

Hoe u begrypelyk te maken wat me zoo hindert in zekere soort van ‘DE’ -kunst opvyzeling? Lees ‘Boer en Edel man.’ dan zult gy my begrypen. Die jonge student moest jura studeeren, en verwaarloosde z'n studien om in 'n tuinhuisje poppetjes van klei te maken. Dat was ‘de Khùnst, de Khùnst!’ Ik neem 't Cremer niet kwalyk, 't zal ieder zoo gaan die ‘*de* kunst als 'n apart godheidje wil voorstellen, dat op 'n zeker oogenblik uit de machine heet te voorschyn te treden. Maar by Cremer lag 't aan de donnée. De heele triumf van 't schoone en goede dacht-i te halen uit het moeielyk veroverd verlof van papa om naar Italie te gaan! 't Was wat veel gevergd van de roeringsvatbaarheid van 't publiek, dat men verrukt wezen zou over zoo'n uitslag! Valsche stellingen leiden altyd tot valsche slotsommen. De harmonie is hersteld, de deugd beloond, het goede bevoordeeld als 'n jongetje dat by z'n examens droop naar Italie mag gaan om ... ja, om wàt? Om poppetjes van klei te maken!

Ik weet wel dat ik hier chargeer. Maar haal gy er maar uit wat ik bedoel.)

Nu dan, Coppée had 'n topic noodig om z'n held letterlyk (ik bedoel geen scherpte) aan den praat te houden. En koos daartoe praatjes over kunst, die juist uit den aard der zaak onartistiek zyn. Filippo spreekt als 'n leek, en dit kan niet anders. (E. g. De vergelyking van viooltoon by nachtegaalslag. Dit is fautief als ‘zilte baren’ of ‘pekelnat’ in den mond van 'n zeeman, etc. Breid gy zelf maar uit, s.v.p.)

Eén fout (m.i. altyd) die Coppée met de meeste schryvers zoo niet met allen gemeen heeft, is dat de in zyn stuk voorkomende ‘liefde’ wat meer motiveering noodig had. Ik wil Giannina op haar woord gelooven als ze zegt Sandro te beminnen, maar ik weet waarachtig niet waarom. In al die stukken is de liefde iets als 'n kwaal die de menschen zoo maar in eens onder de leden krygen, en ik hoor tusschen de regels altyd 'n soort van excuus aan den toeschouwer: ja, gut, menschen, wat zal ik anders doen, ik sta nu eenmaal als z'n minnares (of haar minnaar) op 't personenlystje. De auteur heeft het zoo gewild.’ Of: ‘ja ik ben nu eenmaal de jeune premier, (of première.)’

Dat Coppée in zoo'n beknopt stuk deze sleurfout

niet geheel vermyden kon, spreekt vanzelf, maar ... ze leidt hier tot 'n essentieelen lapsus. ‘Men’ is (tragisch) bevredigd met het noodlot van Filippo, maar niet met den wurmstekigen triumf van Sandro - never mind him! - niet met het afspelen van de lieve Giannina. (Sans comparaison met het *lieve* stukje van Coppée, in m'n onnoozele Bruid daarboven laat ik m'n held 'n gelyke fout maken. Holm wil uit edelmoedigheid z'n bruid aan 'n deugniet geven. Prettig voor die bruid!)

Nog eens ‘DE khùnst’ als noodzakelyk aanvulsel van de rol: Filippo. Het is 'n dwaling te meenen (M.I.! altyd) dat artisten van beroep zoo hoog met kunst loopen. In den regel zyn ze de ergste filisters. Maar Coppée hoeft den regel niet te volgen? Hy mag 'n uitzondering schetsen? O ja, mits die niet inloope tegen de natuur der dingen. De opmerking dat kunstenaars van beroep dikwyls zóó en zóó zyn, beteekent niets, dit geef ik toe. Maar ik beweer dat er 'n logische reden voor deze eigenaardigheid is, welker algemeene strekking niet uit het oog kan verloren wrorden zonder 'n ongerymdheid te veroorzaken. Toevallig levert Coppee in z'n stuk (alsof-i 't er om gedaan had!) 'n voorbeeld van deze waarheid, al is 't dan geen bewys. (Als ik gelyk heb, zult GY de bewyzen wel zelf vinden.)

Filippo is, om den eisch van 't stuk, hoofdzakelyk viool*maker*. De pogingen van den auteur om hem over dàt vak te laten dithyrambiseeren vallen in 't water. Het *maken* van 'n viool is en blyft AMBACHT. Vruchteloos tracht Coppée ... o, hy smokkelt! Kyk, hy koketteert by toeschouwer en lezer met de klanken: ‘Cremona’ ‘Stradivarius’ ‘Amati’ en gebruikt de verrukking diedeze woorden by hedendaagsche kunstkenners en ..... kunstkoopers te weeg brengen, om de aandoeningen en 't heele gemoed van Filippo te kleuren. C'est tricher! Dit heeft er iets van alsof men 'n romeinsch soldaat deelen liet in de vervoering van den archaeoloog die 1000 jaar na hem 'n stuk van z'n zwaard vinden zal. Hy zelf poëtiseerde dat stuk yzer niet! De stellige waarde van den arbeid der meesters in dat vak, laat ik daar. 't Spreekt vanzelf dat de viool van den een beter was dan die van den ander, maar nooit kon in Filippo's oog, z'n ambachtelyk werk een zoo dichterlyke kleur dragen als de auteur om den eisch van 't stuk daarin gelieft te leggen. Dit blykt dan ook uit de analyse waartoe hy zich wel 'n beetje verplicht rekent. De zaak komt neer op 't ontdekken van 'n zeker vernis! Heel pleizierig zeker voor den werkman wien zoo'n fortuintje te beurt valt, maar juist weer 'n bewys

dat-i werkman is. Welnu, ook zóó iets kan ons in gloed brengen. Ik weet het by ondervinding, en verheug me dikwyls hartelyk met minder dan dat! Maar dit is de vraag niet. Ik vraag of zoo'n dagelyksch fortuintje de electrische vonk kan leveren die den ‘kunstenaar’ bezielen moet ... en die i.c. van één gehalte behoort te zyn met de hoofdeigenschap die Filippo vertoonbaar maakt, met z'n edelmoedigheid. Al wat hem in dit opzicht als ‘kunstenaar’ behoort te kenmerken staat niet hooger dan 't uitvinden van 'n nieuw soort schoensmeer.

Ik schryf haastig en slordig. Wilt ge lezen wat ik bedoel, en niet juist alles wat er staat?

Uw vertaling? Er behoorde moed toe! Ik geloof dat niemand het u verbeteren zal. 't Is 'n zeer moeielyk werk. Gy zelf zegt dat ge hier en daar stroef waart, en klaagt over eenige aanvulsels. (Die zullen in 't oorspronkelyke zeker niet ontbreken!) Nu, ik heb weinig stroefheden gevonden. Een paar toch. Over 't geheel vind ik Alexandrynen niet behagelyk. 't Is me onmogelyk 'n fransche ‘Classique’ anders te lezen dan om kritiek te maken. Voor genoegen nooit. Altyd hindert my de ‘facture’.

Het zou me zeer leed doen als 't stuk niet gespeeld werd. Er zyn zeer veel fyne passages

in, en by goed instudeeren zouden de vertooners groote eer met hun rollen inleggen. Als maar 't vioolspel van Filippo geen beletsel is voor de opvoering!

Hm, òf ik u reken onder de weinigen die lezen kunnen! Uw opmerking daarover is ondeugend. Och, ik had u veel meer willen schryven, maar 't wordt donker, en als ik dezen liggen laat, lees ik over en verscheur hem. Dit weet ik zeker. Wees hartelyk gegroet van t.t.

D.D.

Nou, ge hadt wel 'n vriendelyk woordje in uw boekje mogen zetten.

[Thans worden de brieven vervolgd aan den heer Funke, die op blz. 179 werden afgebroken, en we gaan dus terug naar het jaar 1873. Zooals ik reeds aanmerkte kan van die lange reeks brieven slechts een klein gedeelte worden opgenomen.]

Aan den heer G.L. Funke.

XXIX.

W. baden 19 April '73.

Waarde Funke! Vriendelyk dank voor de *f* 100. Dit maakt *f* 849.

Uw coulante behandeling maakt me dankbaar,

maar ook weemoedig. Och, als 't altyd zoo gegaan was. Er zou zooveel ánders wezen! Ik was in vroeger tyd altyd wèl, en zou hebben kunnen doorwerken. Maar dan zat ik te tobben met het dagelyksche en kon niets uitvoeren uit ergernis. Want zonder stemming ben ik niets waard. Zoo iets breekt me erger dan ziekte.

Sedert twee jaar eerst sukkel ik telkens. Maar dat tel ik niet zoo veel als gemoedszaken, ik kan wel tegen koorts of diarrhee, maar niet tegen 'n manende hospita.

Sedert twee dagen heeft m'n buik zich tot deugd geschikt. De kopie die hierby gaat was gedeeltelyk klaar, maar ik moest nazien en daar ik dit heel minutieus doe zend ik de ontbrekende 1½ vel eerst heden. Er is minder ik weet 't wel, maar ik heb 't ontbrekende.

Eigenlyk had ik u wel 100 dingen te schryven, maar gy hebt het druk, en ik ook.

Neen, beste kerel, uw hartelyken raad om rust te nemen kan ik niet opvolgen. Ik *moet* doorwerken. Ik heb dit jaar niet de helft geleverd van wat ik vaststelde of hoopte.

't Eerste wat ge nu ontvangt is correctie Vry Arbeid.

Schryf me uitdrukkelyk of er haast is met

Mimi's vertaling. De zaak namelyk is dat ze zich 'n tydje wou bezighouden met iets anders. Ze werkt van 's ochtends tot 's avends.

Hierby eerste correctie proefvel 18. Ik zie duidelyk hoe men aan de drukkery z'n best doet. Dit is zeer achtenswaardig van patroons en werklieden.

Wees hartelyk gegroet en bedankt, t.t.

D.D.

XXX.

Wiesb. 24 April 1873.

Waarde Funke!

Gelyk met dezen gaat correctie vel 19. Het is zeer goed gedrukt.

Dank voor schoon vel 16.

Waarop wacht afl. II?

Gister en eergister zond ik gecorrigeerden Vry-Arbeid. Doch ... slechts gecorrigeerd!

Geen noten en (nog) geen voorbericht. Juist in verband met de gebeurtenissen te Atjin - middelyk 'n gevolg van 't vry-arbeidsprincipe! - had ik te veel te schryven om nu daaraan te beginnen. De vingers jeukten me by elke bladz. De noten zouden, als ik er aan begon, 't hoofdwerkje verdringen. Iets anders zou 't nog ge-

weest zyn, als ge er in geslaagd waart het stuk van Waltman te krygen,

> [De heer Funke had het copieregt van de drie by Waltman verschenen werken van MULTATULI willen overnemen, maar hy en Waltman waren niet tot een accoord gekomen. Een van die drie geschriften was: Nog-Eens-Vrye-Arbeid in Nederlandsch Indie.]

dan eigende zich de zaak misschien voor 'n naschrift. Maar er is nog 'n reden die me op dit oogenblik voor het aanvullen ongeschikt maakt. De gebeurtenissen met Atjin treffen my zeer, ja, om zoo te zeggen persoonlyk. (Doch dit gaat het publiek niet aan). De behandeling dier zaak kost my meer dan ik, met het oog op m'n broodschryvery, op dit oogenblik leveren kan. Gy zoudt me *f* 40 betalen voor 'n vel dat me *f* 1000 aan inspanning en ziel kost. Want, nog eens, ik ben er in betrokken. Hoe zot my 't meerendeel voorkomt van 't geschryf der velen die nu meepraten, nadat ze misschien in Sept. van my 't eerst het woord: Atjin hoorden, kunt ge nagaan. Maar dit is met veel voortbrengsels van de pers het geval. Fransen van de Putte durft de Atjineezen wel beschuldigen van slavenhandel op Nias. Wy, hollanders, hebben nooit anders gedaan. (En ik keur het goed, zeer goed. Anders

worden die‘slaven’ vermoord. 't Is menschlievend en 't afschaffen is 'n wreedheid.)

Och, laat ik nu niet hier beginnen. Ik heb er geen lust toe. De noodzakelykheid om kopie te leveren voor m'n Ideen slokt alles op.

Maar iets anders. Het verwondert me dat ge by deze gelegenheid niet in eene annonce de aandacht vestigt èn op m'n brief aan den koning, en op de noot op blz. 244 van den IV Bundel. [Verzamelde Werken, Idee 984.] Me dunkt dat dit z'n nut hebben zou, en ... dat het me toekomt daarop gewezen te zien, vooral met vermelding van den datum dier beide stukken!

Al praat nu iedereen mee over die zaak, toen ik in 't najaar waarschuwde wist men er niets van. Dat het in 't belang van velen is my te ignoreeren, is voor u geen reden. Er zullen wel eens boeken, brochures of passages zyn aangehaald, met minder grond!

Wanneer ge 't doet, gebruik dan s.v.p. alleen 't woord ‘opmerkelyk.’ Niets meer.

Hetgeen ik over Atjin te zeggen heb (misschien rechtstreeks en particulier aan den koning) houd ik - even als in Sept. - in petto. 't Was me toen alleen te doen om bytyds 'n blyk te geven dat ik er meer van wist dan Fr. v.d. Putte aan de kamer bliefde te zeggen, en ook gedeeltelyk

dan hy zelf wist. Want ook zyn berichten van Batavia zyn zeer gebrekkig. Vandaar ook de terughoudende toon van die noot. Ik overyl me zelden, en behoudens onwillekeurige dwaling, zeg ik de waarheid. Daar kan men op aan.

Ik ben (schoon anders wèl) wat zenuwachtig van Atjin. Daarby komt dat ik de meeste personen die daarin 'n rol spelen zoo goed ken. Loudon, Nieuwenhuis, [Nieuwenhuyzen] van Daalen! O, 't embarkeeren van de troepen is zoo gevaarlyk. Ik vrees nog dat byna al dat volk in de pan gehakt wordt. Het vertrek is 't zwaarste. Denk maar na. Het debarkeeren was kinderspel by 't successivelyk weggaan. Van Daalen moet sneuvelen, dit is z'n plicht. En hy is de man om z'n plicht te doen. Een eerlyk dienstdoender, ik ken hem daarvoor. 't Is 'n stipt man. Loudon en Nieuwenhuis zyn ook achtenswaardige menschen. Maar ... maar ... er is iets anders noodig!

XXXI.

Wiesb. Juni 1873.

Waarde Funke. Hierby 't slot van bundel V.

Ik ben niet wel en heb veel te tobben sedert twee jaar met m'n gezondheid die vroeger altyd

zoo goed was! Een der rechtstreeksche gevolgen is dat ik minder geld verdien dan ik eigenlyk behoeven zou, en hieruit vloeit nu voort dat ik u vragen moet of 't u schikt my de *f* 80 te zenden waarvoor ge, onverplicht, my crediteeren wildet voor Vry-Arbeid. Ik hoop er 'n voorbericht by te schryven en onthoud me van Noten. De druk van Vry-Arbeid vind ik mooi. Adieu. t.a.v. D.D.

Is Flanor (Spectator) die over Bilderdyk schryft, en myn stuk daarover, Keller? of Jonckbloet? - Dit is zeker dat hy m'n executie goed opvat. Ik heb 't niet tegen B, maar tegen 't genre, en koos B omdat-i als voorganger beschouwd werd en wordt.

XXXII.

Wiesb. 12 Juni '73.

Waarde Funke, Ziehier vel 1 van bundel VI. Ik hoop en denk spoedig voorttegaan.

Hartelyk gegroet. D.D.

In den Wouter zal weldra gunstige melding worden gemaakt van een ouden roman van Lafontaine, nu lang uit de mode en aan 't tegenwoordig geslacht onbekend. Zoudt ge denken dat 'n nieuwe vertaling daarvan goed zou zyn? Ik zal hem in de Ideen zeer gunstig bespreken, en de oude (slechte) vertaling van 18.. (10, 12?) zal wel verschwunden zyn.

Zoo ja dan zal Mimi die vertaling maken. De roman is lief en door de oudheid nieuw. Ik bedoel Herman Lange.

XXXIII.

Wiesb. 13 Juni '73.

Waarde Funke,

Heden ochtend ontving ik uwen brief van eergister met voorstellen tot verandering etc. Ik neem expres maar 'n half blaadje om niet nu te antwoorden. Ge had nam. nog niet ontvangen het slot van bundel V, en 't begin van bundel VI. De mogelykheid bestaat dat het daarin voorkomende u op dit oogenblik van uw voorstellen doet afzien.

Och, de verrassing (zooals ge 't noemt. Heb ik dit woord gebruikt? Het drukt meer uit dan ik bedoelde.) Ze komt alleen neer op 't plan om met zeer grooten spoed voorttewerken aan Wouter, alleen aan Wouter! Ik dacht dat het u als uitgever aangenaam wezen zou (nà komkommertyd?) in eens den VI bundel en misschien den VII - alleen over de Woutergeschiedenis handelende - klaar te hebben. Dat ik u dit aanrekende als pleizier, was omdat ik van zooveel zyden aanvraag kreeg om 't vervolg op die historie.

Rechtstreeks toegeven in den wil van m'n publiek kan ik niet. Dit zou me terstond verlammen. Maar wel heeft de manier waarop men iets ontvangt invloed op m'n stemming. En door 't vragen naar Woutertje waarin veel belangstelling doorstraalde, werd m'n stemming zóó als ik noodig had om 't te doen. Vandaar 't slot des vyfden bundels.

Het is komiek dat Flanor de Woutergeschiedenis ‘beroemd’ noemt. Ei? Dit is dan de ‘stille faam’ waarvan Louise in Vorstenschool sprak, want publicistisch gesproken heeft men van Wouter zoo min notitie genomen als van de zeeziekte-geschiedenis die ook ‘beroemd’ is. Dit is 'n aardige bydrage tot de onmacht van 't doodzwygen. Wouter is ‘beroemd’ zonder besproken te zyn. Tant mieux!

XXXIV.

Wiesb. 15 Juni 1873.

Waarde Funke, Vriendelyk dank voor de *f* 100 die ik niet aanbreek voor ik weet of ge, zonder tegenzin, de kopie aanneemt. Ik ontving van vele kanten de uitnoodiging om de Woutergeschiedenis aftemaken, en daartoe had ik me nu gereed gemaakt. Het doet me leed dat het debiet van m'n werk behoefte hebben zou aan

'n nieuwe vlag. Men had my in den waan gebracht dat de oude goed was, en 't speet me alzoo, dat de by Waltman uitgegeven stukken niet in de wereld kwamen onder 't zelfde merk. Indien ik de middelen had gehad, al m'n werken optekoopen - een der redenen waarom ik hoofdzakelyk de offerte van van Gennep c.s. Aannam! - zou ik alles onder een titel gebracht hebben, en wel volgens 't in den Vry-arbeid gegeven program, waaraan ik geloof trouw te zyn. M'n arbeid zal, als ik nog een beetje leef, één geheel zyn. Tant pis voor degenen die by preferentie (en uit luiheid!) slechts nu en dan 'n enkel stuk blieven in te zien. Ik waarschuwde reeds hiertegen in 123, en 't is waarlyk niet naar dezulken dat ik my richt. Maar gy zyt bevoegd tot beoordeeling of ge die pleizier-lezers noodig hebt voor 'n voldoend debiet. Al zy dit het geval voor 't oogenblikkelyk debiet (dit begryp ik) het zal later niet het geval zyn. Het is juist dit toegeven in den smaak van den dag die onze litteratuur maakte tot wat ze is, nam. pitoyable!

Met Lafontaine zyt gy in de war. En dit zyn byna allen. Ook de boekhandelaar hier, dien ik onlangs naar een zyner werken vroeg begon met te meenen dat ik van den franschman sprak, den dichter der ‘fables’ en der ‘Contes.’ Godbewaarme!

Juist andersom. De fransche L. is ‘klassiek’ en de door my bedoelde duitscher is 't tegendeel van ‘klassiek’. Men zou hem eer op 'n stalletje - liever nog in den papiermolen - dan in 'n cours de littérature moeten zoeken. Hy bloeide voor 50 à 80 jaar, en is zoo radikaal vergeten dat z'n résurrectie frappanter wezen zou dan van schryvers die eeuwen dood zyn.

Hy is 'n type, en heeft zeer grooten invloed uitgeoefend op volksgeest, karakter, zedelykheid (of onzedelykheid, maar hóógstfatsoenlyk!) en zelfs op gezondheid. Dit had ik in 't licht willen stellen, en ik zàl het ook doen. Ik zou 'n slecht auteur zyn als ik by 't behandelen van 'n mensengeschiedenis uit het begin der XIXe eeuw zoo'n enormen factor over 't hoofd zag!

Dat Kruseman geen geluk had met zoogenaamde ‘klassieken’ spreekt vanzelf. Toch had het kunnen slagen, mits met letter- en zielkundige commentaar, als bydrage tot de Geschiedenis der begrippen en van den smaak. Maar 'n reproductie zonder meer, is dor! Men kon evengoed 't publiek onthalen of biefstuk van walvissen ('t ‘klassiek’ voedsel onzer voor-ouwelui).

De Lafontaine die ik bedoel was nooit vervelend genoeg (in één enkel werk) om op die wys klassiek te worden. Schoolmeesters zagen

z'n waarde niet in, omdat-i niet droog genoeg was. Toch slaagde ook hy er in zich vervelend te maken door... 100 of 200 romans te schryven. Zooveel schoons er in 3 of 4 is, zoo ungeniessbar is 't geheel. 't Was met hem: toujours perdrix!

Welnu, ik zal drie of vier romans van hem - met toelichting! - by dezen of genen anderen uitgever laten drukken (tot m'n groot verdriet) en zal u rapport doen van den uitslag. Of liever 't zal u wel blyken zonder my. Hoe gy aan den inderdaad ‘klassieken’ franschman komt, is me toch duister, omdat ik op blz. 108 en 110 zoo uitdrukkelyk zeide dat ik den Duitscher bedoel. Die Duitscher heeft veel toegebracht tot de opvoeding onzer grootouders. Van hem (en de cache-nez) stammen zekere soort van teering en deugd af. Ook 'n byzondere soort van ‘liefde,’ die echter nu uitgestorven is. Ik weet wel dat dit aan 't tegenwoordig geslacht onbekend is, maar juist daarom wou ik 't bekend maken.

Neem vooral geen kopie van my aan die u uit 'n oogpunt van handel, schade zou kunnen berokkenen. Ge begrypt dat reeds de mogelykheid van zulk eene veronderstelling my smarten zou. Tot nog toe echter meen ik dat geen uitgever er schade by gehad heeft, m'n werk aan te nemen, zooals ik 't geef.

Toch erken ik dat er iets gegronds is in uw voorstel, en wel in verband met zeker onafgewerkt plan dat we bespraken toen ge hier waart. Het is wraar dat ook ik voor zeker soort van uitingen behoefte hebben zou aan 'n andere (d.i. snellere) publicatie. Er zyn dingen die krantachtiger meer op den dag moeten behandeld worden. Maar dit kan immers nu niet worden ingevoerd nu ik de Wouter-geschiedenis wil afhandelen?

Hieruit zou nu schynbaar voortvloeien dat ik zei: ‘laat ik eerst dàt afdoen, en dan 'n verandering!’ - Maar hierdoor zou ik me anders binden dan door 't laatste woord van bundel V. Wat ik dáár zei, meende ik, doch 't moet aan my blyven, als ik daartoe door de houding van publiek, of zekere gebeurtenissen genoodzaakt werd of zelfs maar genoopt, op eenmaal over te springen op 'n ander onderwerp. Juist in die vryheid zit de waarde van m'n arbeid.

Of nu menschen, die van te nabyzien, dit niet pleizierig vinden, kan my geen reden zyn, m'n fabrieksmerk te bederven. Doch bovendien 't is geen zaak van keus of voorkeur. Ik kàn niet anders werken. Herhaaldelyk heb ik op die onbekwaamheid gewezen (in 216 en 399 byv.) Indien ik me in 't voortbrengen myner denk-

beelden naar anderen schikte, welnu, dan zou ik 'n ander zyn! En zy die aanmerkingen hebben, laat ze hun arbeid toonen!

Te gebruiken, te bewerken, te buigen of te veranderen, ben ik niet. Ware dit het geval geweest dan zou ik millionnair en minister zyn, of iets meer. Zonder die volstrekte onmacht om me in m'n denkbeelden door iets anders te laten leiden dan door den eisch van die denkbeelden zelf, zou ik thans nog, even goed als vroeger kans zien om in ordinairen zin te parvenieeren. De slimmigheidjes van 'n F. v.d. Putte staan wel beneden m'n karakter, maar waarlyk niet boven m'n begrip.

Te gebruiken is m'n ... talent (?) niet. Ikzelf heb er geen zeggen over. 't Is als de Paus: zóo zyn of niet zyn!

Om rechtvaardig te wezen, ook omtrent me zelf, moet ik hierby zeggen dat ik in alle byzaken byna onbegrensd inschikkelyk ben, want voor hoofdigheid heeft m'n gemoed den tyd niet. Eten, drinken, kleeden, slapen, uitgaan, thuisblyven ... alles doe ik gemakshalve op kommando van den eersten den besten die de goedheid heeft me iets te zeggen. Als M. me niet waarschuwt m'n haar te kammen of te laten snyden, blyft het ongekamd en ongesneden. Maar des te stipter

ben ik op het handhaven myner inzichten in hoofdzaken. Indien daaraan iets te veranderen ware, geloof me, dan zou 't sedert lang geschied zyn. Er is moeite genoeg toe gedaan, en by wyze van spreken kon ik vorderen wat ik wilde, iets meer byv. dan 't hollandsch publiek aan z'n schryvers betaalt! Dit kunt gy niet helpen. En bovendien, al ware dit anders, het zou niet den minsten invloed hebben op m'n arbeid. Juist andersom, als men meende my aan 't lyntje te hebben door belang, zou ik terstond my impotent voelen. Voor geen *f* 1000 per vel schryf ik iets op kommando. Neen voor geen millioen! Ik KAN NIET!

XXXV.

[in een P.S. op een briefje van 14 Juli 1873.]

Myn plan is te bewerken dat gy zelf me vraagt om de Wouter-geschiedenis voorttezetten, onverschillig of 't de lui bindt aan vorige bundels of niet. Ik hoop te bewerken dat men zich getroost de vorige bundels te koopen.

Dat er altyd velen zyn die dit niet doen is te begrypen. Maar daartegenover staat hoop ik dat anderen zich door bundel VI laten bewegen om de vorige te nemen, om de zaak compleet te hebben.

Myn program van Wouter was precies wat Lamartine zei op blz. 207-210 van z'n Héloïse & Abélard, uitgaaf 1864, Michel Levy frères.

Ik (Mimi) vond die passage 'n paar maanden geleden, en wy waren beiden verbaasd.

Later zal ik die woorden citeeren. Nu niet. Dit strydt tegen m'n belang als auteur. Dan namelyk zou 't schynen of ik Lamartine's wenk gevolgd had. Mocht ik sterven, publiceer gy dan die bladzyden en getuig dat ik ze eerst voor 'n paar maanden onder de oogen kreeg toen ik iets opzocht over Heloïse. Ook vond ik 't niet, maar Mimi. En zy, m'n program kennende, was er verbaasd van.

Hy zegt letterlyk wat ik in m'n gemoed had!

Laat my maar begaan met den Wouter. Ik beloof u dat 't werk klassiek wordt, en verkocht zal worden na ... ùwen dood zelfs. Na den mynen spreekt vanzelf, en daar heb ik zoo'n schik in! Andere onsterfelykheid verlang ik dan ook niet.

> [De bedoelde woorden van Lamartine komen voor in een studie over Milton, opgenomen in een deeltje getiteld: ‘Héloïse et Abélard.’ Zy zyn: ‘L'épopée ne sied plus au monde moderne qui cherche ses héros dans l'histoire et son Dieu par la raison. La poésie des grands hommes est dans les événements réels de leur vie; la poésie du ciel est dans la religion; le merveilleux est dans la

nature commentée par la science. Les fables, au lieu de grandir les héros, la nature et Dieu, rapetissent tout.
S'il reste une épopee à faire aux poëtes futurs, c'est l'épopée intime du coeur humain. Un vaste poëme qui prendrait l'homme à son berceau, qui le conduirait à la tombe à travers les vicissitudes, tour à tour heureuses ou misérables, de l'existence ordinaire des hommes, qui peindrait la naissance, les âges, la familie, le toit domestique, les tendresses, les délices du foyer, la religion, les paysages, les professions, les métiers, les rencontres, les séparations, les amours, les obstacles, les déchirements, les joies, les agonies, les résignations, les morts de l'espèce humaine, et qui ferait jaillir de ces scènes vulgaires tous les sentiments, tous les cris, toutes les larmes du coeur humain, un tel poëme, encadré par un pinceau vrai et pathétique dans les magnificences et dans les tristesses de la création matérielle, serait l'épopée du sentiment, le poëme de l'homme, les *Fástes* de l'Ovide de la civilisation moderne. Le poëte qui tenterait de le chanter aux hommes de nos jours n'aurait pas besoin d'autre surnaturel que la création, d'autre merveilleux que l'infini, d'autre fable que la vérité, d'autre lyre que son propre coeur. Celui-là serait lu dans le palais et dans la chaumière, dans le camp et dans l'atelier, dans l'opulence et dans la misère, jusqu'a ce qu'un nouvel ordre de société eût transformé les conditions humaines, les hommes et les choses, en une autre civilisation inconnue qui créerait à son tour une nouvelle épopée. Ni Milton, ni Voltaire n'ont rien conçu de pareil:

voila pourquoi la *Henriade* est surannée et pourquoi le *Paradis perdu* n'est plus qu'un monument de bibliothèque. La poésie court les rues, et les poëtes vont la chercher dans les nuages. Heureux celui qui la retrouvera où elle est, c'est à dire dans la vérité et partout! Celui là n'est pas né encore.'

Er werd nu met spoed gewerkt aan den VI^{den} bundel Ideen, en de eerstvolgende brieven zyn kort en haastig. MULTATULI had voortdurend geld noodig ook voor zyn gezin in Italie. Ik vind daarover in een brief van Funke van 15 Juli:

'Terstond op ontvangst van uw telegram heb ik de *f* 100 naar Eduard gezonden. Heb daar dus geen zorg meer over, maar deel my toch eens mede of nu, zoo uwe vrouw ziekelyk blyft, en by gevolg niet meer les kan geven, de gansche zorg ten uwen laste komt. In dat geval beklaag ik u van harte, want dan kunt ge niet zoo hard werken dat geldnood u van 't lyf blyft.'

En van 13 Augustus:

'Ik verzend hierby de gevraagde *f* 50 en tevens heden de andere *f* 50 naar Eduard.

Ik hoop zeer dat uw vrouw weer spoedig herstellen zal, want dat suppleeren houdt ge ook met de meeste inspanning niet vol. Ik remitteerde in eene maand tyd *f* 540!'

Dit laatste was een antwoord op:]

XXXVI.

W. baden 10 Aug. 1873.

Waarde Funke! Dank voor de *f* 100 en den brief aan Mimi. Dit maakt *f* 640.

't Hier nevensgaande [nam. ingesloten kopie] zal slechts uitloopen tot 15¾ vel, zoodat ik nog niet geheel by ben ... maar ik heb tegenspoed gehad. Toch ben ik zoo vry u te verzoeken my nu reeds weer *f* 100 te zenden. Ik heb naar Italie geschreven dat ik spoedig weer remitteeren zou. (van de laatste *f* 100 zond ik ook de helft.) Wilt gy zelf *f* 50 zenden aan Eduard, en *f* 50 aan my, ook zeer goed! Ja, liever. Het hollandsch geld staat daar goed, naar ik hoor. Ook hier is de koers iets beter geworden, 't Is 3½ % geweest! Hartelyk gegroet t.t. D.D.

Nieuwe kopie zal uw remise kruisen, naar ik hoop. Ik denk en hoop hartelyk dat deze bundel u wat voordeel geeft, dat u billyk toekomt! Ja, ik wensch het u hartelyk toe! Dank voor uw flinke behandeling. Gy verdient dat het u royaal gaat!

XXXVII.

Wiesbaden 4 Sept. 1873.

Waarde Funke, Gelyk met dezen gaat proef

van vel 11. Proef, revisie, en de zeer mooie schoone vellen (ik heb reeds tot 8) alles gaat perfect, dunkt me. Op blz. 93 regel 3 is 'n foutje gebleven - ‘gewezen’ en ‘genezen’ moest er staan - maar dat is menschelyk. Met het geheel moet ge, dunkt me, eer inleggen. Ik hoop en ... verwacht dat ge tevreden zult zyn met het debiet. Ik wensch u hartelyk satisfactie toe (en wat ruim als 't kan) van uw eeuwig betalen en uitschieten. Zeer goed begryp ik dat ik niet de eenige ben die u plukt. Papier en druk moeten ook betaald worden. Toch ben ik gerust dat ge later 'n goed eigendom aan dat alles zult hebben.

Ronduit gezegd, heb ik 't, in dezen bundel vooral, wel wat op debiet toegelegd. Op kommando iets te leveren kan ik niet, maar myn eigen stemming bracht mee, de kopie nu eens zoo te maken dat ze ook voor pleizierlezers pikant was. Gewoonlyk stoor ik me daaraan niet, maar ik zou 't prettig vinden als me dit nu eens gelukt was. En, zoo ja, dan moet men ook vorige bundels koopen. Dat de aaneenschakeling van de Ideen menigeen van koopen afhoudt, is begrypelyk. Maar hier tegen-over staat dat ze anderen dwingt tot completeeren. In allen geval hoop ik dat, na m'n dood vooral, het geheel voor u behoorlyk waarde hebben zal. Dit is my

'n prettig denkbeeld. Ik zit nu al in agitatie, wie dan corrigeeren zal, en een en ander dat fautief is in m'n eigen werk, verbeteren? Denk aan Roorda. Die is 'n goed litterator, en 'n braaf mensch.

Dat ik u schryf is uit luiheid en omdat ik koude voeten heb, die my onwel maken. Ook wou ik u wat ophelderen over die seurige Mill. Studien. Neen, die Studien zyn niet seurig, maar 't uitgeven daarvan. Ziehier wat daarachter zat.

Ge hebt gelezen hoe de auteur aan dien gnoom (gnoom = weter) middel vraagt om aan geld te komen.

(IK namelyk heb geld noodig. Niet van u, geen kopie-honorarium, dit is voor 't dagelyksche en ik ben er mee tevreden. Maar ander geld, méér. Om vry man te zyn, en om... enfin, lees wat ik aan Adolf zeg, maar daar noem ik alles niet!)

En die wetende, verstandige Adolf kapittelt me, en laat me 'n tydje tobben met allerlei wanbegrip en misverstand. Hy dwingt me m'n denkvermogen te oefenen. Maar zie, ik wilde aan dat alles 'n praktisch slot hebben, en dit kon wel. Ik laat me door die gnomen bevelen: SCHEP waarde, als je dichter bent moet je dit kunnen! (Zeer waar!)

Dit doe ik dus. De vraag bleef echter hoe

waarde te scheppen zóó dat ik zelf er iets van kreeg? Dit bleek moeilyker dan de hoofdzaak. Daarover peinsde ik drie jaar. En ik meen ook het middel daartoe gevonden te hebben.

Of 't beroep op Loyauté etc. (zie circulaire) [namelyk de circulaire die op 't slot van Mill. Studiën is opgenomen.] 't bedoeld effect heeft, is me eigenlyk onverschillig. Ik heb 'n middel achter de hand om de zaak vruchtbaar te maken ook ten mynen behoeve. Dit zal later blyken.

Maar intusschen kon ik die Mill. Studien niet sluiten voor ik wist hoe ik dan handelen zou, en daar de heer Waltman (zeer ten rechte waarachtig!) aandrong op slot, moest ik daarin een decisie nemen, 't Was me een ware graat in de keel. Net 'n schaakparty waarby men 't eene stuk niet kan verzetten om 't andere, en... 't andere niet om 't ééne!

Nu is die graat er uit! Ik weet hoe ik te doen heb, als de loyauté etc. afwezig blyven van 't appel, 't geen te verwachten is. Ik ben niet gewoon 'n schaakparty waarby ik tyd van denken heb te verliezen. Geduld is hoofdzaak, geduld om exact te denken.

Zie zoo, m'n geweten is in rust, nu ik u een en ander heb uitgelegd (O, ik had veel meer, maar gun me den tyd niet. Ook over Atjin!)

Maak u gereed veel kopie te ontvangen, want èn voor hier èn voor Italie heb ik veel noodig. Ik moet snel werken. Ik weet nog niet waar ik 1^0. Oktober belanden zal [het huis waarin wy woonden, Schillerplatz 4, zou afgebroken worden; we moesten dus verhuizen] en in Italie is ook veel noodig. Dit zend ik met pleizier. Enfin, ik ben wel, en hoop alles te klaren.

Hartelyk gegroet, t.t. D.D.

XXXVIII.

[uit een brief van 6 Sept.]

Ik wou dat ge Mill. Studien gekocht hadt. Over 'n jaar of wat zullen zy opgang doen. Aan gewone lezers (de meerderheid!) moet eerst gezegd worden dat het ‘mooi’ is. Het werk is zeer eigenaardig en lykt weer op niets. Dat het lezen en volgen inspanning eischt, weet ik wel. (Ik span me ook in by 't schryven!) Maar juist daarom zal 't langer leven dan de dingen die géén inspanning kosten en morgen van 't repertoire worden gegooid.

XXXIX.

Wiesb. Sept. 1873.

Hierby vel 23 ruim.

Op revisie 13 zie ik dat ge *f* 100 naar Padua

hebt gezonden. Hartelyk dank. Dit brengt de betaling voor dezen bundel op *f* 980, zoodat ik, als de 26 vel af zyn, nog slechts *f* 60 te goed hebben zal.

En ik heb juist op dit oogenblik - om 't afrekenen by 't verhuizen, en andere dingen die zamenloopen - meer noodig.

Te vorderen heb ik niets, want 23 vel is slechts *f* 920, en ik ben dus nog *f* 60 achter. Maar ik moet en zal de eerstvolgende 14 dagen zeer veel leveren. Als dus uw kas het toelaat, help me s.v.p. Op zeer snelle verevening kunt ge staat maken. De eenige vraag is of 't u schikt.

Die remise naar Italie was noodig. Myn vrouw gaat te Venetie wonen by Eduard. En dit is goed. Ze was te Padua tegen m'n zin by Omboni.

Meen ook niet dat m'n geld-gêne zoo blyven zal. Ik heb de twee laatste maanden tengevolge van allerlei malle byzaken, die nu hoop ik voorby zyn, veel minder gewerkt dan ik anders zou kunnen doen, en ook doen moet (d.i. om te voldoen aan verschillende eischen, moreel en finantieel beide.) De vraag is alleen of ge 't schikken kunt met uw kas. Aan snelle aanzuivering van myn kant (aannemende dat ik nog 'n maand leef) is geen twyfel. Ik heb den heelen VII^{den} bundel in m'n hoofd gereed.

Ik verlang zeer naar 't verschynen van de twee eerste afleveringen. Weet je wel dat die voetzoeker beschryving mooi is? Ik was 't vergeten (dit gebeurt dikwyls) en had er pleizier in toen ik de eerste proef kreeg.

Tot nader order blyft het adres Schillerplatz. Zoodra ik kan al was 't vóór den eersten, trek ik er uit. Ik heb hier zoo 'n last van koude voeten, en dat ontstemt heelemaal. 't Nieuwe adres zal zyn Geisbergstrasse 12. Komiek, ik heb de nieuwe woning nog niet gezien. Ik gun me overdag geen tyd, en 's avonds helpt het niet.

[Kort daarop verhuisden we.
Het was omstreeks dezen tyd dat MULTATULI in nauwere aanraking kwam met den heer Vosmaer wiens brieven hier nu volgen.
Jammer dat deze brieven nog al verminkt door my ontvangen zyn. Er is in doorgehaald, er zyn stukken uit de blaadjes gesneden, waardoor ook wat aan de keerzy stond verloren ging. Er zyn halve blaadjes by waarvan aanhef en vervolg ontbreken, enz. Daardoor is veel onverstaanbaar geworden en voor het doel der uitgaaf ongeschikt. Wat te gebruiken was heb ik zoo goed my mogelyk was gerangschikt.
Intusschen de lezer, zooals ik me dien moet voorstellen om dit werk te kunnen voltooien en zooals ik weet dat er eenige zyn, zal in weerwil dezer vermin-

kingen den heer Vosmaer dankbaar zyn dat hy zyn brieven voor de uitgaaf beschikbaar stelde, ook zóó als hy ze gaf.]

Aan Mr. C. Vosmaer.

I.

Wiesbaden 21 Oktober 1873.

Waarde Vosmaer! Gister ontving ik uw ‘Vogels’ en ‘Londinias.’ In de Vogels las ik nog niet. Wel heb ik 't ingezien. (Dat stukje aan Israels [Zondagmorgen aan het strand], is heerlyk schoon. Zie, ik wou dat ten Kate - 'n handig verzenmaker! - het in maat of op rym zette, om te doen in 't oog vallen hoe jammer dat wezen zou!)

Maar van Londinias! Dat was 't voyantste uit Funke's pak. En dun. (Deze verdienste lokte my aan, omdat ik werken wou, en me niet laten afleiden.)

Voyant en dun! Dus ik zag het in, en liet me pakken, en raakte in iliadische stemming, en ... vond een nieuwe manier, waarop humor zich openbaren kan. Zie, ik verbeeld me, dat ik veel over Londinias te zeggen heb.

Eerst en vooral dat ik er zeer, zeer, zeer mee ingenomen ben. Maar dit kan 'n boer ook zeggen.

Toch ben ik niet gereed met het kwalificeeren van den indruk. Er zweeft my een woord voor den geest, en dat kan ik niet vinden.

Ik maak onderscheid tusschen styl en schrytmanier. 't Exordium: ‘Quousque tandem’ is (meer of min kunstmatig en bestudeerd, soit!) styl, niet waar? ‘Schryfmanier’ vind ik in uw kommentaar. En ‘Londinias’ is ongetwyfeld 'n staaltje van iets anders nog. Goed! Dit zal niemand van my voor 't eerst hooren. Pour peu que deze of gene arme van geeste zich eens op den voorgrond stellen wil, zal hy 'n jurk aantrekken van 't ‘genre’ dat gy hier invoert. (Als ik despoot was, zette ik er boete op ... niet op 't invoeren ... (schryfmanier: by Hercules! Nog eens schryfmanier: by Herakles, klès, klêês, klaas = m'nheer de veelgenoemde...

O lieve Jezus, ik raak in de war. Let op hoe 't geloof kruipt waar 't niet wandelen kan. Daar dringt zich 'n moderne vloek in de plaats myner antieke beroering.

Ei, precies Athènè versus Neptunus. Ge ziet, daar begin ikzelf al den jurk aan te trekken die u goed staat. Poenitet!

Weet ge waar ik bevreesd voor ben? Dat men in Boeotie uw stuk niet begrypen. zal. En, weet je nog eens wat my toelacht? De rol van

explicateur, ziedaar! En, als ik niet beneden m'n ... waan sta, zal ik brokken, gangen, sprongen in uw stuk aanwyzen, die uzelf niet zoo bekend zyn als de relatie tusschen vader en kind wel zou doen veronderstellen. Ik geloof dat er grepen in voorkomen, die gy, uws ondanks, gemaakt hebt in de vaart.

En de nieuwe soort van humor! (O, god, het misbruik dat ik voorzie! O utinam unum cervicem haberent!)

Ik hoor Kappelman al vragen: maar wat beteekent dat ding nu eigenlyk? En de moralisten: wat leert men er uit? Welnu, ik geloof te kunnen antwoorden. Maar ik haast me niet. Ik wou graag m'n kritiekje goed af hebben voor ik er aan begin.

En ik die 't stuk terstond opnam om de dunte, betreurde de kortheid toen ik 1½ blz. ver was! Kerel, uw kader was wyd, waarom niet wat meer nog daarin gezet, poppetjes en ideën?

Tot m'n eer moet ik zeggen dat ik terstond behoorde tot de ‘latere kommentatoren die in uw stuk 'n verren naklank hooren van homerischepische poezie.’ Ei, nog al, de humor die ontstaat door 't moîré van 't moderne. Daar heb je geloof ik 't wroord dat ik zocht. Tweeërlei lynwaad, wat open geweven, en achter elkander

gehouden zoodat de lichtspeling 'n dubbel effect vereenigt in bewegelyke teekening ... zoo iets is het.

En juist datzelfde merkte ik (vóór uw kommentaar, hoor!) in de poppen op. Maar ze liggen niet over elkaar heen, als de tekst. Het moîré wordt opgemerkt, niet gezien, juist, uw muze is correct (sakkerloot, hoe correct! wat 'n lynen!) En Poseidoon op blz. 4 ... archaïstisch? Ja, zeker! De kunst in hare kindsheid, niet waar? Of althans vóór de later volgende volmaking? En ... rakende aan karikatuur? Ook waar, doch onbewust. Welnu, die arme kibbelende Minerva en Poseidoon op blz. 4 dragen, als al 't andere, een dubbelmerk. Had ge hieraan gedacht? Ik verwed ... iets, dat die twee kibbelaars door u zelf worden gegeven als stellig ouder dan uw muze. En toch ze kunnen even goed 'n eeuw of zes, acht jonger zyn, want...

Voor ik nu m'n wysheid over Kunst ga verkoopen aan u, den kunstvorschenden Aloopex, moet ik even iets naslaan. Zie, ik herinner me middeleeuwsche illustraties by Terentius, en ik heb daar 'n Davus gezien, waarop uw Neptunus gelykt. Ik ga zoeken.

22 October.

Neen, 't is Davus niet. Het werk waarin ik

zocht was Seroux d'Agincourt, uitgegeven door A. Ferd. von Quast.

Ik raakte aan 't bladeren. Ik mocht dit niet doen, want ik moest werken. En toen iemand die by me zat: hóór, dàt is prachtig! En ze las me voor: de ‘Droom’ en de ‘Zee’ en de trommelaar. Ook las ze de Zee in 't duitsch.

Heerlyk! Ik begryp dat ge uw ontslag naamt als opschryver der gedachten van anderen! Gedachten zeg ik nu wat slordig.

M'n heele brief is slordig. Dit zult ge meer zien. Het beduidt uitspanning na correctie van proeven, weet ge. Neem eens vooral die slordigheid voor lief. Als m'n zinnen niet rondloopen, maak er maar wat van.

Ik verbeel me dat ik veel aan u te zeggen heb, en geniet van uw werk. En ben wel wat beschaamd over m'n opgang. Deel my alles mee, wat ge van de pers over uw Vogels krygt. Ik maak me gereed à la rescousse. Ja, dat alles is zeer schoon. Maar ik moet nog beter lezen.

Terwyl ik opstond om een ander blaadje postpapier te krygen, zei zy: (nader uitvoerig over haar).

- Hoe is 't mogelyk dat er niet meer geroep over hem is!

Juist, dacht ik, en was weer beschaamd over m'n

opgang. Ik voel aandrang u een groot geschenk te maken voor uw Jakobsladder en uw Zee!

En Londinias is achteruit gedrongen in m'n schatting. Dat spreekt vanzelf.

Hoor, ge hebt goed gedaan my te schryven. En daar zit ik nu weer met 'n boutade meer op m'n rekening! Want zie, in 't reeds afgedrukte 17de vel van m'n bundel Ideën [Idee 1171] (welker 1ste aflg. dezer dagen uitkwam) vloek ik tegen Holland. ‘Ben ik dan de eenige artist in ons verrot Nederland!’ En vóór 't verschynen van dien uitroep antwoordt gy met Londinias en de ‘Vogels’.

Ik zal uw werk goed bestudeeren, en ben zoo bly dat ik er zoo hoog mee loop, schoon 't me schaadt aan m'n verwaandheid ('n element van succes, N.B.!)

Vóór Funke's pak kwam, was zỳ bevreesd dat ik in den brand zou raken met uw werk. 't Gebeurt zoo zelden dat ik in geestdrift raak! Wat volgt daaruit? De malle waan dat ik alleen wat goeds kan voortbrengen, enz. enz.

Och, ik heb geen lust nu meer te schryven. Ook moet ik kopie leveren, heusch! Ik heb 't tegenwoordig goed, maar ... ik moet elken dag 'n contingent werk leveren, 't Zal er naar worden,, en *naar* worden!

Wanneer verschynt de II^{de} bundel ‘Vogels.’

.....

Ziedaar nu, ik zit met m'n Wouter in 'n aller ordinairste historie welker éénige eisch is: correctie van teekening tot het minutieuse toe. Ik kan daarby vlucht noch geestdrift gebruiken, niets wat naar uw kunstenaar zweemt die 'n beeld houwt uit het blok waarop de Jakobsladder rust! Dus kerel, je benadeelt me in m'n beroep, in m'n ambacht! Voor 'n week of wat droomen en contemplatie betaalt Funke geen kopieloon. Ook die stryd.....

II.

Wiesbaden 31 Oktober 1873.

Waarde Vosmaer! Toen ik u een paar dagen geleden schreef ‘dat ik niet schreef’ meende ik m'n plicht te doen, omdat ik werken moet. Werken hier in den zin van ‘kopie-leveren.’ Om niet achteruit te gaan moet ik elken dag 'n contingent leveren dat niet te groot is, als ik stemming heb, maar zeer drukkend tot het ondragelyke toe zoodra dit niet het geval is. Enfin, ik had er best den tyd toe kunnen nemen uw brief uitvoerig te behandelen, want sedert drie dagen bracht ik niets voort. Ik ben moe van vruch-

teloos pogen. Ik ben zeker dat ge die stemming kent.

Maar wat ge waarschynlyk niet kent, is de noodzakelykheid om in weerwil dier vermoeienis doortegaan. Ik kan geen dag missen. Het besef hiervan maakt me woedend. Ik blyf er by dat de godvreezende nederlandsche natie me daaraan niet had moeten overlaten, en als ik dan bedenk dat ze zich nog veroorlooft aanmerkingen op my te maken... soit!

In zulke stemmingen heb ik slechts te kiezen tusschen slecht werken en niet werken, en beide is my niet geoorloofd.

.....

‘Je bent 'n byzonder gemeene kerel!’ Byna doorgaande zwyg ik. En ik zou zeker altyd gezwegen hebben, ware het niet dat ik de aanraking met de maatschappy noodig had om in 't leven te blyven. Dit moeielyk te maken is dan ook de heele taktiek. De enkele keeren dat ik als die hertogin van Gelderland, de borst ontbloot en vraag: ‘Is dàt schurft?’ kryg ik zonderlinge antwoorden. ‘Hé, hoe impudent!’ of ‘Qui s'excuse, s'accuse!’ of: ‘He, dat was niet noodig, we wisten wel beter!’ of: ‘Je pronkt met je deugd!’ (Lothario in 't motto van Havelaar, waaruit tevens blykt dat ik die taktiek

voorzien heb, Er is meer profetie in dat boek! Ik laat Droogstoppel een en ander zeggen, dat later byna letterlyk gezegd is. ‘Het spyt me dat ik dien Sjaalman niet iets gegeven heb, dan had ik nu kunnen zeggen dat het pak van my is’ of zoo iets. Juist zóó heeft van L. gedaan!)

Vogels II heb ik nog niet. Ook over Vogels I zal ik u beter schryven. Huet's: ‘geen poezie!’ is me voorloopig onverklaarbaar. Ik begin met 'n zeer krachtig, nego! Maar dit is m'n hoofdimpressie niet. Ik wil doorgronden hoe hy zoo erg de plank mis slaat, waarschynlyk zal ik de oorzaak vinden, schoon ik ze op dit oogenblik niet raden kan. Z'n uitspraak is tè barok om niet het gevolg te zyn van 'n duidelyk te herkennen ... vergissing. Ik zal 't vinden. Ik weet (in zekeren zin) meer van Huet dan gy, en vooral dan publiek. Z'n *f* 3000-historie is verkeerd beoordeeld. Hy is te gelykertyd onschuldiger en schuldiger dan ‘men’ meent. Ik weet het quia pars magna fui in die zaak (niet in 't geld, by Jove!) ‘Men’ weet er 't rechte niet van! De opheldering zou me 3, 4 vel druks kosten, dus: tot later, en liefst mondeling. Dat vervloekte letterkrabbelen. Ik bèn geen schryver. Ik heb er 'n hekel aan op alle manieren. Van myn part had Cadmus enz.

III.

Wiesbaden 7 dec. 73.

Waarde Vosmaer, Goddank! Mimi kan getuigen hoe ik tobde over zoekgeraakte brieven ... 'n cauchemar!

Zeg aan H. dat ik u zeer liefheb. Ach, wat moet ge geleden hebben als griffier, al zy 't dan dat ‘griffier’ en ‘kracht’ familie van elkaar zyn.

Ik gedraag me zedelyk goed, maar intellectueel zeer slecht. M'n gemoed is nog altyd desolaat. Een wandeling met u en wel naar 'n bepaalde plek in een boom - den Vosmaersboom, hoor je! - en ik zou eens kyken of ge knap genoeg waart om wys te worden uit zoo 'n rommel. Nog heb ik 't stuk van v. Vloten in den Levensbode niet gelezen (geen plaats op stal!) maar ik weet van Dr. Feringa dat hy gezegd zou hebben: ‘hysterisch? Jy zelf bent hysterisch.’ Zoo ja, dan zeg ik *u* dat-i daarin gelyk heeft, al weet hy dan niet waarom. Hy raadt dan juist by toeval.

Een antwoord op uwen beminnelyken brief is dit alweer niet! Maar toch iets. Of ik M. Kruseman ken? Ja! Ze heeft my de eer aangedaan my te bezoeken (niet expres den steven herwaarts richtend, maar op 'n doorreis, goed!) en ik had gelegenheid nog iets meer van haar te weten te

komen dan zy aan allen openbaart. Conclusie: ik acht haar zeer hoog. Ze is 'n stuk kristal. Er ontbreekt aan m'n onbegrensde hoogachting slechts dat ik (nog) niet weet of zy gestreden heeft om te worden wat zy is. (Myn Idee 30 zweeft me by zulke dingen altyd voor den geest.) Ze zegt (in zekeren zin) neen! Maar ik gis dat ze stryd wegstopt uit fierheid en om niet optewekken tot bewondering. Heeft ze niet gestreden dan staat ze lager (dan ik, byv.) Men moet iemand crediteeren voor 't ten-onder brengen van trainbuben. O, de mynen! Als ik dien sleep overzie, ben ik 'n soort van engel ... d.h. ik zou 't zyn als ik dien troep onder de knie kreeg. Mais il s'en faut!

Mimi Hamminck Schepel is voor my ... bovenmenschelyk.

Ge kunt u - ik weet wat ik zeg, 't is geen fraze - geen te hoog denkbeeld van haar maken. (Ik snak naar 't oogenblik waarop ge dat zult komen onderzoeken ..... [verminkt.] Hm, wat de geschiedenis slecht moet geschreven zyn! We weten *niets*. De mogelykheid bestaat dat Nero au fond 'n goeie kerel was, en ... en .... [verminkt.]

Oef, wat 'n tusschenzin. Wie zonder tusschenzinnen schryft, kan misschien mooie of leesbare boeken maken, maar 'n oprecht mensch is-i niet,

of althans hy is niet geheel open, hy voelt den aandrang niet om telkens - styl of geen styl - te uiten wat-i eigenlyk zeggen wil, en zelfs oneigenlyk.

Dat is er weer een!

Ziehier nu. Mimi is - misschien op één fout na, en 't blyft de vraag of 't 'n fout is - volmaakt. Ik ken geen deugd die ze niet bezit, en ondeugden heeft ze niet.

> [De uitgeefster meende eerst deze passage te kunnen supprimeeren, maar nader beschouwd ziet zy in dat ook de hier uitgedrukte opvatting tot MULTATULI's geschiedenis behoort. Alleen verwyst zy naar aanleiding dezer uitingen naar het voorwoord voor deze brieven waar ze schreef: ‘Want wat hy in zyn omgeving ooit als uitstekend roemde, het was voor het grootste deel de weerkaatsing van zyn eigen ryk gemoed.]

Ze is wel opgevoed, hoogstfatsoenlyk, intelligent, van goeden wil, bezield met lust tot ontwikkeling, moedig, arbeidzaam, evenmin prude als larcine, trouw à toute épreuve ... ik meen niet romanachtig-trouw tegen verleiders ... dat komt in 't dagelyksch leven zelden te pas. Heerenverleiders zyn er te lam toe. Och, de ondeugd is zoo min tegenwoordig! neen, ik bedoel de trouw in 't proza, de aanhankelykheid in tegenspoed! Dat beduidt meer dan josefische ont-

houding, schoon ze ook in dat opzicht onberispelyk is.

En ze is in den hoogsten graad oprecht. Toen ze my liefkreeg was haar vader de eerste die 't wist. Voeg by dit alles - ik wil kompleet zyn - dat ze ook fysiek nog altyd agreable is. Ik moet dit zeggen om de gissing te voorkomen dat ze door 'n monsterachtig uiterlyk tegen zich inneemt.

Welnu, haar heb ik by me. Zy verzorgt me, liefkoost me, draagt m'n kuren, ze dorloteert me...

Waarom ben ik, in zeker opzicht niets te wenschen hebbende, bitter?

Tusschenzin alweer. 't Woord: ééne fout genoemd hebbende, mag ik niet riskeeren dat ge daarvan iets heel ergs denkt. Dat zou zonde zyn. Ze is, meen ik, wat ligtgeraakt in hartzaken, en dan niet altyd zacht genoeg van uitdrukking. Haar indruk is wel zacht.

Och, ik zou u gaarne veel meer schryven, ook over m'n vrouw en kinderen. Maar dat leveren van kopie!

.....

Waarom ik bitter ben? Och, 't onderwerp is zoo treurig! Wat geeft het my u te overtuigen dat ik 't recht heb bitter te zyn? Liever nog, - recht of niet! - dat ik noodzakelyk bitter wezen

moet. Zoudt gy niet blind zyn als men u de oogen uitstak?

Dat m'n bitterheid me benadeelt, ei? Is dit de vraag? Van stoicynsche fictie houd ik niet. Leed geeft me smart, geluk geeft me vreugd, en daarmee uit! De vraag die dikwyls gedaan wordt: of 'n lyder zich misschien z'n kwaal te zwaar aantrekt...

Ik meen reden tot smart te hebben als ik door zorg en kommer verhinderd word te arbeiden! En... als ik - gestemd of niet! - arbeiden moet, d.i. iets produceeren, godbeter't! om niet omtekomen. Heb ik 't nu zoo mis dat ik hierover bitter ben?

M'n kinderen heb ik voor altyd verloren, mag en moet ik daarover niet bitter zyn? Welk être zou ik wezen als ik me dat niet aantrok?

En bovendien, vindt ge in de manier waarop ik door m'n vaderland (alweer godbeter't!) behandeld word, geen grond tot bitterheid? Het zou me leed doen indien ge dit niet erkendet. Buiten de zoo even genoemde groote grieven vind ik dat de bescheidenste mensch zich na al m'n getob en gewurm 'n anderen uitslag had mogen voorstellen!

Om niet onder te gaan (ik zit op zware lasten, dank zy de helsche machinatien die my m'n vrouw en kinderen hebben afgenomen.) moet ik 15 vel

in de maand leveren. Dit kan ik niet uithouden, vooral daar ik zeer moeielyk werk. Ik ben in 't geheel niet vlug, of liever, m'n vlugheid wantrouwende, leg ik me zelf zooveel revisie op, dat er geen eind aan komt. Sommige bladzyden kosten me... weken! En dat met de zweep achter my: voort, voort, of... gebrek!

Ik vraag u of hierin grond ligt voor bitterheid. Had ik niet aanspraak op wat loisir? Niet om te rusten, - schoon dit misschien niet te veel zou gevergd zyn! - maar om te werken?

En dan nog uitgescholden te worden door den eersten den besten die 'n fraze maken kan!

En dan te letten op de wyze waarop Nederland z'n fetichen verzorgt!

Ja, zie je, ik moet wel bitter worden by 't rechtvaardigen van m'n bitterheid. 't Spyt me toch dat gy me genoopt hebt dit punt aanteroeren. Moet ik m'n stemming tegen ù bepleiten, wie zal ze dan voor gerechtvaardigd houden? Ben ik dan krankzinnig, ik? My blyft het voorkomen als 'n moord, dat de Havelaar gesmoord is. (Ik spreek niet van 't boek. Dáár ben ik misselyk van!) My blyft het 'n schande dat ik niet eens de middelen heb om me ... de noodige boeken of tydschriften aan te schaffen! Och, dat is het minste.....

Ik lees in 'n duitsche courant 'n berekening van 't honorarium dat aan zekeren l'Arronge wordt betaald voor... 'n Posse! 't Loopt over 'n millioen thalers. Ja, 't zal wel twee millioen bedragen! Misschien heeft de man 'n prachtstuk geleverd, maar 't is... 'n Posse!

En, twee of zelfs een millioen thalers vraag ik niet. Maar ik wou zoo graag zooveel ontvangen dat ik niet elke maand vyftien vellen druks moet leveren op straffe van broodsgebrek!

En ge veroordeelt m'n bitterheid? Hoe is 't mogelyk?

Misschien komt u m'n doelen op slechte betaling plat voor. Dit zou ten-onrechte zyn, want... het materieele heerscht.

.....

Uw ‘niet de ezelinnen!’ is zeer schoon en zeker zyt ge nummer één. Nog altyd wil ik uw ‘genre’ - neen, 't woord deugt niet - uzelf dan tot onderwerp maken van 'n analyse. Maar ook daarin staat me myn slaverny in den weg. Ik zou er 'n maand of wat voor noodig hebben, en die tyd kan ik me niet gunnen: ik moet leveren!

Zeg eens, ik erken hoe langer hoe minder verstand te-krygen van prosodie. Is 't iets, of is 't niets? Dat ge 't uwe doet om ons aftehelpen van klinkklank, is zeker loffelyk...

.... Soms 'n hartigen vloek zoo aardig! Juist! Vloeken is leelyk, maar 't principieel nooit-vloeken ook! Ik heb liever te doen met iemand die 't moet afleeren, dan met lui die ‘zoo slecht niet zyn.’

Ik mag niet toegeven in de vry algemeene poging om my buiten de wet te stellen, en ben verplicht elke poging - of alles wat op zoo'n poging zou kunnen gelyken - bar af te wyzen. Dit nu had gy niet verdiend. [nam. met de in Idee 1036 besproken kritiek] maar wel was ik in de noodzakelykheid dit te doen tegenover anderen.

Gelooft ge wel dat het me zéér doet, altyd zoo op m'n paardje te moeten zyn? Het is vermoeiend, en bederft m'n stemming. In den Tell is 'n regel die eenigszins van toepassing is: ‘ik was 'n lam, en “ze” hebben 'n wolf van me gemaakt’ of zoo iets. Nu, geheel klopt dit citaat niet. Ik ben nu zoo min 'n wolf als vroeger 'n lam, maar dat ik oorspronkelyk zacht was, is waar. En nog altyd verheugt het me, als ik op dat punt weer geheel mezelf kan wezen. Maar ik erken dat ik er my op toeleg, m'n gevoel weg te stoppen. Lieve hemel anders ware ik lang bezweken!

Hiertoe behoort abnegatie. Zeker! En:

- Hoe kan jy zoo'n objectiviteit bepreeken, jy die zoo vervelend persoonlyk bent?

Wel, ik ben slechts by ongeluk artist! Ik geef er me niet voor uit, en zelfs wil ik 't niet zyn. *Ik* subjectief? Zeker! Even subjectief, even persoonlyk als 'n kruienier die z'n rekening presenteert. Dat ik door 'n zonderlingen samenloop van omstandigheden genoodzaakt ben m'n ‘kost te verdienen’ door 't leveren van dingen die aan kunst toucheeren, is me onaangenaam genoeg. Ik zaagde liever hout, en zou dit doen als niet het houtzagen nog slechter betaald werd dan 't schryven. Ik zend geen vel de wereld in zonder vloek.

Ik, kunstenaar? Wel, ik heb er den tyd niet toe. Tien jaren voelen en peinzen en dan 'n paar vel druks. Dàt zou me lyken! En dan zou ik misschien wat goeds leveren, maar nu?

Ik, kunstenaar? Ik heb wel wat ànders te doen! Ik moet schryvery leveren voor de kost.

Ik, kunstenaar? Daartoe is ... liefde noodig, liefde voor z'n auditorium! In plaats daarvan bezielt me de bitterheid die m'n arbeid bederft.

‘Kunstenaar zyn’ beteekent in den mond van publiek: iemand dien men ongestraft miskennen en mishandelen mag. Ik maak niet de minste aanspraak op 'n (pretense!) hoogte die voorgeeft

dat aantenemen als behoorlyk. Waar ik verhinderd werd dezen en genen te geven wat hem toekwam, ben ik gehörig geplaagd, vervolgd, uitgescholden. Ik blyf by den eisch dat men ook my geve wat me toekomt. Ik begryp niet dat men dit niet begrypt. Verbeeld u dat uw schoenmaker, vernomen hebbende dat gy dichter zyt, u 'n rekening voorlei: 6 + 10 = 30 of 50. Is 't u dan op straffe van verkettering niet geoorloofd te zeggen: mannetje, dichter of niet, ik kan even goed rekenen als jy?

En dan in oogenblikken van geestdrift te worden nuchter geschud door de bedenking dat ge tegen zulke schoenlappers 't woord voert. Dat stremt! Neen, 'n kunstenaar ben ik niet. En geen dichter. En geen genie. Ik ben 'n eenvoudig mensch die recht zoekt.

Gut, ik ben u een komieke confidentie schuldig omdat je onlangs iets over vloeken schreef. Ik vloek zelden, geloof ik. Misschien nooit, of 't moest binnens' monds zyn. Eenige maanden geleden nu, op 'n wandeling en geheel alleen, voelde ik my beheerscht door indrukken... hm! Hoe ze te beschryven? Ja, zoo: ik betrapte my op den gemompelden uitroep: ik ben, geloof ik, sentimenteel, g.v.d.! En daarop berstte ik in lachen uit, en nam me voor het u te schryven omdat

ik de (geheel ongezochte) koppeling zoo komiek vond.

... van Boileau heeft er geen goed aan gedaan. ‘La critique’ die zoo ‘aisée’ is, zal beduid hebben 't sprokkelen van foutjes. Die opvatting van 't woord ging over in 't spraakgebruik. ‘Deze maatregel wordt zeer gekritiseerd’ beteekent niet meer: ‘men onderwierp haar aan nauwgezet onderzoek’ maar: ze waren er niet mee te vreden. Wat zou daarvan deze of gene oude philoloog gezegd hebben die 'n classischen schryver uitgaf met ‘kritische’ noten?

Nog iets over kritiek. Ik meen dat er zekere graad van (?????) moet zyn tusschen de kritiek en 't behandeld werk. Denk eens over 't invullen van 't woord of de woorden die ik op 't oogenblik niet vinden kan. Wie Sophocles behandelt moet o.a.: graecus èn iets als treurspeldichter zyn, of althans, naast 'n treurspeldichter gewoond hebben.

Dat: o.a. is wat breed. Ja, er is veel noodig om 'n kritikus te zyn!

Kan de Spectator zich niet wat uitbreiden? Ik begryp 't program niet, maar zeker is de ruimte wat eng, vooral daar hy ook kunst... aanroert. Ik vind in den Spectator altyd te veel

of te weinig. De bedoeling kan niet zyn een kompleeten litterarischen en artistieken Rundschau te geven. Goed, maar wat dan? Misschien stuit de uitbreiding op geldelyke bezwaren, want Holland wil z'n litteratuur niet betalen. Ik moet soms halt maken met m'n Ideën omdat het budget myner lezers (volgens Funke) áán is. Dit is op het oogenblik het geval. Funke weigert niet kopie te ontvangen, maar ... hy is genoodzaakt ze te laten liggen, of de afgedrukte vellen te laten wachten op 't tydstip dat ‘men’ weer wat in z'n beurs heeft. Ik vind dit 'n misselyke verhouding.

Geldelyk nadeel heb ik hiervan nog niet ondervonden, maar als ik steeds dóórwerkte (gelyk ik voor m'n behoeften zou moeten doen) stuit ik dáárop. Nu 't is niet zoover, want sedert.... lang, werk ik ellendig, of in 't geheel niet.

‘Zoo seur je al sedert lang’ en: ‘wat voerde je dan uit?’ zeg en vraag je. Ik ben onwel. Ook physiek mankeert me tegenwoordig dan 't een, dan 't ander. Telkens hoest ik, en byzonder 's nachts. Die slapeloosheid moet verdreven worden met 'n ander kwaad: morphine (op 't oogenblik ben ik er weer af.)

Die en dergelyke ongesteldheden zouden in zekeren zin voldoende zyn om m'n werkeloosheid

te verontschuldigen. Maar er is meer. Ook moreel ben ik moe.

‘Ook dat zei je al sedert lang!’ hoor ik je zeggen. Ja. En had ik gerust gedurende al den tyd dien ik niet werkte, dan ware ik misschien hersteld. Maar in plaats van rusten deed ik al dien tyd niets dan worstelen met m'n onmacht, en dit is zwaarder arbeid dan werken. Je weet hoe miskramen meer verzwakken dan gezonde verlossingen.

By dat alles komt m'n tegenzin in schryven. Als ik aan den gang ben, lukt het me soms me zoo te identificeren met m'n onderwerp, dat ik meer let op m'n werk dan op m'n auditorium. Maar om, niet begeistert, aan den gang te komen! De heele Woutergeschiedenis die ik eenmaal zoo goed in 't hoofd had, lost zich tegenwoordig op in een droomerigen indruk: ‘hoe was 't ook weer?’ In één woord, ik ben van de rails af.

Ik ontsla u genereuzelyk van alle beantwoording dezer rhapsodie. rh, hr, rhapsoden, Homerus, o Graecus die je bent!.....

... toch geloof ik niet dat de ‘geest’ my ontgaan is. Uw Londinias klonk me zeer ... bekend niet ('t zou zyn alsof ik u plagiaat verweet) maar toch als 'n weerklank op iets bekends, plus 't moîré.

Goed ik weet weinig meer van het grieksch.

Welnu, ik zou in staat zyn intehalen wat my in dat opzicht ontbreekt, om m'n yveren tegen uw (voor mogelyk gehouden) hellenistische eenzydigheid te vrywaren tegen de verdenking dat het (m'n yveren) voortkwam uit schoolnyd. My is het grieksch 'n moderne zaak. Dat taaltje... och! Ik liet er reeds iets van zeggen door oom Sybrand. Ge zult inzien wat ik meen met ‘modern’ als ge let op 't begin der wouter-geschiedenis. Die is UR. Elke taal met deklinatien en conjugatien is modern. Niet historisch gesproken, maar - en dit doe ik nu - naar geologische maat. Dan is Homerus van gister. Er zal 'n tyd komen dat schooljongens de Herakliden verwarren met de Bourbons, en dat zoo'n fout den schoolmeester die de opstellen naziet, ontglipt.

‘Goed zegt ge, wy leven nu niet in dien tyd!’ Zeker. En ik ontken den invloed niet die de homerische beschavings-abschnitt (en later byv. Pericles) op de onze heeft, o neen! Maar ik stel hooger eischen aan de studie der oudheid, dan wat taai-idiotisme. Gy ook. Gy zoekt er den geest in. Ook goed! Maar 'n kosmisch overzicht geeft meer! Slotsom! ik stel als gy, de grieken zeer hoog, doch noem hun periode onderdeel, en wil die niet aannemen als hoofdmoment. Dit laatste vooral ook in taal niet! 't Grieksch was

aanvankelyk verbasterd keltisch. Och, mocht ik tyd hebben dit aantetoonen! Om zoo iets alleen had ik altyd gehoopt dat men my steunen zou! Daar ligt 'n schat die ik nu niet aanwyzen kan! Funke kan my niet voor één vel druks de studie van jaren betalen! Ik kan er dus niet van leven.

Met zeer groot genoegen lees ik de Levens van Cornelis en van David J. van Lennep! Daarover is 'n schat van opmerkingen te maken. Somme toute: we zyn erg achteruit gegaan sedert 100, 80 en 50 jaar, zoowel maatschappelyk als wetenschappelyk en politisch! Door allerlei samenloop is misschien de uiterlyke toestand beter (en niet eens in alle opzichten) maar de menschen beduidden meer dan nu! Meen niet dat ik alles aanneem wat van Lennep (myn Jacob) schryft. O neen, ik heb veel aanmerkingen die zeker noch hèm noch de familie aangenaam zouden zyn. Maar toch, over 't geheel: we zyn achteruitgegaan! Onze tyd staat tot de periode 1770-1830 als... Willem III tot Willem I. Deze was inderdaad 'n individualiteit. Er leefden toen ‘personen’ met eigenaardig cachet. Thans is alles opgelost in 't parlementarisme, in 't samendoen, in 't collectieve, zoo zelfs dat geen individu bruikbaar is zonder niemendal te wezen.

IV.

[26 Maart 1874.]

.... het werkelyk komponeeren. Van 't stelen sprak ik reeds. Ik heb 'n goed geheugen voor muziek en plaag m'n gezelschap dikwyls met den gedurigen uitroep: dat stuk is van die, dat is daaruit. Daarom was mimi zoo bly dat ik er niet was toen ze die symfonie van Beethoven zoo mooi vond. Ik erken dat ik niet genoeg stukken uit den vóór-Beethovenschen tyd ken om hem te beschuldigen van diefstal. Maar by analogie oordeelende...

Het publiek steekt ook Gounod in de hoogte, en heeft dus ook niet gehoord hoe die meester gestolen heeft! Als gy en ik - als auteurs - het deden, werden we gesteenigd. Toch moet ik erkennen dat Gounod discreet is geweest. Schoone stukken heeft-i met rust gelaten.

Compositie? Ei? Laat 'n duitsche actrice 3de rang reciteeren: ‘Mein Herz ist schwer, meine Ruh' ist hin’ en zie eens of Gounod iets heeft gecomponeerd wat halen kan by eenvoudige mondelinge voordracht.

Meen niet dat ik uit smaak tegen muziek ben. Integendeel. Ik houd er veel van, en worstel tegen m'n eigen indrukken. Maar juist omdat

ik die indrukken voor ziekelyk houd - wat ik ook opmerk by anderen - roep ik oordeel en kritiek te hulp.

Iets van m'n opmerkingen dienaangaande betreft ook 't verzen maken, ook al vind ik die verzen zeer schoon. Ik zal dit niet beredeneeren, maar u in staat stellen m'n indrukken te begrypen, voire te deelen. Neem 'n bundel verzen van Mr. W. Bilderdyk en z'n vrouw (Let wel dat ik hier die verzen zelf niet kritizeer. Stel dat ze mooi zyn!) maar: lees. Lees door!

Kies liefst 'n paar ‘op den dood's’ van een hunner menigvuldige kinderen.

Ja, lees dóór. Meen niet dat ge moogt bladeren, overslaan, neen geniet volop wat er te genieten valt. Ik gis, dat ge myn indruk zult begrypen.

't Is hier schoon lenteweder. Onze logee komt me zeggen dat ze met Mimi gaat wandelen. O, je zult het hier lief vinden. En we hebben geen 10 minuten te gaan om ‘buiten’ te zyn. Onze straat zelf ligt al op een der heuvels die de stad omringen.

Voor vier dagen maakten wy 'n wandeling naar Frauenstein waar n ruïne is die my interesseert omdat men er niet inkomen kan. Ik wil 't toch eens probeeren. En daar is 'n linde die

vele eeuwen oud is. De arme kerel is haast geen boom meer en wordt met kunst en vliegwerk in elkaar gehouden. Toch ... coquetteert hy elke lente met jonge blaadjes, tout etonnées de se trouver là.

Zeg, is er een hollandsch woord voor Aeste? Die dikke armen kan men toch geen takken noemen?

[een zestal regels verminkt.]

Maar stom is-i. Ik begryp dat men gek zou worden door nooit antwoord te krygen op al de vragen die men zoo'n ding doen wil.

En den vorigen dag waren we naar Rambach geweest waar de grondvesten zyn van 'n romeinsch castellum. Komiek, 't dorpskerkje staat binnen den muur, en daar ligt ook 't kerkhof. Toen de romeinsche legionaires dat bouwden hadden ze niet kunnen droomen dat ze 'n christen kerkhof omheinden!

Van 't jaar heb ik nog niet op 'n (omgewoeld en leeggeplunderd) germaansch graf gezeten. Nu de uitgehaalde zaken kan men hier in 't museum zien. Die oude Germanen interesseeren my zeer, en ik ben boos op de romeinen dat ze ons zoo weinig van die menschen meedeelen. Liever nog wist ik iets van de Celten. Ik houd voor zeker dat de meeste dorpsbewoners in deze streken

(mits wat ver van hoofdsteden) Celten zyn, en kyk ze 'r dikwyls op aan.

Komiek, ik geloof dat ge van my houden zult. Als ge my ziet, schrik dan niet van m'n bleek gezicht. Ik ben zeer gezond en kan loopen, klauteren etc., o beter dan jonge lui.

27 Maart.

Zeg, is er niet in uw ‘Niet de ezelinnen’ een fout van opvatting?

't Spreekt vanzelf dat ‘van de schouderen opwaarts’ door u wordt gebruikt als beeld van zedelyke en verstandelyke waarde. Doch zie, juist in dit opzicht had Samuel zich vergist. Chambord zou kunnen zeggen: ‘'t zit 'm noch in de ezelinnen, noch in de grootte (zedelyk of fysiek dan) 't zit 'm in de zalf.’ Dit blykt uit David. Die zalf nu heb ik, en ik kan dus alle andere dingen missen.

En een andere opmerking. Dat alle beelden met welwillende bedoeling om den zin te vatten moeten worden beschouwd erken ik. Idem, dat alle vergelykingen op een of meer punten mank gaan. Maar mag 't ontbreken van juistheid de levenskwestie van de voorgedragen stelling raken? Ik meen, dat dit hier 't geval is.

‘Geen ezelinnen.’ Niet nietige by-omstandigheden. Geen zaakjes. Best.

Alzoo: ‘Van de schouderen opwaarts.’ Letterlyk beteekent dit: ‘men zoeke iemand van lichamelyke grootte.’ Overdrachtelyk: ‘Dat hy koning zy die in zielshoedanigheden boven allen uitsteekt.’

Doch zie, juist in het verschil tusschen de letterlyke en overdrachtelyke beteekenis ligt de reden dat de zinspeling geen doel treft, want lichamelyke uitstekendheid valt te constateeren, zonder tegenspraak, en over ziele-voortreffelykheid is altyd verschil van gevoelen. Juist om 't hieruit voortvloeiend gekibbel te ontwyken, kan de zalf dienen, 'n fictie die 'n betrekkelyke rust geeft.

Men parvenieert niet zonder intrigue. Door 't zalf-geloof ontheft men de koningen van de noodzakelykheid om te kuipen. Ik ben te zeer republikein om 't koninkschap door geboorte te bestryden. Voor alle ongeborenen is de kans om ter wereld te komen als prins, gelyk.

Of die Chambord 'n echte Bourbon is - (Berry!) - doet er nu niet toe. Waarschynlyk beduidt de man niet veel, maar voor koning zoud-i zeker even goed zyn als byna ieder ander, en beter dan iemand die meer beteekent. Hy heeft zooveel verdiensten als er menschen zyn die in de kracht van z'n zalf gelooven, plus an-

deren die zich gemakshalve neerleggen by 'n fictie welke de meerderheid aankleeft. ‘Opeyne de wereld regeer.’ [Zie Idee 88, eerste alinea.] Zoo 'n koninkschap is 't prodrukt van al die regeerende opeyne, en als zoodanig misschien te verkiezen. Wie door wyzen werd verkoren, zou te weinig aanhang hebben om de dwazen te regeeren.

Het stemmen met de meerderheid kan z'n nut hebben. Het versterkt de elementen van rust, d.i. van betrekkelyke welvaart.

Feringa schryft me dat prof. Tellegen affecteert nooit iets van my te lezen. Ik schryf 'n ‘champagne-styl’ zegt-i. Kent ge dien styl? Ik ken Tellegen's ‘werken’ niet, maar hy geeft me recht tot de gissing dat ze niet pétilleeren.

V.

Wiesbaden, 28 April '74.

Beste Vosmaer, Zoo, heeft Mimi 'n beminnelyken brief geschreven? Dit begryp ik. Niet omdat ze gewoonlyk in beminnelykheden doet, want ze is eer stug dan prevenant, maar ze is zeer op ulieden gesteld. Ik geloof dat ze nog blyer is met uw komst dan ik. Neen, dat niet, maar ik heb haar nog nooit zoo met iemand ingenomen gezien. Ik ben zeker dat ge haar zult

hoogachten, en zou erg graag zien dat ge u met haar bezig hieldt. Wanneer ge hier kwaamt wonen zou ik hiervan niets zeggen. Dan geschiedde het vanzelf, maar slechts eenigen tyd hier komende hoop ik te zorgen dat er geen tyd verloren ga in kennis maken.

Myn wensch dat ge ‘eigen’ met haar wordt, heeft allerlei oorzaken, ook deze dat ge daardoor my geheel en al kennen leert, want Mimi weet alles van me, en liegt niet. Dit laatste vooral zult ge terstond aan haar zien. (‘Zien’, ja!)

Jammer dat ge nog 14 dagen wegblyft, en nog wel ‘'n groote’. Maar m'n spyt hierover valt weg by de oorzaak van uw talmen, de ziekte van uw zoon! En ik begryp dat zoo'n zaak, reeds zeer treurig op zichzelf, gecompliceerd wordt door byzaken. In ‘Levens van beroemde mannen’ komt altyd veel te weinig voor over huisselyk wel of wee. Al die Grieken en Romeinen acteerden op de markt of in 't veld. (Dit laatste met 'n hartig: god beter 't! Als ik me in leven kon houden met een bundel schryvery 's jaars, zou ik eens de krygskundery toelichten. 't Is VERBAZEND dat de vechtmannen zooveel eeuwen lang hun publiek foppen konden. En 't is nog zoo!)

Och die tusschenzinnen! Die laatste is te wyten aan Plutarchus. Ik lees hem en ... kritisch! (De

vertaling nam. van Wassenbergh en Bosscha, maar ik heb Xylander (Holzmann?) ook.

'n Grieksch lexicon? Asjeblieft. Met latyn? Zeer goed, of liever dit doet er niet toe, maar wat my hoofdzaak is, zyn de wortels, de afleidingen. Naar myn zin staan die nergens (voor zoover ik weet) maar ik wou weten wat daarvan wel in de school bekend is, om te kunnen beoordeelen of ik, iets vindende, wat nieuws gevonden heb, d.i. 't alleroudste. Ziehier wat ik meen:

ὑπερ. (hup, hip, huppelen, op, auf, up, subt, sup, sup (r) enz.) 't Woord bestaat uit twee deelen.

1°. de door de natuur aangegeven uiting van krachtsverzameling na inhouding van den adem, tevens vanzelf maat aangevend tot samen werken, (byv. by 't gezamenlyk oplichten van 'n boomstam of rotsblok).

2°. De bekende vlietende, vloeiende, beweging aanduidende, rollende r, die telkens voorkomt. enz.
De oudste woorden zyn interjecties.

Ik weet wel dat zoodanige ur-etymologie niet thuis hoort in 'n lexicon. Zelfs vrees ik dat het grieksch (vergelykender wyze een nieuwe taal) nooit met het oog op zulke afleidingen behandeld werd. Maar toch zou ik gaarne zien wàt men opmerkte, om geen gek figuur te maken als ik voor den dag kom met 'n wysheid.

Zeg, vindt men ons ‘mooi’ vóór de spaansche overheersching? Ik houd het voor ‘muy’. De verwarring der beteekenis van veel en schoon, vond ik meermalen, en ik begryp hoe ze van ‘muy’ dit of dat der Spanjaarden eens vooral 'n aanpryzend woordje gemaakt hebben. Ook de baren in Indie schermen altyd met ‘banjak’ d.i. veel, en willen met dat woord alles uitdrukken wat hun bevalt.

Dus, als ik 't voor 't kiezen heb, hoe meer etymologie in m'n lexicon hoe liever. Daarom is 't me voornamelyk te doen. Bescheien, condities te maken voor 'n geschenk? Welnu, wat ik bedoel is niet onbescheiden. Want ik gis dat ge mon fait eer zult vinden onder 'n hoop verouderde prullen, of zelfs oude, dan by nieuwe werken.

De vrees om iets als nieuw te geven wat ik dan ook wel inderdaad zelf vond, maar dat voor geleerderen oud is, kwelt me zeer. Zoo meen ik 'n verbetering te kennen in trigonometrie, maar moet nu eerst heel omzichtig nalezen wat er van geleeraard wordt 1°. om m'n methode te controleeren 2° om te zien of 't nieuw is. Daarmee heb ik me sedert .... langen tyd, onwel zynde, bezig gehouden, tot suf wordens toe. Toch is 't de eenige manier om weer op te knappen.

Ik heb Laura Ernst eenigszins leeren kennen.

Ze was 'n allerordinairste beroeps-artiste. Eigenlyk 'n dégoutant schepsel. De kunst was haar slechts métier. Maar in dat métier was ze knap. Noch vroeger noch later heb ik ooit iemand zoo hooren reciteeren. Niet declameeren, noch acteeren, neen, weinig meer dan lezen. Ik wist niet dat zoo iets bestond. Muziek haalt er niet by! Nog ruischen my sommige intonatien in 't oor. Overigens was zy, fysiek en moreel, 'n grof schepsel, waarvan ik je by gelegenheid 'n komiek voorbeeld zal aanhalen. Leelyk was ze ook, maar dit verhoogde de waarde van haar kunst-uitoefening, om niet kunst te zeggen.

By artisten van beroep heb ik zelden kunstgevoel aangetroffen. Ik zeg dit niet om 'n pikante tegenstelling te maken, neen, 't is inderdaad m'n ondervinding. Dat ze veelal 'n industrie maken van hun bedryf, wraak ik op zichzelf niet zoo heel erg. Maar ik heb opgemerkt dat ze in die industrie zeer, zeer épicier zyn, over 't geheel erger dan kooplui van beroep.

Ge zegt: ‘ik moet meer détails weten van je, dit zou m'n schryven nog nuttiger maken.’ Zie, ik wou dat ge alles alles van me wist. Maar 't is 'n mer à boire om er van te beginnen. M'n leven is vermoeiend vol. Als ik begon met mededeelingen was 't eind te ver weg. Halve con-

fidenties leiden tot misverstand en heele nemen (vooral in 'n brief) veel tyd en stemming weg. Het beschryven van m'n gesukkel na Lebak is 'n arbeid! Nooit woonde of leefde ik zoo in betrekkelyke rust als nu sedert 3 jaar hier te Wiesbaden. O, als ge hier zyt, zal 't wel niet vermeden kunnen worden u te vertellen hoe ik gezworven heb.

Misschien ook doelt uw wensch omtrent détails niet zoozeer daarop als op de dingen die meer rechtstreeks betrekking hebben op m'n schryvery. Maar dit is niet afteschеiden. Ik ben - fout of geen fout - zeer subjectief (gut, ik heb zoo'n hekel aan dat woord, maar 't moet nu wel.)

Détails? Byv. ‘Waarom zei je in 't eerste werk na den Havelaar, dat je Publiek zoo verachtte?’ Wel, dat was juist om de manier waarop die Havelaar was opgenomen. Alles werkte mee om 't opzet van van Twist te doen gelukken, de behandelde zaak te verbergen onder 't boek. Dit was 'n valsheid.

Détails? Iets als de historie met dien dr. Stamkart, den man ten wiens behoeve ik de Minnebrieven schreef? O, dat is 'n komieke episode; maar te lang voor 'n brief.

[Zie deel Brieven ‘1860’ blz. 151]

Die heb je mondeling te goed. Ik wou dat

.....er by was als ik die vertelde, maar ... op m'n gemak, met al de uitweidingen waaraan ik me zoo gaarne schuldig maak. (Zie vliegers, vierkànten, etc.)

Nog iets over Laura Ernst. Ze liet myn stukje in 't duitsch vertalen, en dit zei ze my: ‘Sie begreifen doch dass ich das in Deutschland verwerthe?’ Ze zag er niets in dan 'n gewone reclame. Ook haar schreien in de kleedkamer na haar aanvankelyk échec - 't werd me gezegd door den directeur van Lier - had geen andere oorzaak dan 't bankroet van haar gastrol-expeditie, 't Was 'n naar schepsel, eigenlyk gemeen.

‘Een en ander’ is uitgegeven in 67. Ik meen dat er geen tweede druk van is, wat me wel spyt.

Een opmerking in verband met uw vervolgstukken ... mag ik misschien wel aanbevelen.

> [Dit doelt op Vosmaer's ‘Zaaier’ die aanvankelyk als feuilleton in het ‘Vaderland’ verscheen.]

Het is dat de thans heerschende babylonische verwarring door my voorzegd is, toen ieder nog dacht que tout était pour le mieux. Het nu bestaand oordeel over de vertegenwoordiging, is 'n bevestiging myner opinie van jaren geleden.

En zelfs de (zoogen.) Indische kwestie, de Vry-Arbeid. Blykt er niet dat ze geen kwestie is?

Ge haaldet dit reeds aan, o ja, en zeer goed. Maar ... hoe komt het dan dat niemand rechtvaardig genoeg is, daar waar 't noemen van m'n naam zou te pas komen, daaraan te herinneren?

M'n klacht over doodzwygen wordt gemeenlyk verkeerd opgenomen. God bewaar me dat ik pleizier heb in aan den weg timmeren. Net andersom. Maar 't niet noemen is, in zekere vertoogen, geen omissie, 't wordt in verband met het behandeld onderwerp dikwyls 'n daad, ja meer, 'n aanklacht. Lange uitweiding is nu niet noodig. Ik vraag of 't weglaten van Liernur's naam by 't behandelen der zeer belangryke kwestie over meststoffen etc. niet 'n démonstratie is tegen Liernur. Dit nu vind ik oneerlyk, vooral waar er gaandeweg blykt, meen ik, dat ik dikwyls den spyker op den kop sloeg, toen anderen nog naar 't gat zochten.

Och, al dat geseur verveelt me. Kom gauw hier 'n vierkànt met my oplaten. Zeg, hoe oud is je tweede zoontje? Is hy in de ware jaren (als ik) om vliegers optelaten? Zoo ja, breng hem mee. Ik zal 'n monster-vierkànt voor hem gereed hebben. Hm, 't logeeren... Ja, dit zal kunnen.

Kyk, haast had ik vergeten dat ik u moet waarschuwen tegen 't studenticose van onze le-

venswys. Zeker zyt ge aan deftigheid gewend, en wy huishouden maar zoo als 't valt. Uwe komst byv. veroorzaakt 'n groote verandering in 't dekken van de tafel. Er moet absoluut 'n olie en azynstelletje worden aangeschaft. Niet zoozeer om u de onkosten te verwyten waarop ge my jaagt - want het zal wel 2½ gulden kosten naar ik hoor - maak ik u hierop opmerkzaam als wel om u te doordringen van 't besef: wat 'n rare boel moet het zyn, als men 'n logé noodig heeft om 't gemis aan zoo'n ding te voelen.

Eilieve, Schook heeft zeven weken by ons gelogeerd ... en ik wil griffermeerd worden als-i er op gelet heeft dat er geen olie en azynstelletje was! Denk je dat Cicero er een had? Of zelfs Lucullus? (Hoor eens ‘de ouden’ waren 'n vuil volkje!)

Zoodat ik maar zeggen wil dat je verzocht wordt, 'n dertig jaar van je ouderdom in Holland achter te laten, en je te verbeelden dat je by 'n student komt.

Och, ik ben zoo zeker dat alleen Mimi je de reis waard zal zyn! Op 't oogenblik heeft ze, uit verkiezing, geen meid. Onze kleine bonne, 'n française is tot m'n groote spyt naar Parys terug, waar haar vader 'n plaatsing vond die hier niet scheen te zyn. Nu kookt, poetst en

huishoudt Mimi alsof ze nooit iets anders gedaan had, en by de theetafel of 's avends of op wandelingen zult ge in haar een waardige partner vinden voor alle gesprekken. Zeker zal ze van u willen leeren ‘over kunst.’ Telkens zoekt ze passages in uw werken daarover op. Ze is beter thuis in uw ‘Vogels’ dan ik vooralsnog. Ik ben 'n rare lezer en wacht voor alles wat ik doe stemmingen af. Op dit oogenblik ben ik vol van m'n [vlieger] staart. Houten ringen?

Ja Mimi! Ik hoop dat ge lang genoeg blyft om haar goed te leeren kennen. Herinner je wat ik zeide: dat ge terstond aan haar zien kunt dat ze niet ‘liegt.’ Ik ben benieuwd of ge dit ook vindt. Ik zeg haar niet, dat ik dit over haar schryf om haar niet verlegen te maken.

Het ‘Nieuws van den dag’ is 'n infaam blad! Ik zou me moeten inspannen om precies te noemen wat me in zoo'n ding zoo misselyk maakt. Die de Veer riekt altyd naar de preekstoel (‘O, myne vrienden, laat ons toch’...) En alles wat-i preekt is valsch, al zegt-i iets waars. De gemoedelykheid, de fermeteit, de welwillendheid, de scherpzinnigheid, de fraseologie ... alles is namaak! Merkt het lezend publiek dit nooit? 'n treurig verschynsel!

My havent hy waar-i kan. Voortdurend by

kwasi-achtelooze omissie, maar soms uitdrukkelyk, en als dan Funke hem daarover aanspreekt, geeft-i z'n woord dat-i ‘'t zoo niet bedoelde.’

En 't gehalte van z'n preeken, of ook van 't vulsel! In z'n Zondagsblad kregen we onlangs drie nummers ‘hoofdartikel’ over Victor Hugo's 1793. Dat wordt gegeven als oorspronkelyk werk, en ik zeg dat het vertaalde fransche reclame is. Dit durf ik beweren. Slechts gissen durf ik dat-i daarvoor betaald wordt. Naar myn menschkunde is hy er slecht genoeg toe.

En al zulke opmerkingen maken 't my onaangenaam te schryven voor 'n publiek dat zich zulke dingen laat in de handen stoppen.

Zeg, vind je dat ‘Blauwe lint’ van Keller niet wat heel min? Ik ken het maar uit het résumé dat het Nieuws geeft en nog maar onvolledig, want: ‘slot’ moet nog ‘volgen.’ Maar o hemel, wat 'n litteratuur! En Keller! Wat 'n donnée. Ik schaam me voor m'n land! En dat is *gespeeld*, hoor ik! 't Is net een stuk om ter recensie optedragen aan Leentje. Ajakkes! Mogen we 't den épicier kwalyk nemen, als-i laag neerziet op boekemakers? Zou 'n koopman, 'n industrieel durven voor den dag komen met zulke voddery? Is Keller mager geworden toen-i 't concipieerde? Ik had niet gedacht dat hy tot zooiets in staat

was. En dat is bekroond! Geeft dit alles blyk van verrotting of niet?

Ik wacht met elken post het stuk van Huet tegen Mina Kr.

Zy schryft me, naar aanleiding van uw Vaderland No. 1 en 2: ‘Ziet ge, Vosmaer neemt ook doel aan in kunst.’ Ze meent u betrapt te hebben op inconsequentie. Ik geloof dat ze ongelyk heeft, en zal haar daarover schryven, zoodra ik het met mezelf eens ben over kunst. Ik ben niet gereed met m'n opinie daarover.

Antwoord me niet op dezen langen brief. 't Zou 'n corvée worden. Daar ik aanteeken weet ik dat hy terecht is. Vergeef me al m'n slordighedens en weest hartelyk van ons gegroet.

Uw vriend,

D.D.

M'n plan is je niet meer te schryven voor je komst, of althans niet uitvoerig.

[De volgende brieven zyn allen geschreven na Vosmaer's eerste bezoek te Wiesbaden. Ze zyn als de vorige verbrokkeld en zeer incompleet.]

VI.

Gister nadat Mimi's brief gesloten was, ontving ik bericht dat er 'n kistje voor me was by 't

Steuer-amt. Ik sla de komieke formaliteiten over (Ik heb een groschen ink. rechten aan 't duitsche ryk moeten betalen, en daarover is veel papier volgeschreven!) om u gauw te zeggen dat alles behoorlyk ontvangen is, en in grooten dank dat begryp je. Mimi heeft de kopjes nog niet gezien, want ik heb 't boeltje terstond naar de nieuwe woning laten brengen. Dat meubleert!

Ja, hartelyk dank voor alles! Dat boek van van der Linden interesseert me zeer, dat heb je goed geraden. Ik ben benieuwd welk nieuw aspect hy aan de schaakgeschiedenis gegeven heeft. Hy is 'n zonderling mensch, dit mag ik wel zeggen zonder hem ooit gezien te hebben. Ik ken hem van naderby dan hy gissen kan, en toch is hy me alles en alles saamgenomen 'n raadsel. Ik kan berekenen dat gy, die hem wel ontmoet hebt, hem niet kent. Als ik minister was, en fondsen voor wetenschap op de begrooting had, benoemde ik hem tot archiefwurm met hoog tractement.

En de bakerrympjes! 'n kostbare bydrage tot kennis der volkszeden etc. en als zoodanig van eenige waarde. Ik haal ‘kostbaar’ door en zeg ‘eenige’ waarde. Als uitgaaf door v. Vloten is 't miserabel. Meen in gods naam niet dat ik voor zoover hy in die boekjes betrokken is de zaak

afkeur uit tegen-ingenomenheid. Geloof me, ik heb er pret in 'n vyand te pryzen. Maar had niet de letterman v. Vloten by die stukjes nu en dan 'n andere opmerking moeten voegen dan byv. dat ‘meuie’ gelyk moei, tante is, en dat ‘kriet’ (er is een rym noodig op iet) kryt beduidt? En let eens op de vele uitdrukkingen die verklaring zouden noodig hebben, en die hy noteloos voorbygaat. Ze zyn geen noot waard, zegt ge, want men moet geen zin zoeken in die rympjes. Juist. Dan hoef ik ook niet te weten dat kriet kryt is, enz.

Er zyn inderdaad redelyk belangryke opmerkingen over die rympjes te maken, maar dat doet v. Vloten juist niet! En uit z'n voorbericht blykt dat-i zelf niet weet wat hy behandelt. Hy verdedigt als 't ware 'n ... ethnologische, of ... physiologische, of ... historische, of ... taalkundige bydrage door 'n beroep op ... kinderlykheid. Zou 'n entomoloog die 'n verhandeling over meikevers levert, meenen noodig te hebben de lui uittenoodigen zich 't genoegen te herinneren dat ze smaakten met 'n goudtor aan 'n draadje? Zulke praatjes als in dit voorbericht zyn ‘grundfalsch.’ Ik ken dat spelen met woorden en klanken. Lach me niet uit, als ik u zeg dat me dit 'n viezen indruk geeft, als iets vuils namelyk, d.i. in casu immoreel. Zoo, byv. neem ik Bilderdyk

niet kwalyk dat z'n vrouwen te vroeg bevielen, o neen! Maar dat-i in z'n talryke brieven z'n verloofden nooit 'n eigen idee geeft. Hy was 'n bedrieger in de liefde. Liefhebben is geven, 'n Impotente ziel mag evenmin huwen als 'n impotent lichaam.

De bloempot met de Muse is afgeschilderd, d.i. zwart aangevuld en de gummi, m'n lievelingsplant, staat er in. Een blad daarvan is u gewyd, er staat op gegriffeld '10 Juni C.V.' Tien Juni was z'n geboortedag, of nagenoeg, en toen was je nog hier.

Een vorig blad heeft 21 Mei M.K. tot opschrift gekregen. En zoo zullen we dat boompje laten worden tot 'n archief van hartelyke herinneringen. Welk blad zal C.V. II worden?....

[afgeknipt. Aan de keerzyde staat nog:]

Hoe we aan verdere meubels komen weet de Heer. Ik meen dat het niet mooi is van Nederland me aan zulke dingen over te laten. Ik ben daarover bitter gestemd. Ik meen recht te hebben op 'n beetje loisir! Is dat alles dwaling? In godsnaam!

Nog eens waarom moet ik die m'n plicht heb gedaan op m'n ouden dag zoo wurmen, en waarom leeft van Twist die z'n plicht niet heeft gedaan, op z'n gemak?

Akbar! Ik zal 't bestellen. Nu gy L.B. uw vriend noemt, voel ik my gebonden. Maar ik had het land op hem. Z'n stuk in dat italiaansche tydschrift waarin-i 'n overzicht beweert te geven van de intellectueele beweging in Nederland, heeft my gehinderd. Men heeft het recht tegen my te zyn, maar my den buitenlander voortestellen in één greep met ten Brink en van Hoevell, dit bevalt my niet. Ge kunt gezien hebben dat ik daar tegen op kom (noot op de Zeeziektevertelling in den laatsten druk). [Later Idee 242a].

Liever had ik gezien dat-i my geheel en al had geignoreerd. Zoo'n aalmoes van bekendheid kan ik missen! En dat van L.B. die, geen christen, my zoo alleen liet staan tegen onze zeer christelyke maatschappy! Zag hy dan niet in dat zoo'n behandeling koren op den molen was van de clique die hy evenzeer verachtte als ik?

Doch zonder nu acht te slaan op de dingen die ik behandelde op zoog. religieus of politisch gebied, was 't hem geoorloofd my voorby te zien als bellettrist? Ik zeg neen. En daarom deed ik m'n klacht over deze opzettelyke onbillykheid volgen op die zeeziekte-historie. Is dat stuk goed of niet? Welnu, in geen tydschrift is 't genoemd zelfs! Mocht L.B. meewerken aan zoo'n oneerlykheid?

Toen hy me daar tot 'n kameraad van v. Hoevell en ten Brink maakte, had ik reeds veel geleverd, dat volstrekt niet met Indie in verband staat. Wist hy dit niet? Dan vind ik 't vreemd dat hy zich opwierp als verslaggever van: il movimente intellettuale (wat 'n ellendige liplappen taal, dat Italiaans!) in Olanda! Hy moet het geweten hebben.

Van 'n geloover, van 'n meelooper zou ik zoo iets niet zoo kwalyk genomen hebben. Daar hy uw vriend was wil ik er niet meer van zeggen. Al had ik alleen die zeeziekte-vertelling geschreven, dan nog beweer ik recht te hebben niet te worden voorgesteld als paranimf van ten Brink en van Hoevell. Heb ik hierin al dan niet gelyk?

En let wel op de tendenz van zoo'n zwygen, waar het zoo algemeen is. Zeker zou ik er niet op letten als nu en dan deze of gene my oversloeg. Doch by de samenspanning krygt dat opzettelyk overslaan 'n beteekenis.

Onze natie is fundamenteel oneerlyk. Myn opmerkingen dienaangaande zyn talloos, en maken my bedroefd. Ik verzeker u dat ik liever hout hakte dan te schryven ... d.i. m'n gemoed te geven aan zoo'n publiek! 't Is 'n bittere noodzakelykheid. Als ik in staat ware gesteld te werken, zou ik niets behandeld hebben dan strikt

wetenschappelyke onderwerpen, en ik had m'n aandoeningen van anderen aard bewaard voor myn vrienden. 't Is zeer wreed voor me dat ik uit nood gedrongen ben m'n denkbeelden te verkoopen. Reeds uit den Havelaar kan blyken hoe my dit stuitte, voor ik er aan dacht dat het ooit zou noodig zyn! Zie daarover ook idee 62. Ik ben vies van m'n Publiek.

Onze nieuwe woning? O, prettig...

> [Weinig dagen na Vosmaer's vertrek moesten wy verhuizen. Hy had de nieuwe woning met ons gezien.]

We hebben 'n badkuip in dat kleine kamertje. In of op dat buitendoorloopje drinken we thee. Nog gebruiken wy uw kopjes niet. Ik ben bang voor de meid die wat ruw en onbesuisd is. Mimi heeft het op 't oogenblik druk met allerlei. O, veel! op 't oogenblik vult ze 'n bankkussen. 't Vorige had ik gevuld en gestikt, maar te hard gemaakt. 't Hare wordt beter. Die kussens komen op lage bankjes voor 't venster ... je zult ze bezitten! Zoodra Mimi wat minder beschäftigt is...

Correctie, mnheer, correctie, van 'r 24 uur op reis, in Nederland. (Houd je goed tegenover t. Brink!)

... nu, zoodra zy zelf de kopjes wascht, komen de jouwe aan de beurt. Voorloopig pronken ze

op 't keurige blaadje, op 'n driehoekje dat we in den hoek van 't salonnetje gepractiseerd hebben. Dat meubleert aardig. En zoo alles. Wel ontbreekt er nog een en ander, maar niets noodzakelyks, zoo als onlangs die gordynen zoo compromettant door hun afwezigheid. Ik had de Schwalbacherstrasse wel willen afsperren.

... wel degelyk plicht, d.i. een onmisbaar element van kompleetheid vice-versa te behagen. 'n Jongen dien 't onverschillig is of er vrouwen tegenwoordig waren by 'n triumf of 'n gek figuur dat-i behaald of gemaakt heeft, noem ik incompleet.

(vul m'n redeneringen maar wat aan)

Indien dit zoo is...

wacht, 'n voorbeeld. 'n Meisje moet muziek maken voor den kost. Op harp en op ... trombonne is zy even sterk. En de belooning staat gelyk. Ik zeg dat ze dan als brave vrouw de harp moet kiezen omdat het blazen op de schuiftrompet haar onbevalliger maakt, dan 't spelen op de harp.

Indien 't nu algemeen waar is, wat by my waar schynt te zyn, dat de vrouw zich bevalliger voordoet in zekere huishoudelyke bezigheden dan in litteratuur etc. dan zou ze 'n fout maken indien

ze onverplicht ... op de trombonne ging blazen.

Onverplicht, of zonder oorzaak van overwegend belang! Mimi bedryft sociaal en finantiëel praktische werkzaamheid. Ze wil my steunen. Dit is 'n edele dryfveer, voorzeker. En ik vind dit te meer goed, omdat ze dan zich zal kunnen redden als ik dood ben. Maar ik zeide immers reeds dat ik haar pogen volkomen goedkeurde! Ik sprak slechts van m'n smaak. En ik beweer dat de vrouw door verkeerd begrip van emancipatie dikwyls derogeert, en dat ze juist door 't waarnemen van de zoogenaamd nietige bezigheden zich bevalliger voordoet, d.i. hooger staat. Want juist dat behagen maakt haar invloed grooter. Toen M. Kr. hier was, hoestte Mimi. Den volgenden dag kwam Mina aandragen met eenige ingredienten voor 'n stroopje waarvan zy 't recept had. En aan 't smelten en koken! Geheel in wandeltenue zat ze daar in de keuken, en maakte handig het verlangde. Welnu, dit pakte my meer in dan de beste stukken uit haar ‘Huwelyk in Indie’ waaronder toch zeer schoone zyn! Is het in 't belang der vrouw, de haar in zulke dingen gegeven middelen tot ‘behagen’ zoo klakkeloos optegeven?

't Een belet het ander niet, zeg je. O neen. Tot nog toe niet. In casu byv. is Mimi zoo handig

en flink als ooit iemand die nooit aan drama's gedacht heeft. Ik spreek dan ook niet van Mimi. Ik spreek over de zoogenaamde vrouwen-emancipatie! Ik vrees dat de invloed van 't vrouwelyk element op de mannen - partant op de heele maatschappy! - verminderen zou, wanneer ze mee optraden in de arena. Juist hare onthouding geeft haar kracht.

‘Oefening in denkvermogen’ is heel wat anders! Misschien wordt deze oefening meer bevorderd door afzondering dan door het deelnemen aan 't publiek gewoel. Kan men beweren dat heeren mannen die wel aan den weg timmeren met denken zich zoo byzonder geoefend voordoen? Immers neen! Zie asjebl. myn Matth. XIX vs. 39.

Dat is Ideën nummer 182 ... en dit herinnert me dat ik nog niet heb geantwoord op 't (aangenaam) verzoek van den heer Vitus Bruinsma phil. doctorandus te Leeuwarden.

Mimi's ‘register’ is ‘'n klapper’ en geen ‘Index.’ Zoo althans onderscheidden we in m'n bureautyd zulke registers. Indexen bevatten ‘zaken’ op hoofden of rubrieken. Klappers zyn alfabetische woordenlysten. (Zoo even om u dat No. 182 optegeven zocht ik op Agatha. Ook op Mattheus had ik 't kunnen vinden.)

Wat is nu voor een belangstellend lezer als de heer B. de eisch? Hierover denk ik na. Voor my is de klapper voldoende, daar ik me van elk idee minstens één hoofdwoord herinner.

De gewone lezer zal iets anders verlangen. En dit - rubrieken namelyk - is zeer moeielyk. Ik geloof dat ik er geen kans toe zou zien. Volledigheid is onmogelyk, en onvolledig baat het niet. Maar ... ik denk er over! In elk geval doet het my zeer groot genoegen dat 'n belangstellende er op aandringt. Doch het zal best zyn de décisie uittestellen tot na 't verschynen van de herdrukken, die nu weer onder handen zyn. Ik corrigeer ‘Havelaar’ ‘Minnebrieven’ en ‘Verspreide stukken.’ Ook Bundel III en IV van de Ideën. Dat alles zal meen ik in 't najaar verschynen. Hoe we dus over klapper of index beslissen, 't moet wachten op die nieuwe uitgaven. Want anders zou ik naar vorige drukken moeten verwyzen. 't Is nu toch reeds moeielyk om verwarring te ontgaan. Ook van m'n nieuwe Ideën nummers heb ik spyt. Ik had 1000 nummers meer moeten intercalleeren om later ook bundel I en II wat citabeler te maken.

[Nadat in de eerste uitgaaf van de Ideen, Bundel V gesloten was met Idee 719 werd het daarop volgend Idee, het eerste dus van Bundel VI, 1081 genommerd.

Het doel was, zooals by latere herdrukken ook geschied is, in den tekst van den derden, vierden en vyfden bundel, meer ideen door een nummer te merken. Het is hierop dat in de laatste zinsnede gedoeld wordt.]

O, ik weet wel dat die nummers pedant staan. Immerhin! Als ik eigenaar was van m'n werken, veranderde ik alles de fond en comble. Dit kan nu niet. Cervantes zei ... ja je kent die anekdote. ‘'t Is zoo moeielyk 'n hond op te blazen! Wat er van voren inkomt, gaat er van achter weer uit, en ... zóó moeielyk is 't ook een boek te maken’ of 'n correctie, zeg ik nu, die in orde is, geheel in orde.

Was myn lezing over Aktaeons dood [Idee 903]. oud? Ik heb ze van mezelf, maar 't gebeurt wel meer dat ik wat nieuws meen te zeggen dat al bekend was! Dit kan niet anders.

VII.

25 Juli '74.

Beste beste Vos. Ja waarachtig was je epigram goed! Eigenlyk 't eenige goede dat er te vinden was, het juiste. Ik kan geen indruk bedenken dien ik liever geplant zag in de lezers van uw stukken dan die waarmee je eindigt. Ik ben er heel bly mee...

Een uitdrukking in je brief treft me byzonder. Je hadt wel lust eens te komen overvliegen? Sakkerloot, ook ik wou graag dat je kwam! Ik wou 't nog liever dan den vorigen keer!

Van wien dat afgescheurde half velletje is? Wel, van 'n deftig juste milieu mensch. I.M.S. In Medio Salus, dat's klaar. Of van 'n verkwister: Ik Maak Schulden. Of ... enz. Want er is geen eind aan. Net als met I.H.S. waaraan ook zooveel beteekenissen kunnen worden vastgeknoopt, als men ‘vast’ en ‘knoopen’ blieft te doen veranderen van beteekenis.

Wat ge van Goltstein's ... aanspraken op 't ministerschap c.q.G.G. schap schryft, is treurig. Lieve god, er zyn in Holland wel 'n half millioen mannen die behoefte hebben aan herstel van finantien. Is dàt 'n reden om iemand zulke belangryke zaken in handen en te bederven te geven? En de natie is er mee tevreden! 'n Natuurlyk gevolg van de ellendige ('48 sche) staatsmekaniek.

De nieuwe ministerlyst ... ik ken die menschen niet. Maar eilieve, kent de Natie ze? Wat hebben ze uitgericht dat hun benoeming wettigt? Of komt dit er niet op aan?

Zie, ik zou begrypen dat men benoemde ... laat zien! Liernur, of ... neen, Liernur is genoeg.

Maar van der Does de Willebois? Wat heeft die man gedaan? Wat gereinigd? Wat opgeruimd? Wat bemest? Wat bevrucht? Wat, wat, wat, al wat je wilt!

En gelyke vragen doe ik omtrent de anderen. Welke kans is er dat die personen verbetering zullen brengen in onzen verrotten toestand? Zouden de aandeelhouders in 'n fabriek, in 'n industrie of bankzaak de behartiging van hun belangen durven....

[het velletje dat hier moet aansluiten, ontbreekt.]

VIII.

Wiesbaden 14 Aug. '74.

Hoe gek het treffen kan! Ik ontving van de Gevter 'n uitnoodiging voor Antwerpen, en was genoodzaakt te bedanken. Doch zie, m'n brief werd gekruist door 'n invitatie van zekeren heer Michiels om by hem te komen logeeren, en er bleek me dat ik dan m'n nobelen vrind van Vloten tot contubernaal zou gehad hebben. Zeker hebben de goeie Vlamingen gedacht geestverwanten byeen te brengen. Hier geen god, en daar geen god, ergo ... sympathie! Dit juist zal me nu bewegen wat meer hartelykheid nog te brengen in m'n schets van pater Jansen. Ik heb lust den eersten den besten geloover om den hals te vliegen.

IX.

[kopie van Vosmaer.]

Ik woon hier veel beter dan in m'n vorig verblyf, en toch ben ik nog niet gewend aan m'n nieuw schrylhoekje. Ook heb ik veel tyd vertreuzeld met spykers inslaan en zulke dingen. Dat stemt contemplatief, en bederft voor uiting. 't Verwondert me dat er zoo weinig wysgeeren onder de ambachtslieden zyn, en men doet verkeerd Spinoza te beklagen omdat-i brillen sleep. Juist zulke arbeid laat het denkvermogen den vryen loop, maar nog eens: het staat de uiting in den weg. Als ik drie dagen getimmerd heb (of een klokje gerepareerd: dat is nog beter!) dan had ik zoo'n lust 100 jaar te leven om iets tot klaarheid te brengen. En ... en ... dat is de stemming niet om vellen druks te leveren!

1) Elke dramatische voorstelling heeft behoefte aan conventie. (Elk kunstwerk).
2) De eisch is die conventie binnen zekere (?) grenzen te houden.
3) De Hollanders letten niet op 't al te wyd uitzetten dier conventie in vreemde stukken. (Molière kent geen grens. De Scribe's nog minder!)

4) De Hollanders zyn bégueule in hun beoordeeling der grenzen van conventie in holl. stukken.

(Lindo maakt zeer ware doch misschien onjuiste aanmerkingen op de Bruid daarboven. ‘De knecht praat mee!’ Ook ik zeg dat dit bespottelyk is. Maar, eilieve, hoe dan met Plautus, met Terentius, met Molière?

God bewaarme dat ik, die op stiptheid gesteld ben, ònbeperkte ruimte voor conventie vorderen zou. Maar ik vraag waarom men in vreemde stukken alles slikt? En waarom men den nationalen schryver geen vryheid hoegenaamd vergunt?

Werk gy die données eens uit! Ik doelde o.a. daarop toen ik zeide te vreezen dat het Tooneelverbond stroo dorschte. We hebben geen publiek dat den schryver draagt. Holland is (ook in kunst) bourgeois. E.g.

1) My is verweten dat ik Droogstoppel 'n domheid liet zeggen: ‘als ik voortdurend de helft van m'n vermogen weg gaf, zou ik weldra niets overhouden.’ Of zoo iets. Neen, zegt de burgerlyke rekenaar, altyd de helft weggevende, zou men altyd iets overhouden. Zeker!
2) In Vorstenschool staat: ‘Er wordt van nacht 'n yzeren brug gegoten.’ Een fabrikant zei me (vóór den druk) dat is 'n fout. Men giet geen brug. Men giet successievelyk de stukken.

Waar! Zeer waar! Welnu, ook daarin moet men streven naar juistheid. Maar dit is nu de vraag niet. Ik zeg dat het in Publiek weinig kunstzin te kennen geeft: zulke onjuistheden te kiezen tot punt van uitgang ter beoordeeling. En wie zulke aanmerkingen maken, pretendeeren 'n stuk beoordeeld te hebben!

(En parenthese. In Vorstenschool is de conventie vry nauw gehouden). O, komiek! Ik las dezer dagen, in 'n recensie van ouden datum reeds, dat Louise's geest niet ‘vrouwe!yk’ is, niet ... ‘elegant.’ Wel ‘mannelyk-geniaal.’ 't Gebrek aan elegance is vreesselyk, niet waar?

X.

Wiesbaden 13 Sept. '74.

Beste Vos! Ik kreeg van middag de hartverscheurende telegram dat Tine overleden is. Ik wist niet van haar ziekte. Haar laatste brief was van den vierden dezer en toen was ze nog wel.

Eduard telegrafeert: ‘Moeder dood, zend geld.’ Ik kon maar *f* 20 zenden, want ik had niet meer. Natuurlyk schryf ik aan Funke, maar daar ik m'n achterstand nog niet geheel heb bygewerkt, weet ik niet wat hy doen zal. En er is haast. Bedenk, die twee kinderen by 't lyk hunner moeder, en verlegen om 't noodige in die positie!

God bewaar me dat ik uw lieve vriendschap wil gebruiken als melkkoe, maar in dit geval moet ik uw hulp vragen. Daar ze achterstallig waren, zal er betrekkelyk veel noodig zyn, doch m'n bedoeling is niet dat gy zoudt helpen met 'n belangryke som. Daarvoor moet ik raad schaffen, en dit zal ik wel, want ik moet m'n smart verbyten en kopie leveren. Dit was dan ook reeds sedert eenigen tyd aan den gang (al werkte ik slecht!) Welnu, ik zal voortgaan en alles bywerken.

Of ik raad schaf om naar Italie te gaan, zooals in de rede liggen zou, weet ik niet. Geld zonder my, is beter dan ik zonder geld. Zooveel dat ik m'n reis heen en terug betalen kan, dáár vertoeven, den achterstand aanzuiveren, en dan Nonnie meenemen, kan ik in geen geval terstond byeenbrengen.

Hoe ik dus doen zal, weet ik niet. Gelyk ik zeide, zond ik voorloopig de *f* 20 die ik had. Myn verzoek aan u is nu, om ook 'n kleinigheid te zenden. Ik zal werken als 'n neger, en 't u spoedig terug geven, 't Is maar dat de kinderen iets in handen krygen. Ik verzocht dit ook aan Mina Kr. (d.i. Mimi schreef haar.)

't Spreekt van zelf dat ik Nonni halen moet, en dus te-gelykertyd dáár alles afdoen. Wat

daarvoor noodig is moet ik door snel werken verdienen. Ik was aan den gang! En nu die slag! Non is 17 jaar. Ik kan haar niet daarlaten.

O, die arme Tine! En nu die Non! Eduard kan zich redden. Zyn adres is Edward D. Dekker Esq. care of Mess. S. & A. Blumenthal & Co., Bankers Venice.'

Meen niet dat ik u verzoek een groote som te zenden. Alle beetjes helpen.

Ge kunt niet weten hoe zwaar my deze slag treft. Adieu beste kerel.

Uw vriend,

D.D.

Zoodra mogelyk zal ik of M. u schryven wat ik gedaan heb. Als ik 't noodige had voor reis en uitgaaf dáár, ging ik natuurlyk zelf. Maar nu? Ik heb nog niet kunnen telegrafeeren wat ik doen zal, en zeker wachten ze op telegram! Dit is zeer pynlyk. Wat 'n nacht nu voor die kinderen!

['t Was zondag in den namiddag toen wy de telegram ontvingen. Hy zat aan zyn schryftafeltje toen ik er mee binnen kwam en het papier verkreukelde, niet wetende hoe te beginnen. 'Is er slechte tyding?' vroeg hy my ziende. 'Van Tine?' En toen ik geen raad wetende niet dadelyk antwoordde: 'Is ze ... dood?' En na

de eerste ontroering, en na de brieven aan Vosmaer en Funke geschreven te hebben, vermande hy zich. Geld moest er zyn, geld, geld! En hy schreef voort aan zyn ideën en wel het nummer 1247. Hy liet Wouter Hersilie's mooie parasol verscheuren ‘en niemand kwam op de gedachte dat men hier te doen had met 'n gewond menschen-zieltje dat iets verscheuren moest om uiting te geven aan onlydelyke pyn.’ Zoo schreef hy daar. Den volgenden dag kon hy niet schryven omdat hy te gespannen wachtte op nader bericht uit Italie en dat wachten duurde weken. Hy werd ziek van spanning en kon lang van vermoeienis niet voortwerken.
Zie brief XVI op blz. 342.]

XI.

Wiesbaden 17 Sept. 74.

Beste Vos! Waarschynlyk zou ik u vandaag niet hebben geschreven als ik u niet iets speciaals had mee te deelen over 'n talhout dat me daar door Roorda voor de voeten wordt gegooid. Daarvan - schoon hoofdaanleiding tot dit schryven - straks.

Eerst dit: m'n toestand is zóó dat ik waarlyk moeite heb om te denken. Verbeelje: na den telegram van Zondagavond nog geen woord van m'n kinderen!

Ik telegrafeerde gister aan Eduards patroon, en kreeg te weten ziehier:

‘Beide Kinder gesund. Padua gereist habe geschrieben. Telegrammen Briefe hier angekommen. Wahrscheinlich antwortet Eduard heute schreibe ihm.’

Ik had namelyk gevraagd of ze ziek waren na al die dagen in vreeselyke spanning gewacht te hebben.

Te Padua woont de ‘vriendin’ die m'n vrouw ... aanleiding gaf om Holland (en my!) te verlaten, en by wie ze toch maar kort blyven kon. Ik voel dat daar de kinderen tegen my worden opgezet, en vooral tegen Mimi.

Had ik nu brieven van de kinderen, dan had ik daaruit kunnen opmaken:

1º. hoeveel geld er moet zyn.

2º. of ik 't halen van Nonni kan opdragen aan Mimi, 't geen ons eerste plan was, wyl ik zeer onwel ben, en het reizen my, God weet voor hoe lang, ongeschikt maakt voor m'n werk!

Maar niets wetende, kan Mimi niet gaan. Gedurende al de dagen dat ik in vreeselyke agitatie zat te wachten op bericht, kon ik niets uitvoeren voor Funke! Geld voor de reis heb ik nog net, maar ik weet niet of ik de 2 × 30 uren kan afleggen en hier zoo terug keeren dat ik weer aan 't werk kom. Alle poging om te weten of Eduard Non brengen kan (of wil) of-i daartoe

't noodige geld heeft ... kortom, alles stuit af op gemis aan tyding. En als ik op reis ga croiseer ik hem misschien. En als 't lang duurt heb ik niet genoeg meer. Heb je begrip van zoo'n toestand. Dat alles is een gevolg van dat gaan naar Italie buiten m'n weten en tegen m'n wil! Dat hebben ‘vrienden’ gedaan.

Nu over Roorda. Zondag de treurige tyding krygende, zond ik Edu 20 gld. Dit moet ik je geschreven hebben. Begrypende dat hy daaraan niet veel had, en berekenende dat het heen en weer schryven naar Holland zoo lang duurde, bedacht ik dat Roorda halfweg woonde [Zwitserland]. In de haast schreef ik hem dus dat-i zoo mogelyk 'n kleinigheid aan de kinderen zenden zou, die hy van my zou terug krygen, want ik wist dat Roorda weinig heeft.

In plaats van dit te doen schryft hy my een larmoyanten brief over z'n financieelen toestand, en zegt dat-i myn brief aan z'n moeder [die in Holland was] gezonden heeft. Hy schynt dus niet gevat te hebben dat er haast was. Nu vandaag hoor ik dat die lieve oude dame 25 francs aan Eduard gezonden heeft, en wel - dit weet ik - van haar armoedje. Dit nu is my zeer onaangenaam. Den eersten en tweeden dag, en ook den derden nog was er behoefte

aan 'n kleinigheid. Daarom vroeg ik Roorda. Nu echter zyn er wel nog honderden noodig, maar die 25 francs (en wel uit 'n armoedige bron) helpen niet. Kortom, ik zond ze onder zeer beleefde (en welgemeende!) dankbetuiging aan háár, terug.

Maar wat deed nu die goede vrouw? Ze zond (schryft R.) myn brief aan haar zoon te Scheveningen, en:‘om met Vosmaer raad te schaffen,’ zegt-i er by.

Dit is me zeer onaangenaam.....

M'n toestand is ondragelyk! Bedenk dat m'n hoofd er niet naar staat alles precies te analyseeren. Ik kan me in de te nemen maatregelen niet wenden of keeren. 't Liefst ging ik op den spoor zitten om Non te halen, en dit zal dan ook wel 't slot zyn want by die ‘vriendin’ te Padua laat ik haar niet. Maar besef nu de moeielykheid alles goed te doen marcheren als 't kind daar tegen M. is opgezet. Och, na 't ontvangen van het bericht, was Mimi zoo verheugd in 't vooruitzigt lief voor Nonni te zorgen. En dit zou ze ook, daar ben ik zeker van. Is 't nu niet bitter dat ik in m'n pogingen zoo word gedwarsboomd door vreemden die de kinderen zelf doen meewerken om my m'n taak nog moeielyker te maken?

Jammer dat ge onlangs niet langer hier bleeft. Als ik toen naar myn zin u alles uitgelegd had, zoudt ge me nu beter begrypen. Verbeelje, ik meen krankzinnig te worden van verdriet, en ben zeker dat men de kinderen vertelt dat ik me hun niet aantrek. Wat ik deze week geleden heb is niet te beschryven. Ik heb Eduard elken dag geschreven, en ontvang geen antwoord! Geen letter over de ziekte, over de laatste oogenblikken zyner moeder, niets! Zelfs op 'n ‘antwoord betaalde’ telegram van Woensdag geen antwoord. Dit nu ligt aan z'n vertrek naar Padua, maar waarom niet geschreven?

Och, wat baten al die jeremiades? Ik moet dragen wat er te dragen valt, doch erken dat het me zwaar valt.

Adieu!

Uw vriend Dek.

Als ik op reis ga, adresseer uw brieven aan Madame D.D. Hebt ge nog meer geld aan Edw. gezonden dan die *f* 40? Ik zond hem *f* 20 + *f* 100. Als ik meer zend houd ik niet genoeg voor de reis. 't Bezwaart me nu al die 25 francs aan Mevr. Roorda terug te zenden, en toch dit was noodzakelyk!

XII.

Wiesbaden 22 Sept. '74.

Beste Vos! Heden ochtend 11 uur uw brief van 20 Sept. Ge zegt:
‘Eigenlyk had ik beter gevonden dat hy [Dek] nog eerst brieven had gewacht.’
Zoo is het juist! Na den telegram die 't overlyden meldde kreeg ik van Edu of Non tot op dit oogenblik geen letter!
Daar zitten vreemden tusschen. Misschien van de soort die gy in Roorda hebt leeren kennen.

> [Hier wordt niet Sikko bedoeld, maar diens broeder, de spiritist en gewezen domine die toen in Scheveningen woonde.]

Ziet gy kans hem namens my op de grofste manier te doen weten dat hy gelogen heeft (hy of zyn vriend alweer) door te zeggen dat IK Tine en de kinderen heb verlaten? Sedert veertig maanden nu, bloedt myn hart over haar vertrek, waartoe ze buiten myn weten en zeer tegen m'n zin door ‘vrienden’ zyn opgestookt, gemoveerd, als oorlogsmiddel tegen my in staat gesteld.
Toen Mimi in 't pas verlaten huis kwam vond ze myn brief aan Tine en de kinderen op tafel liggen, waarin ik zoo verheugd schreef dat ze alle weken *f* 20 zouden ontvangen van 't ‘Noor-

den.’ Nog voel ik physiek den slag by 't vernemen dat ze vertrokken waren. Tine - bedrogen! - meende dat ze wel deed my te ontlasten! Zy heeft geen schuld, maar toch kon ik in myn brieven aan haar, niet altyd m'n bitterheid inhouden. Want die slag knakte my. Sedert 1860 had ik niets beoogd dan haar en de kinderen by my te hebben voor 't te laat zou zyn om nog iets te kunnen doen aan Edu's en Non's ontwikkeling! Ze kennen my niet! Ontwikkeld zyn ze, o ja, maar - vooral Eduard - tegen my. Hy vindt me dwaas omdat ik niet ryk ben. Nu moet ik gissen dat alweer hun zwygen in verband staat met vriendenhulp van die soort! Het is bitter om te zeggen, maar Eduard zou zich niet geneeren om aan wien ook te schryven: ‘help ons, m'n vader laat ons in den steek!’ Dat noemt hy, in tegenstelling met myn ‘zotte dweepery’ praktyk. Selfhelp!

En, let wel, dat dergelyke ‘vrienden’ Tine geheel en al in den steek lieten, of althans heel in den beginne haar slechts juist zooveel assisteerden als noodig was om haar (en my, helaas!) den mond te sluiten. Hierom durft van Vloten my uitschelden in z'n Levensbode! Dit is voor 't eerst van m'n leven dat ik iemand niet durf ten antwoord staan! Als ik hem op z'n plaats

zet, riskeer ik Tine's dankende brieven in de Asmodee te zien!

Juist, ik wacht brieven. De heeren Blumenthal antwoordden Vrydag (nu Dinsdag) op m'n telegram dat de kinderen wel en naar Padua waren, en o.a. ‘wahrscheinlich schreibt Edu heute.’

O, ja, dat schreef ik u al. Och, m'n hoofd loopt om van verdriet. Non was toch zoo'n lief kind, en van haar moeder zag ze nooit iets dan zachtheid. Maar Edu is bedorven door sedert z'n 12de jaar al moeders cavalier en raadgever te zyn. Ik ben zeker dat-i nu bezig is myn naam te exploiteeren tegen my! Dit is verschrikkelyk. Juist hun heulen met vreemden heeft my zoo geknakt, en in hun eigen nadeel natuurlyk! En dat nadeel wordt dan weer op myn rekening gezet.

Ja, ik zie uit uw antwoord aan Roorda, dat ge alles precies begrepen hebt, zóó is het! Ja, hartelyk dank voor uw opvliegen. Dat deed me goed. Nog eens, ziet ge kans hem te zeggen dat men godvruchtelyk *liegt* als men zegt dat ik Tine en de kinderen verlaten heb? 't Is 'n infamie! Ik, die geen hond verlaten zou! O god het is zoo bitter.

En ... juist op de belangen der kinderen zelf werken zulke lasterpraatjes zoo nadeelig.

Ja, Funke is voor my een ware schat. Hy is

hartelyk, vlug, vertrouwend, hoogst intelligent. Ik zie in dat ik hem moet laten begaan, en zal hem dit heden nog schryven. Wat de portretten aangaat, ge weet niet wat 'n getob dit voor my is. Ik kan niet pozeeren. Als ik er aan denk daartoe uittegaan, beginnen de spiertjes van m'n gezicht al te trillen. Er bestaat een (zeer goed) portret van me. Dat is 'n jaar of acht oud. Zou dat niet kunnen worden gecopieerd? Dan is 't in eens goed. Ik ben sedert dien tyd afgevallen, o ja. Maar

1°. Het staat den Havelaar nader.

2°. Na m'n dood zal 't even goed gelyken als een van vandaag.

> [Hiermee wordt het portret bedoeld dat in 1864 door Mitkiewicz te Brussel gemaakt is. De heer Jos. Judels te Antwerpen heeft van zulke portretten dezer dagen op nieuw photografien gemaakt, en die in den handel gebracht.]

En de inrichting van m'n werken? Goed! Ik zal Funke laten begaan. Ik moet erkennen dat het een gewetenszaak zou worden hem te contrarieeren. Ach, m'n plan (ten tyde dier Mult. Commissie!) was o.a. alles optekoopen en tot elkander in verband te brengen als één werk! Maar ook die heeren begonnen in eens van ‘vrouw en kinderen’ te spreken. De zin hiervan was:

‘Hy is zoo'n gemeene kerel! Als hy 'tin handen krygt zou-d-i 't verzuipen’ of zoo iets.

De eerste ware uitvinder dezer taktiek is van Vloten!

Denk eens, heden, dinsdag, heb ik nog geen antwoord op 'n telegram ‘réponse payée’ aan Edu waarin ik verleden woensdag vroeg of hy of Non ziek waren. Want reeds dien dag wachtte ik bericht over Tine's ziekte. Ik dacht brieven te krygen antérieur aan de doodstyding! Helaas, noch voor noch nà den dood heeft hy geschreven.

Ik vroeg hem bericht over den loop der ziekte, ik vroeg hem of ze aan my gedacht had? Wat haar laatste woorden waren? Of ze myn laatsten brief nog ontvangen had?

En geen antwoord!

Gister en eergister heb ik aan Non geschreven. Telegrafeeren kan ik niet meer. Dan zou ik geen geld hebben voor de reis, als ik eindelyk zal durven gaan. Reeds nu is elke dag oponthoud ook in dat opzicht verschrikkelyk.

En by dat alles, ik ben zeer onwel. 't Ware my 'n weldaad geweest als Mimi Non had kunnen halen! Daaraan is nu geen denken meer. Misschien zal er te Padua vaderlyk gezag noodig zyn

Toen ik in '70 naar Duitschland was gereisd, om Mimi's vertaling van den Havelaar geplaatst

te krygen, was de nood in den Haag zeer groot. ‘Vrienden’ (in Friesland ditmaal) hadden me steun toegezegd, maar braken (opgestookt door Duymaer van Twist, via Moens) hun woord. Men had beloofd my instaat te stellen te werken. Dit nam. was myn verlangen slechts, en dan zou ik alles kunnen aanzuiveren.

Maar toen die hulp uit Friesland uitbleef...

Men zond me... een haas en 'n tonnetje eieren, waarvan ik de vracht niet betalen kon! De kinderen... neen, ik verbeeldde my dat de kinderen my smaadden over myn vertrouwen.

Goed, ik ging naar Duitschland met den Havelaar van Mimi. Dat zy meeging had veel redenen. O.a. alleen reizen kan ik niet zonder veel gevaar. Soit. Ze ging mee. Natuurlyk slaagden we niet.

> [Ook de nabyheid van Homburg en Wiesbaden met hun speelbanken was een der redenen waarom hy naar Mainz ging. Tine wist dit. Er was daar althans een kans van slagen.]

In den Haag klom de nood al hooger en hooger. Ik liet Tine en Edu de toen afgewerkte I, II en IV acte van Vorstenschool netjes afschryven en dat aanbieden by:

Straatman, redacteur van het ‘Noorden’. En by [de uitgevers] Schadd, Van Santen Kolff, Loman.

Nergens hulp! En men liet telkens weken wachten op décisie.

Eindelyk raakte ik klaar met Noorden voor feuilleton Mill. Studiën. Ik zei reeds dat de daarover handelende zeer verheugde brief in den Haag was aangekomen toen Tine en de kinderen reeds weg waren!

Want zy die geen geld had kunnen krygen op m'n Vorstenschool had wè geld gekregen om weg te reizen, met de uitdrukkelyke conditie dat ze dat doen zou. Eduard heeft z'n ‘woord van eer’ moeten geven dat ze werkelyk gaan zouden!

En... Tine was conscientieus! O god, ze zyn te Mainz stil geweest, waar ik bezig was met m'n feuilleton voor hen te zorgen, en ze zyn me niet komen zien. Ik vernam haar vertrek uit Holland, eerst uit 'n brief van Innsprück.

Begryp nu eens wat het voor my zeggen wil als ik hooren moet dat ìk vrouw en kinderen verlaten heb!

Bewaar dezen brief of noteer die zaken. 't Kan tepas komen na myn dood.

Ook de eerste keer was die reis naar Italie aldus in z'n werk gegaan; toen zeer special door bemoeienis van van Vloten, die ook al weer terstond by de hand was om diversie op ‘vrouw en kinderen’ aantebrengen, in de zaak der Mult. Commissie, Zie Ideën bundel IV. Die Q is hy.

XIII.

Wb. 26 Sept. 74.

Beste Vos.

Telegram van Eduard uit Venetie:

Aujourdhui reçu lettres, argent, ne viens pas ici. (zal-i Non brengen?) *notre santé meilleure* (zyn ze ziek geweest? Ik denk: zerschmettert. Ze waren dol op hun moeder.) *approuve projet Batavia*. (Ik had hem voorgesteld des verkiezende, na Nonni hier gebracht te hebben, naar Batavia te gaan.) *J'écris détails*. Daarop wacht ik nu. Hoofdzaak is dat de kinderen niet van my zyn afgetrokken ... goddank.

Hartelyk gegroet

Uw vriend

D.D.

Begrypen doe ik 't zwygen der kinderen nog altyd niet. Maar als er geen kwade wil in 't spel is kan my de rest niet schelen.

Waar blyft het, dat ik heden, 13 dagen na Tine's dood (o god, net haar verjaardag!) nog niets van haar ziekte en laatste oogenblikken weet.

> [Dekker is niet naar Italie gegaan, en de kinderen zyn niet tot hem gekomen, althans toen niet, en niet zoo als hy het gewenscht had.

Wel kwam zyn zoon in den zomer van 1877 te Wiesbaden by hem, en Dekker hoopte toen, dat Eduard zich zyn verblyf in het vaderlyk huis zou ten nutte maken om zich voor te bereiden voor de akademie, wat met zyn aanleg scheen te strooken; maar na een halfjaar verdween Eduard weder om volgens den brief dien hy achterliet tot zyn ‘lares et penates’ in Italie weder te keeren. Dit was een groote teleurstelling voor Dekker. Een paar jaar later toen Eduard wenschte zich in Holland gereed te maken voor het toelatingsexamen op een der hoogescholen heeft Dekker hem daartoe in staat gesteld en geruimen tyd van uit Duitschland een vaste toelage uitgekeerd, zestig gulden 's maands, totdat hieraan een eind werd gemaakt door het onverwacht vertrek van Eduard uit Holland, zonder kennisgeving en zonder opgaaf van later verblyf. De laatste jaren heeft Dekker hoogst zelden iets van zyn zoon vernomen.
Zyn dochter heeft hy slechts eenmaal weergezien. In 1878 is zy een veertien dagen te Wiesbaden by hem geweest; maar in Italie was haar verloofde, zy is daarheen terug gekeerd en later daar gehuwd.
Na de hier gegeven brieven aan Mr. C. Vosmaer volgen nog vele anderen aan hem tot 1886 toe. Vooral de eerste van deze reeks zyn kenschetsend voor MULTATULI en de levensomstandigheden waarin ze geschreven werden, Maar deze uitgaaf wordt te uitgebreid, ik moet me beperken en dit deel eindigen. Alleen ter completering

van het laatst behandelde onderwerp volge hier nog het fragment brief waarnaar ik in de noot op blz. 328 verwees.]

XIV.

[Januari 1875?]

Wat me de correctie van den Havelaar is, kan ik niet uitdrukken. Ik weet dat ik de waarheid zei, al meenen de lezers 't beter te weten! Zoowel m'n gewurm te Lebak als m'n verhouding tot m'n vrouw was zooals ik alles trachtte te schetsen. By de korrectie heb ik geestkracht noodig om voort te gaan. Smart is de hoofdindruk, maar soms ook overvalt me 'n woede die me m'n nagels in de bladen doet slaan. O, toen ik den Havelaar schreef had ik reeds veel geleden, maar kon ik toen voorzien dat ik ook m'n kinderen verliezen zou, ten gevolge van armoed?

Wat m'n gebrek aan stemming om aan 't werk te komen aangaat, mag ik wel veel toeschryven aan dat korrigeeren. 't Is natuurlyk dat ik me moedeloos voel, als ik 't werk van 6, 8, 10, 15 jaar geleden onder de oogen kryg, met het besef dat ook dat alweer niets gebaat heeft. Ik verklaar niet te weten hoe ik me moet uitdrukken om verstaan te worden, en was 't niet door persing van den nood, dan legde ik de pen neer.

's Avonds van den 14den September wachtte ik een brief die niet kwam. [na Tine's overlyden den 13den 's nachts lag ik wakker en hoopte op telegrammen. Niets. Den volgenden dag, niets! Ik begon me voortestellen dat de kinderen middel hadden weten te vinden om naar me toe te komen en verwachtte dag en nacht door, hen op eens voor me te zien staan. Ze kwamen niet, en schreven niet, en telegrafeerden niet. Ja zelfs ik kreeg geen antwoord op myn dépêches met: antwoord betaald. Deze toestand (die nooit is opgehelderd!) duurde weken. Ik werd als dol, als razend! En 't gevolg? De kopie van dien 14den September is op heden nog (behalve nu m'n sukkelen met dat blyspel!) de laatste die ik heb kunnen schryven. Ware er den 14den een brief gekomen, of den volgenden dag althans, of 'n dépêche, iets maar, misschien had ik kunnen doorwerken. Tegen de smart van den dood myner vrouw had ik kracht, maar dat afmattend onverklaarbaar zwygen van de kinderen, dat uitkyken naar post en telegraaf knakte my. Dat was alweer de speldeprik die er niet by hoorde. (Zie Idee 86. Dat komt dikwyls te pas, helaas!)

[Alvorens dit deel te sluiten wensch ik nog een byzonderheid te vermelden die betrekking heeft op de

in dit tydperk verschenen werken van MULTATULI.
De verhouding van Dekker tot den heer Funke is eenigszins uit de opgenomen brieven gebleken. Niet geheel, daar ik te weinig brieven kon opnemen en alleen uit de eerste jaren van samenwerking terwyl de verhouding door wederzydsche waardeering gaandeweg vriendschappelyker werd, zoodat het voor Dekker een zware slag was toen Funke, zoo veel te vroeg, nog vóór hem overleed.
De betaling voor MULTATULI'S Ideen was by voortduring fl. 40 per vel. Op zichzelf was dit niet veel, maar het telkens weer honoreeren van eiken herdruk, met of zonder correctie, en andere tegemoetkomingen maakten de betaling inderdaad hooger dan ze scheen. Van het jaar 1874 afkeerde de heer Funke bovendien, voortdurend, geheel onverplicht, vyfhonderd gulden 's jaars aan MULTATULI uit, als aandeel in de winst op zyn werken. By zulk een edelmoedige handelwyze kon van eigenlyke ‘betaling’ ter nauwernood spraak meer zyn.
Geheel anders was de finantieele verhouding tot den heer Waltman, die achtereenvolgens Nog-Eens-Vrye-Arbeid, Specialiteiten en Millioenen-Studien had uitgegeven, en die ook fl. 40 per vel had betaald, maar volgens gemaakt contract met den heer A. (zie blz. 45) alleen recht had op den eersten druk van ik meen 1500 ex.
In het begin van November 1873 vroeg de heer Waltman aan MULTATULI wat Funke betaalde voor den

volledigen eigendom van de Ideen, met het doel om door bybetaling van het verschil eigenaar van de by hem verschenen werken te worden. Dekker antwoordde:]

Aan den heer I. Waltman Jr.

Wiesbaden 8 Novemb^{r} 1873

Zeer geachte heer Waltman!

Uw schryven van den 5^{den} dezer was my byzonder aangenaam. Zeer toevallig lag er juist 'n klein briefje gereed om u te vragen wat er toch haperde?

Het komt nu niet te pas, aanmerkingen op 'n derde te maken. Ik wil aannemen dat de heer A. gemeend heeft z'n plicht te doen door voor my de meest voordeelige voorwaarden te bedingen. Welnu, ik had hem herhaaldelyk verzocht dit niet zoo op den voorgrond te stellen, en my niet te compromitteeren door te veel koopmanschap. Dit is myn karakter niet. Toch liet ik hem begaan, 1°. omdat hy uit bestwil handelde, 2°. omdat ik 't in myn macht had later myn eigen manier te volgen.

Dit oogenblik is nu gekomen. Met vernietiging van alle vorige afspraken, verklaar ik nu dat UEd. in het bezit is van 't volle eigendomrecht.

Om compleet te zyn voeg ik hierby de afzonderlyke bewyzen. Dan kunt ge over elk werk apart beschikken. Mocht ge aan 't verkoopen denken, wees dan zoo goed den heer Funke te waarschuwen. Doch dit is buiten my. Men moet vry zyn. Alle banden van dien aard werken storend.

Dit is dus afgedaan. En toch kom ik nog even terug op uw voorstel om (tegen 't volle kopierecht) my by te betalen wat Funke my meer gaf. Juist! Dit zou een billyke regeling zyn, ALS ik van den heer Funke meer dan *f* 40 ontving. Maar ik kryg ook van hem slechts die som, en dus zou 't onbillyk wezen u minder eigendomsrecht toetekennen voor 't zelfde geld.

Dit heeft my altyd gedrukt. A. zou 't kunnen getuigen. Van daar dan ook dat ik zoo uitdrukkelyk de pres.-ex. voor myn rekening nam. Want dit zou misschien niet behoeven, en 't geschiedt dan ook niet by den heer Funke.

Kyk, laat ons op heden

1º. De geldrekening quitte stellen.

2º. Geef my van ieder der drie by u uitgekomen werken nog 'n enkel exempl. present. (Niet te veel, een paar maar. Ik zal er dan by gelegenheid over beschikken.

Komt u dit goed voor? Doch meen niet dat ik van die pres. Exx. 'n conditie maak. Ga

te rade met uw kas, dit is uw koopmansplicht. Ik heb redenen van verstoordheid op den heer A., die nu niet ter zake doen. Anders zou ik hem tot getuige roepen dat ik altyd heb aangedrongen op ‘royaliteit’ en op ‘niet het vel over de neus halen’ etc. Ronduit gezegd die finesses in de voorwaarden hinderden my. Er bestond geen enkele reden waarom gy voor 't zelfde honorarium minder zoudt ontvangen dan een ander. Nu is er een pak van m'n gemoed.

Na vriendelyke groete met achting
UEd. dw. dienaar
Douwes Dekker.

[Toen Dekker zyn pen neer legde na dezen brief geschreven te hebben, stond hy op, stak een nieuwe sigaar aan, en zeide met zyn opgewektste gezicht:
- Kyk, daar heb ik nu iets gedaan wat de meeste menschen, gesteld dat ze 't konden weten, een dwaasheid zouden vinden. Maar ze zouden ongelyk hebben; ik heb juist goed gehandeld, en dus verstandig. En voordeelig ook, dat zal je zien, want ik ben nu in een heerlyke stemming! God bewaarme dat ik het zou gedaan hebben òm 't voordeel ... maar vruchten brengt zoo'n stemming well Daar! Lees nu eens wat ik aan Waltman geschreven heb!
Toen las ik den brief.
Nu, het zou zonde geweest zyn zyn blye stemming

te verstoren. Bovendien ik wist dat aan zyn besluit niets te veranderen zou zyn. Misschien antwoordde ik wel met het rympje dat onder een schildery in de keulsche dom staat, waarop de heilige Christoffel Jezus op zyn rug door den stroom draagt. Die woorden kwamen my wel eens meer op de lippen:

> ‘Du musst es wissen, mir ist es Recht,
> Du bist der Herr, und ich bin der Knecht.’]